

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

SOCIOLOGIA-POLITOLOGIA

1-2

1992

CLUJ-NAPOCA

STUDIA

UNIVERSITATIS BABES-BOIYAI

SOCIOLOGIA-POLITOLOGIA

51

1993

REDACTOR ȘEF: Acad. prof. I. HAIĐUC

REDACTORI ȘEFI ADJUNCTI: Prof. A. MAGYARI, prof. A. MARGA, prof. I. A. RUS

COMITETUL DE REDACȚIE AL SERIEI SOCIOLOGIE-POLITOLOGIE: Prof. A. ROTH
(redactor coordonator), conf. I. ALUĂȘ, conf. P. ILUȚ, conf. T. ROTARIU, asist.
V. DÎNCU (secretar de redacție)

CLUJ-NAPOCA

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SOCIOLOGIA-POLITOLOGIA

1-2

 Redacția: 3400 CLUJ-NAPOCA, str. M. Kogălniceanu, 1 ● Telefon 11 61 01

SUMAR — CONTENTS — SOMMAIRE

CAMIL MUREȘANU, Interpretări ale conceptelor de națiune, naționalitate și minoritate națională ● Interpreting the concepts of nation, nationality and national minority	3
GHEORGHE CORDOȘ, The communist nationalism — a contradiction in terms? ● Național-comunismul — o contradicție în tremeni?}	13
IOAN-AUREL POP, Manifestări ale sentimentelor etnice referitoare la români în Evul Mediu ● Ethnic Sentiments Concerning the Romanians During the Middle Ages	21
IOAN CHIOREAN, Conceptele de „națiune”, „naționalitate” și „problemă națională” în legislația monarhiei austro-ungare ● The Concepts „Nation”, Nationalism and National Problem in Austro-Hungarian Wright	27
MIRELA-LUMINIȚA MURGESCU, Spiru Haret and National Education in Romanian School ● Spiru Haret et l'éducation nationale dans l'école roumaine	47
ȘTEFAN LANȚOS, Analiza statistică a căsătoriilor mixte din Clujul interbelic ● Analyse statistique de la dynamique des mariages interethniques dans la cité de Cluj entre les deux guerres	59
ISTVÁN HORVATH, Ethnic conflicts (basis and manifestations) ● Conflicte etnice (baze și manifestare)	75
ENIKŐ MAGYARI VINCZE, NÁNDOR LA SZLÓ MAGYARI, The Process of Identity-Building in Interethnic Relationship ● Procesul construirii identității în relațiile interetnice	83
VASILE SEBASTIAN DÎNCU, Ipostaze ale imaginii străinului în literatura română ● Hypostases de l'image de l'étranger dans la littérature roumaine	97

Recenzii — Book Reviews — Comptes rendus

Raymond Boudon (sous la direction de), <i>Traité de sociologie</i> (M. LAZĂR)	107
James G. Kellas, <i>The Politics of Nationalism and Ethnicity</i> (I. HORVATH)	
<i>Actes de la recherche en sciences sociales</i> , Nr. 98/1993 (C. MAN)	110
John Naisbitt, Patricia Abrudene, <i>Anul 2000 — Megatendinje</i> (D. CHIRIBUCĂ)	111
Vance Packard, <i>Les ultra riches</i> (D. LAZA)	112
Cronică — Chronicle — Chronique	
<i>Două congrese</i> (ANDREI ROTH)	113

INTERPRETĂRI ALE CONCEPTELOR DE NAȚIUNE NAȚIONALITATE ȘI MINORITATE NAȚIONALĂ

CAMIL MUREȘANU

ABSTRACT. *Interpreting the Concepts of Nation, Nationality and National Minority.* In the introductory lines of his paper, the author outlines the evolution of the word „nation“ and of its successive meanings, insisting upon the connotations acquired during the XIX-th and XX-th centuries.

Another part of the essay is dealing with some distinctive features of the nation, for instance the feeling of solidarity among the group-members, the national consciousness — as a sublimativ form of this solidarity —, so-called „cultural conscience“ (Meinecke) and so on.

The author shares the opinion that there is no formula able to summarize in a convincing manner a sufficient number of generally accepted characteristics of the nation. In order to determine if an individual belongs to a certain nation, the best method is to ask him.

Following his topic, the author tries to establish the due distinction between the main-concept of „nation“ and the two derivatives: nationality and national minority. Besides some concrete determinants, it is brought to light the part played by mental stereotypes in depicting the different, sometimes derogatory images of a social group.

As the concept of national minority is concerned, the paper stressed upon the qualitative, not quantitative meaning of the appellative „minority“, depending on its political status inside the state. There are reviewed some types of national minorities today, according to their political behaviour against the policy of the majority and of the state.

Conceptele numite mai sus aparțin domeniului politicii — etajului său teoretic, precum și celui al practicii — iar în al doilea și în al treilea rând istoriei și sociologiei. Pentru a le defini conținutul se apelează și la alte științe — lingvistica, economia — astfel că o cercetare completă asupra-le este necesarmente pluridisciplinară.

Nu în aceasta însă, ci în impactul politicii asupra lor, rezidă principala dificultate în calea cercetării. Politica este adesea secondată, dacă nu chiar precedată, de mentalitatea unor colectivități sau indivizi, în a introduce, fie brutal, fie insidios, distorsionări de intenții și de sensuri în desfășurarea investigațiilor.

Pe de altă parte — oarecum în replică — interesul istoriei și al sociologiei pentru aceste concepte este, în ultimă instanță, mobilizat de dorința de a înlesni soluționarea unor probleme de natură politică.

Termenul „națiune“ a avut în limba latină înțelesul inițial de „neam“. Etimologia sa (*natio* = naștere) conduce spre ideea de „comunitate a celor născuți din același sânge“ (Cam astfel la Isidor din Sevilla, în sec. VII, în ale sale *Originum seu Etymologiarum Libri XX*, sau la Beda Venerabilis, sec. VIII, *Anglorum Ecclesiastica Historia*). De la accepțiu-

nea de comunitate prin înrudire, termenul a evoluat, semantic, spre acela de comunitate legată de un teritoriu, ai cărei membri — cei născuți în cadrul acestuia — erau priviți distinct de cei veniți din altă parte. În această etapă sensul se apropie de al cuvântului „patria“ = țara părinților.

O semnificație mai circumscrisă a început a avea termenul „națiune“ în evul mediu, când, în limbajul politic al multor state, a ajuns a designa partea cetățenilor care beneficia de drepturi politice. Deoarece constituția beneficiul doar al unei fracțiuni a societății, aceste drepturi erau, în fapt, ceea ce se cheamă „privilegii“.

Pe fondul acestei realități preexistente, revoluția franceză, în urmărirea extinderii drepturilor politice asupra tuturor cetățenilor, a trebuit să extindă și aplicarea termenului de națiune de la o elită privilegiată la totalitatea cetățenilor.

Din această împrejurare a istoriei a rezultat și definirea națiunii, mai ales în secolul al XVIII-lea, prin elemente de ordin rațional-volitiv și constituțional-juridic. Mai ilustrativă este cea dată de abatele Sieyès în celebra sa broșură „Qu'est-ce que le Tiers Etat?“. „Națiunea este un corp de asociați, trăind sub o lege comună și reprezentați de același legislativ“.

Dar această definiție n-a mai fost unanim acceptată în secolul următor, al XIX-lea. Deja Edmund Burke, ideologul și omul politic whig, a contestat caracterul de asociație contractuală, pe termen, a națiunii viețuind în cadru statal. „Ar fi o mare greșală — spunea el — a considera statul ca pe o asociație comercială, pe care o susții câtă vreme ești dispus și o abandonezi când nu-i mai afli avantaje“¹.

Numele lui Burke, adversar declarat al revoluției franceze, sugerează că unul din motivele respingerii definițiilor de tip rațional și constituțional-juridic ale națiunii a fost repudierea ideilor revoluției franceze în general. Repudiere amplificată în perioada Restaurației (1815—1830), coincidentă pe plan cultural cu afirmarea Romantismului. În deceniile dintre căderea lui Napoleon și revoluțiile din 1848, multe popoare europene care nu întruneau nici una din notele definiției lui Sieyès s-au impus pe scena europeană cu revendicări de drepturi și de statute egale cu ale națiunilor constituite deja în state proprii.

Devenise evident că națiunea nu este legată doar de o structură politico-legislativă și că, în consecință, definiția ei trebuia revizuită, cel puțin pentru un anume tip, nou apărut, de asemenea comunități. De-acum era clară dihotomia: națiuni statale și națiuni culturale. A doua categorie etala atributele de coeziune și omogenitate ale marelui grup social ce era de-acum în mod curent numit națiune, cu o excepție: nu avea propria-i organizare de stat, însă aspira la înfăptuirea ei.

„Națiunea culturală“ — cum o vor numi mai târziu germanii Neumann, Kirchhoff și Meinecke² — va fi definită drept o comunitate umană

¹) După Kurt Stavenhagen, *Das Wesen der Nation*, Berlin, 1934, p. 20.

²) Fr. J. Neumann, *Volk und Nation*, 1888; A. Kirchhoff, *Zur Verständigung über die Begriffe Nation und Nationalität*, 1905; Fr. Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat*, München und Berlin, 1924, p. 3.

caracterizată nu numai printr-o solidaritate pe orizontală, ci și pe verticala timpului, prin sentimentul continuității de idealuri între generații, bazat pe recunoașterea și exaltarea trecutului lor comun, a istoriei, fapt care postula și ideea originii comune.

Istoricitatea, ca dimensiune tipică a anumitor națiuni, în planul conștiinței lor colective, reprezintă, în fond, acceptarea esenței biologice a existenței lor. Considerată în dezvoltarea de la o origine, națiunea este asemenea unui organism, care se naște, crește, are nevoi vitale, membrii ei sunt integrați într-însa, așa cum sunt integrate anatomic și funcțional membrele, într-un organism viu³.

La începutul secolului al XIX-lea, subînțelegerea substratului biologic al națiunii a fost corectată prin constatarea pertinentă că aceste organisme — națiunile — fiind creatoare de cultură, posedă și o facultate creatoare de ordin intelectual și afectiv — așa-numitul „Volksgeist“ — spiritul, sau geniul popular, atribuit popoarelor de către Herder.

Concepțiile constituțional-juridică și istorist-organicistă s-au apropiat între ele, în considerarea națiunii din unghiul solidarității ei spirituale — al „conștiinței naționale“. Geneza acesteia a fost explicată prin factori economici, politici, prin particularități ale dezvoltării istorice, prin calități trainice ale rasei sau neamului, prin progresele instrucțiunii etc. Indiferent însă de multitudinea factorilor ce au contribuit la formarea ei, conștiința națională se manifestă ca un fapt de mentalitate, de psihologie colectivă. Disputele și concepțiile cu privire la națiune au tentat psihologia să intervină în dezbateri. Un exemplu de definiție psihologizantă a națiunii a oferit John Stuart Mill: „un grup uman legat printr-o solidaritate reciprocă atât de puternică, încât loialitatea față de grup e pusă mai presus decât orice alte loialități particulare și contradictorii“⁴. Mai aproape de noi, sociologul american W. B. Pillsbury va numi națiunea „o comunitate comportamentală“⁵, iar germanul Heinz Ziegler, și mai recent, reluând cumva ideea lui J. S. Mill, va observa că „în stări conflictuale, năzuința spre libertate individuală sau postulatul democratic al egalității în drepturi se dovedește mai slab decât forța constrângătoare a factorului național“⁶.

O adâncire a problemicii se va contura de-acum în jurul întrebărilor: de ce natură și de ce esență este această solidaritate, cum a apărut ea și care îi este vechimea, printre celelalte manifestări de grup social?

Concepția politico-juridică, de tipul Sieyès, ducea la concluzia că națiunile n-au putut să apară decât în epoca modernă, când a apărut

³) Biologismul acesta subiacent a fost exacerbât de teoriile rasiste, iar în zilele noastre reprezentanții ai „noii drepte“ cred a le putea acredita din nou, căutându-le suport în cercetările genetice. Cf. C. Gh. Marinescu, *Națiunea și conștiința națională în lumea contemporană*, (Iași, 1986), p. 10 și urm.

⁴) Cf. *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, vol. 11 (1968), sub voce „Nation“.

⁵) *The Psychology of Nationality and Internationalism*, New York, 1919.

⁶) *Die moderne Nation. Ein Beitrag zur politischen Soziologie*, Tübingen, 1931, p. 134.

cu privire la stat ideea contractualistă, iar cu privire la popor cea a dreptului său de reprezentare în organismele de decizie ale statului.

Concepția care considera națiunea drept entitate organică și cultural-spirituală permitea în schimb explorarea îndepărtată în istorie a momentului apariției națiunii, sau cel puțin a unora din componentele ei.

Un larg câmp de cercetare s-a deschis astfel istoricilor, lingviștilor și etnologilor, porniți la interogarea izvoarelor celor mai diverse. S-a făcut observația că, în câteva cazuri, religia a putut fi aceea care să asume un rol de catalizator politic. Vechii evrei, prin credința în legământul încheiat cu ei de Jahvé, prin care deveneau „poporul ales“, se autodelimitau de alte etnii, cu o vigoare spirituală colectivă ce sugerează o conștiință comună puternică; bineînțeles, ar fi prematură calificarea ei drept „națională“. S-a subliniat, cu toate acestea, că asemenea conștiință a unei identități cu totul aparte în peisajul etno-cultural universal — născute și dezvoltate pe baza religiei — a conferit poporului evreu una din cele mai formidabile capacități de rezistență, de auto-conservare, din câte cunoaște istoria⁷.

Cât privește sentimentul de solidaritate care, în epoca modernă, caracterizează colectivitatea numită națiune, acesta a îndeplinit și îndeplinește două funcții fundamentale: una *de integrare*, procurând grupului coeziunea spirituală grație căreia rezistă rivalităților interne de interese și presiunilor ostile externe, și una zisă *disciplinară*, care sacralizează puterea și-i transformă, pe această cale, forța în autoritate, realitatea ei genuină în legitimitate. Elemente ale acestor funcții se identifică în relația religio-politic din istoria biblică a poporului evreu. La romani, cultul împăratului a avut de asemenea un rol politic integrator și disciplinar, în sensurile de mai sus. Iar pentru evul mediu, ne putem întreba dacă accentul pus de creștinism pe sentimentul de fraternitate între membrii comunității, vehiculând un limbaj conceptual și simbolic comun și propovăduind credința într-un ideal comun, nu a pregătit cumva disponibilitatea psihicului colectiv pentru viitorul tip de solidaritate națională. S-a făcut, în orice caz, remarca relației dintre spațiul formării primelor națiuni moderne și cel de influență al bisericii romane și al dreptului roman.

Psihologia a investigat problema până mult dincolo de tărâmul frecventat de istorici. Ea a ajuns astfel să releve primele manifestări ale sentimentului de opoziție între mai multe comunități. Ele și-ar avea sursa în instinctul de autoapărare al omului primitiv, determinând suspiciune și ostilitate față de tot ce apărea nou, neobișnuit, cu alte cuvinte „străin“. Pe această bază primară a apărut sindromul social „noi“, opuși față de „alții“⁸. El s-a consolidat prin acumularea unei serii de factori augmentativi ai gradului său de determinare: posibilitatea de comunicare sau de noncomunicare printr-un anume limbaj între „noi“ și „alții“, practicile magice asemănătoare sau deosebitoare, moduri instinctuale de

⁷ Hans Kohn, *The Idea of Nationalism*, II. 5.

⁸ Gaston Roffenstein, *Zur Soziologie des Nationalismus, in Nation und Nationalität*, Karlsruhe, 1927, p. 160—167.

organizare a vieții în comun — constituirea familiei, a legăturilor de înrudire. Treptat, colectivitățile umane au ajuns să fie structurate de factori mai complecși decât cei biologici, cum erau procurarea hranei și perpetuarea speciei. Locul acestora îl iau factori de conștiință, de interese economice de grup, de împărtășire a unei credințe comune, ș.a.m.d. Prevalența elementelor de solidaritate de ordin economic, politic și spiritual va conduce, în epoca modernă, la stadiul superior de coerență socială, denumit națiune. Cu privire la această evoluție, marele istoric german Friedrich Meinecke spunea că națiunea a traversat trei etape: de existență vegetativă, impersonală, de conștiință culturală și de creare de stat⁹.

Conștiința națională — trăsătură determinantă a maturizării și definirii națiunii — este, de fapt, foarte aproape de conștiința culturală de care vorbește Meinecke. Ceea ce mai înseamnă că ea este o trăire de nivel elitar, căreia, spre a se dezvolta, îi este necesar, în stratul social privilegiat în care de regulă se dezvoltă, un anumit grad de cultură, iar din partea celorlalte straturi sociale o capacitate de mimetism spiritual-cultural față de elita creatoare intelectual.

O formă foarte veche de gândire politică elitară este ilustrată de miturile care atribuie unei comunități o origine din zei, din eroi fabuloși sau din alte ființe supranaturale. Prin intermediul miturilor, originile formelor de organizare socială și ale reprezentărilor mentale legate de acestea pot fi presupuse a descinde din arhetipurile inconștientului colectiv, de care vorbea Carl Gustav Jung.

Remanența întemeierii unui mit al originilor comunității — model care exprima identitatea și unicitatea inconfundabilă a acesteia — se regăsește în interesul tuturor națiunilor moderne pentru originile lor, studiate prin metodele științifice ale arheologiei, istoriei și lingvisticii. Din stratul magmatic al mentalului colectiv, sindromului „noi“ se adaugă mitul „de unde?“, caracteristic — în stadiul utilajului său argumentativ modern — spiritului național. O componentă mentală și mai specifică acestuia este însă mitul „încotro?“¹⁰.

El se exprimă în făurirea de către conștiința națională a imaginii unei misiuni a națiunii, ce poate să fluctueze, în raport de împrejurările istorice. Când francezii au spus: „pace colibelor, război palatelor!“, ei au formulat un asemenea mit. În evul mediu „apărarea creștinătății“ a fost un altul, revendicat de numeroase popoare (a se vedea Cruciadele), printre care și de cel român. E important de subliniat că asemenea mituri au reprezentat, în epocă, un factor puternic, agresiv, al trăirilor colectivității. Acestea — și ele de sorginte elitară și propagate prin imitație, prin modelare organizată a mentalului colectiv — sunt elementele din care decurge, pentru o comunitate, riscul de a se înșela frecvent și grav asupra ei înseși. Am îndrăzni să susținem că până astăzi popoarele trăiesc sub imperiul unor reprezentări eronate, total

⁹) Meinecke, *Op. cit.*, p. 3.

¹⁰) Robert Michels, *Der Patriotismus. Prolegomena zu seiner soziologischen Analyse*, München und Berlin, 1929, p. 1, 12.

sau parțial, despre ele inșele, deoarece sentimentul de căpetenie care copleșește trăirile oricărei societăți organizate este *orgoliul*. Între „Gesta Dei per Francos“, — titlul unei cronici din secolul al XII-lea — și apelativul „La Grande Nation“ din vremea revoluției franceze, deosebirea este doar de expresie, dar substratul mental și afectiv este identic. Mitul „încotro“ tentează la exagerarea calităților, posibilităților și vocației unui popor. Proiectarea pe orizontul viitorului nefiind, în sine, susceptibilă a se susține decât prin afirmații și deziderate, i se caută piloni de sprijin în realitățile revoluate ale istoriei. Se caută o relație necesară între „de unde?“ și „încotro?“. Un francez a spus-o admirabil: „À travers une image d'un passé, la vision d'un destin“. Iar sociologul și publicistul italian Scipio Sighele a scris și el despre „uniunea trecutului cu viitorul, a amintirilor cu speranțele“¹¹.

În finalul acestor considerații parțiale, într-o relație indirectă cu ele, înclinăm a da dreptate lui Meinecke: „Nu există formulă care să ofere caracteristicile universal valabile ale națiunii“¹². Iar ca urmare, dreptate va trebui să-i dăm și lui Pillsbury: „Singurul mod de a decide dacă un individ aparține cutărei sau cutărei națiuni este să-l întrebi...“¹³.

În contextul politic modern, paralel cu termenul de națiune se vehiculează și acela de naționalitate. În sens comun, el înseamnă apartenența la o națiune. În regulă generală se întreabă: „de ce naționalitate ești?“, și nu: „de ce națiune aparții?“...

Important este însă sensul politic al termenului: naționalitate este numită de obicei o comunitate etnic omogenă, viețuind în cadrul statului dominat de o națiune de altă coloratură etnică. Ea este mai redusă numericeste decât aceasta din urmă și are un statut social-politic recunoscut în stat, legal sau „de facto“, precum și o conștiință a identității sale. În absența ultimelor două trăsături, nu se poate vorbi — credem — de o naționalitate, ci doar de o „etnie“. Termenul apropiat de „grup etnic“ poate fi sinonim cu cel propus, dar și cu cel de naționalitate, întâmplându-se uneori ca adoptarea lui să vrea să semnifice o și mai accentuată delimitare de națiunea majoritară, printr-un statut politic bine diferențiat¹⁴.

În timp ce procesul formării națiunilor poate fi considerat, cel puțin într-una din interpretările istorice semnalate, ca având o origine veche și o evoluție îndelungată, distincția dintre națiune și naționalitate datează nu mai mult decât de vreo 200 de ani, depinzând de consolidarea statelor naționale moderne, de statornicirea frontierelor dintre ele, care n-a putut, din cauza unor întinse zone de interpenetrație etnică, să creeze state riguros unitare din punct de vedere național. S-a ivit, ca atare, problema spinoasă a relațiilor dintre națiunea-stat și naționalități, sau, dacă am vrea să acceptăm similitudinea acestora cu conceptul introdus

¹¹) După Roffenstein. *Op. cit.*, p. 182.

¹²) Meinecke, *Op. cit.*, p. 1.

¹³) Pillsbury, *Op. cit.*

¹⁴) De exemplu, între 1940—1944 germanii din România au preferat să se numească „Grupul Etnic German“.

de Kirchhoff și Meinecke — cu „națiunile culturale“, coabitante cu națiunea — stat, în cadrul politic dominat de aceasta.

Asupra acestor relații e necesară zăbava cu un cât mai onest efort de obiectivitate, deoarece cu deosebire în domeniul lor se resimte impac-tul intereselor și sensibilităților politice care acționează spre instaurarea unui climat de noncomprehensiune, de suspiciune și chiar de ostilitate între comunități contigue.

Substratul intereselor concurente se reflectă pe planuri variate. De pildă, pe acela al prejudecăților și stereotipurilor mentale, care se substituie realităților și crează o deformată, tenace și nocivă „imagine a celuilalt“. Rolul stereotipurilor — imagini nefondat generalizate de către un grup social la adresa altuia — a fost remarcat printre alții, cu aplicare la relațiile politice, de către celebrul jurnalist și comentator politic american Walter Lippmann, acum vreo 70 de ani¹⁵.

Stereotipurile mentale încurajează în gândirea unui grup social sau/ și politic instaurarea concepției *etnocentriste*, numite astfel — cum se știe — de sociologul american William Graham Sumner, în 1906. Ea semnifică aprecierea grupului propriu drept centru de referință în raport cu care sunt evaluate toate celelalte grupuri, după standardele propriei uzanțe, mentalități, culturi.

Evaluarea după asemenea criterii nu este totdeauna depreciativă; stereotipurile care conturează imaginea altui grup social-național pot fi și admirative¹⁶. Mai frecvent și de ținut sub observație din cauza nocivității sale, este primul caz. În alternativa sa, viziunea etnocentristă devine componentă importantă a naționalismului și a șovinismului, deși ea este limpede decelabilă încă, sau mai ales, în gândirea primitivă. O socioloagă americană reproduce această credință tribală: „Dumnezeu¹⁷ nu i-a creat pe toți oamenii din același lut, ei n-au ieșit din același vas cu apă, sau din aceeași borbă în pământ. Tribul meu a stat sub grija deosebită a lui Dumnezeu. El l-a așezat în mijlocul lumii și a prezis că de va fi vreodată alungat de acolo, lumea va pieri. Numai tribului meu i-a încredințat trebnicele care apără lumea¹⁸“.

Membrii unui asemenea trib — ne comunică aceeași sursă — au cuvântul „oameni“ pentru a se denumi numai pe ei înșiși. Pentru membrii altor triburi folosesc un cuvânt cu altă semnificație ceea ce ar demonstra — se afirmă — că pentru ei, în afara grupului propriu, n-ar mai exista ființe cu atribute deplin umane¹⁹.

¹⁵ În lucrarea *Public Opinion*, New York, 1922.

¹⁶ Cum este cazul față de americani și, mai recent, față de japoizezi, datorită remarcabilelor lor performanțe economice.

¹⁷ Autoarea introduce acest cuvânt cunoscut și sugestiv, în locul numelui folosit de membrii tribului respectiv.

¹⁸ Ruth Benedict, *Race, Science and Politics*, New York, 1940, p. 156.

¹⁹ E probabil că autoarea americană exagerează. Este imposibil ca oamenii primitivi să nu fi sesizat identitatea și uniformitatea indivizilor din specia umană, indiferent de apartenența lor tribală. Până și animalele își recunosc semenii din propria specie. Folosirea cuvântului care însemna „oameni“ numai la adresa membrilor tribului propriu nu putea avea decât sensul indicării unor relații preferențiale între aceștia, și nu de afirmare a segregării lor organice de restul speciei.

Incursiunile anterioare în domenii aparent îndepărtate de ale existenței și dezvoltării națiunilor și naționalităților sunt menite să sensibilizeze importanța cotă de determinare social-psihologică obiectivă a caracterelor și a manifestărilor acestor categorii sociale. Să reliefeze faptul că ele nu sunt exclusiv produse ale politicului, ale ciocnirilor de interese și de idei din sfera acestuia. Politicul se folosește de prezența sau de latența lor în structurile mentale colective, pentru a le dirija într-o direcție convenabilă. E necesară, prin urmare, disponibilitatea pentru cercetarea întregii acestei problematici cu multă detașare și nu cu permanentă crispăre, suspiciune, preocupare de a extrapola procese naturale în procese de intenții.

Încercarea de definire a naționalității conținea, printre altele, constatarea — sau, să spunem mai cu prudență, supoziția — că raporturile acesteia cu națiunea dominantă în stat sunt reglementate, se află oarecum în echilibru, ceea ce nu vrea să însemne că ele nu pot derapa înspre o stare tensionată, amorsată de nemulțumirea naționalității împotriva unor măsuri oficiale atingătoare de interesele sau și numai de sensibilitatea ei.

Din momentul instaurării unei asemenea situații, naționalitatea respectivă mai poate fi considerată și ca o *minoritate*, deoarece — fapt scăpat frecvent din vedere — minoritatea, în pofida numelui, nu este un concept cantitativ, ci unul calitativ. Minoritate este orice grup social (într-o parte din cazuri de colorit național) ai cărui membri resimt din partea grupului politicește dominant felurite inconveniente: prejudecii, discriminare, segregare, persecuție și altele, sub multe nume și firme. Termenul minoritate definește așadar, o stare de fapt, sau un statut de inferioritate — reală sau subiectiv denunțată²⁰ — iar nu o categorie statistică. Din acest ultim punct de vedere o minoritate poate fi majoritară, așa cum este populația de culoare din Republica Sud-Africană.

În funcție de raporturile, prin definiție tensionate, dintre majoritate și minoritate, se disting câteva tipuri comportamentale ale celei din urmă. Intensitatea lor de reacție depinde de gradul de cultură și de conștiință al minorității, de tradiția sa istorică, de factori politici interni și externi, care pot influența grupul minoritar, de interesele de tot felul ale membrilor săi.

Cel mai frecvent tip comportamental al unei minorități este cel de *agresiune*. El este condus fie de scopul dobândirii autodeterminării politice, caz în care minoritatea respectivă este *secesionistă*, fie de acela al inversării echilibrului politic existent în stat, minoritatea tinzând a deveni *ea* grup dominant, asupra aceluia care o dominase anterior. Unii numesc *militant* comportamentul care vizează acest ultim obiectiv, dar numele său mai potrivit ar fi poate acela de *hegemonist*.

Bunul simț indică faptul că metoda cea mai naturală de aplanare a tensiunilor dintre națiunea dominantă și minoritățile din cadrul sta-

²⁰ Așa-numita teoremă a lui Thomas spune că oamenii reacționează atât față de fapte, cât și față de reprezentările lor despre ele, caz în care acestea sunt la fel de reale ca și faptele.

tului ei este o politică îndreptată spre satisfacerea revendicărilor legitime ale minorităților, până la limita admisă de drepturile la fel de legitime ale celorlalți cetățeni ai statului.

O altă metodă e indicată de așa-numitele „ideologii de depășire“ a raportului națiune-minoritate. Ele declară „depășită“ problematica agitată până acum prin existența concurentă a națiunilor, naționalităților și minorităților naționale și propun, în locul organizării politice bazate pe state naționale, formule noi, de federalizare internă și internațională, dintre care se îmbie insistent modelul Europei comunitare a celor 12²¹.

Pentru succesul oricăreia din căile de mai sus, rămâne valabilă necesitatea de a înțelege determinarea și mecanismul obiectiv al conflictelor pe care le stârnește problematica națională, de a le preîntâmpina și combate într-un cadru consecvent democratic și umanitar.

---

²¹⁾ Aceste aspecte ale problematicii minorităților la James W. Vander Zanden, *American Minority Relations*, ed. a III-a, New York, (1972), pp. 10. 305–307., indicând la rândul-i ca sursă lucrarea lui Louis Wirth, *The Problem of Minority Groups*, New York, 1945.

THE COMMUNIST NATIONALISM — A CONTRADICTION IN TERMS?

GHEORGHE CORDOȘ

ABSTRACT. Without any claim of playing semantic relativism, the author tries a „revision“ of the syntagm „communism-nationalism“ very frequent after 1990. The communication contains several ideas which may be accepted, rejected or ammended, but not avoided. The course of ideas lies mostly on a doctrine and logical level, the author „returning the text“. Conceiving the nationalism dynamic by excellence, non-reduceable to geometrical figures, the author approaches the phenomena in its historicity, stating that the „communist-nationalism“ represents a pseudo-concept, because the communism, as a doctrine, precedes the national.

There is an almost rhythmical taking again of discussions on nationalism. This fact is explainable and it is necessary as far as we don't simplify and don't remember only part of the amount of questions we are asking for. But when circumstances are requesting it is of no use to avoid repetitions.

One of the most frequent formula circulating in Romania after the Revolution of December 1989 is the „communist nationalism“. Being a wide and flexible formula, it allows many interpretations. We would be willing to respect any interpretations if their supporters or opposers would follow a theoretical point of view in their appreciations. In socio-human problems any broaching prospect can be supported if it is based upon a logical or factual basis. Accepting and refusal in case of the enunciated formula are usually allergic, not accompanied by logical arguments or concrete data. In many cases they are simple affective reactions determined by a great number of prejudices, obviously with necessary clichés and stereotypes. Generally, this is the characteristic scenery for nationalism approaching, and of „communist nationalism“ in particular.

Starting from the premise that the syntagm „communist nationalism“ represents a contradiction in terms, an artificial association of two notions which have nothing in common, but deny reciprocally, we'll try to put forward some ideas which could represent „fulcra“ for re-examining the mentioned syntagm. Ideas which, obviously, can be accepted, refused, improved but not ignored. These two concepts associated-nationalism and communism- through comparison, can led to the idea of complementarity, implicitly of their compatibility, thing which is false. Naturally, a syntagm represents a relation between two or many terms of copulative kind, that is not the case with those two constituents: nationalism and communism together lose their specific conceptual values. There are notions, which although form two opposite poles, so extreme notions, „they call reciprocally, they complete each

other giving birth to a unitary whole" (7, p. 214), but the phenomenon can't be specific in case of the analysed syntagm. Theoretically talking, there is a totally logical incompatibility between the communist doctrine and the nationalist ideology. That is because communism as finality, in its essence, excludes not only *nationalism* but even *the national*. And then nationalism as ideology isn't creation of the communist doctrine, but a result of the political romanticism of the XIX-th century, expressed as *state nationalism* (France, England, USA, Spain, etc.) or *populist nationalism* (Germany and Slavonic states).

If we turn to texts, without prejudices, and we analyse the fundamental determinations of the concepts-communism and nationalism — we'll notice that an essential co-ordinate which defines communism, beside non-acceptance of private property, is the *anti-nationalism* even *anti-national* and not *nationalism*. This idea, of anti-nationalism, can be find in Engels *Principles of communism*, in Marx *Economical-philosophical manuscripts* and in their common works *German ideology* and *The communist party manifesto*, through the famous slogan "Workers of the world, unite!", and later Lenin appreciated the national spirit as "a mystical notion of bourgeois sociology (...), international unity of workers being more important than the national one" (5, p. 354). Chauvinism, appreciated as a negative form of nationalism, is considered "a means of preventing the working class from international co-operation, thing which is the first condition of its liberation" (6, p. 588). Even Stalin, whose aggressive nationalism nobody denies, talks about "destroying of *nationalism* remains to set down friendship between nations and to enthrone internationalism" (11, p. 6).

From the doctrinary and implicitly logical point of view, these two notions-nationalism and communism-having nothing in common in their contents are in a relation of exclusiveness (nothing from the sphere of the first concept is to be found in the other one). But they are also in a relation of vexation: communism can't be *both* internationalist and nationalist. So, "in case of two contradictory notions, we remove one through introducing the other one, and when we remove one of them, the other one follows (7, p. 214). There are elementary problems of formal logic, mainly of the relations between notions. Something completely different is the dialectics of the relations between the national (not nationalism) and the universal. The national doesn't overlap with nationalism, as they mistakenly proceed many times. To avoid the frequent terminological confusion between these two terms-national and nationalism — an explicit separation of the spheres and contents of the notions seems to be necessary. Accepting the syntagm "communist nationalism", the meaning of the terms includes is misinterpreted, implicitly, communism being directly connected by anti-nationalism and nationalism by anti-communism. The syntagm doesn't express a logical relation between nationalism and theoretical system of communism. It could be accepted only in the conditions in which those two terms could be corroborated.

Without underestimating the doctrinary aspect of nationalism, it has to be looked for not only in Marxist theoreticians' works, in the theoretic system of communism, but also in social reality. Confusion — we come again to the problem of confusion — between the doctrinary and practical optics can represent a source of errors. An enunciation can't be validated, nor depending on the theoretical system we refer to, nor depending on our "feelings" and perceptions. "The subjective feelings — Karl R. Popper writes — Can't create the truth of scientific enunciations (...). It doesn't matter intensity of subjective feelings; you can be moved by truth of an enunciation, by obviousness of a perception, by the power of conviction of a feeling, any doubt cause seem absurd" (8, p. 238). Between communism and nationalism as *theoretical anticipation* and communism and nationalism as *social realities*, can exist a divergence of plans and irreducible conflicts. We believe it isn't necessary to insist upon distortions of communist doctrine when it was a matter of practical applications.

If we give up the doctrinary point of view, we'll notice that the relations of exclusiveness and vexation mentioned above are only they essence of theory, of natural logic. The difference between the doctrinary aspect and empirical reality is absolutely necessary. Let's not forget that "a sentence is true only when the statement made by this sentence is in accordance with the real state of affairs" (13, p. 26). Nationalism, as well as anti-nationalism always connected *conjunctural* to social, political and economic reality, particularly from country to country. It has to be *localized in time* (for what is true at a moment can' be false in another moment) and *in space* (because at the same moment in a certain country of the socialist camp nationalism, even if not recognized theoretically, was propagated with assiduity, while in other countries, usually those subordinated to URSS, any form of nationalism was severely sanctioned). The Bolshevik revolution declared the right to self-determination of the nations in old Russia, which later was violated with brutality. We are referring, specially, to Ribentrop-Molotov Pact. Little by little the idea of self-determination was replaced with the idea of national-cultural autonomy and then Lenin declared that the national-cultural autonomy was an idealistic bourgeois conception of history which had as aim subordination of the workers politics to nationalist ideology, and Stalin affirmed that cultural-national autonomy, implying a well-developped culture, became an absurdity in case of people with a low cultural level: "How to apply there cultural-national autonomy? What can you do with these nations? How to organize them in cultural-national unions?" (10, p. 56). We also ask ourselves how could be interpreted these rhetorical interrogations but an expression of the Russian nationalism? And how can we define the Russian nationalism? "Internationalist nationalism?" "Imperialist nationalism?" "Russian nationalism concealed under socialist internationalism? Any name we'll give, this type of nationalism was dominated by a thirst for "conquering" due to a culture of force, as R. Tagore had expressed referring to European nationalism (12, p. 23). In fact, any European action with internationalist character if

wasn't conceived under political supremacy of URSS it was brutally rejected. We know Soviets' reaction to Briand's Memorandum of 1930, appreciated by the Soviets as a "proof of through decomposition of material and moral forces of Europe (Apud: 4, p. 20).

Referring to Romania, it would be excessively and fictitiously to talk about a communist nationalism both in the period before 1989 and in our days, even if the syntagm is the creation of the post-Ceaușescu period. In a rigorous research of facts and social and political phenomena, the *fiction* hasn't equal rights with *the real*, as in belletristic literature. The syntagm is, of course, heteronomous. Nationalism was placed on the same level with chauvinism in Romania, after 23rd August 1944, both by authorities and the existent ideology. During the first years of Soviet domination even *patriotism* was identified with *chauvinism*. But we can be mistaken if, since 1964, in a shy form, since 1958, we don't recognize the appearance of a Romanian nationalism, which included in its theoretical and practical expression the idea of national independence, to which they conferred an important place in the hierarchy of values, condition absolutely indispensable for the life of a state, a nationalism to which the Romanian people had adhered; a nationalism which, situated in time, was considered with sympathy and it was encouraged by the occidental world and, of course, intercepted with hostility by URSS.

We don't intend to vindicate a period with serious consequences for Romania, but the Romanian nationalism after 1964, as any man of good will knows, was a natural reaction to the formula of a super-state economy within the socialist camp (Plan Valev, for example to the blending of Romanian national economy into a super-national one, of course against Romania; a reaction to the process of Stalinization of Romanian culture, so an act of unchaining the function of cultural creation of Romanian nation; a brave act of reopening towards the true values of universal culture. The translation from belletristic and occidental scientific literature which appeared after 1964, represent an eloquent opening towards West. How can we interpret the Romanian nationalism after 1964? Taking into consideration the term polysemy, which would require a special analyse, we think it is necessary to underline the fact that it isn't a matter of a State offensive nationalism, a chauvinistic or xenophobe one understood as a „superestimation of your own nation compared with the other ones, which, as a rule, are denigrated” (2, p. 231) but a nationalism whose aim was stopping of the action of spoiling national identity of Romania by URSS in the name of “socialist internationalism”. Russians perceived “the Soviet national interests as general interests of socialism” (1, p. 492). The socialist internationalism was, in fact, a dissimulated form of pan-slavism, based upon the Russian nationalism and Messianism, orthodoxy and autocrat monarchy. The pan-slavist ideal couldn't be imagined outside a nationalist Russia. The “socialist internationalism” derived from “proletarian internationalism”, propagated by the classics of communist doctrine, was conceived connected by the Russian nationalism, because in their

mentality URSS (read Russia) represented the owner of absolute truths. Beginning with 1935—1936 “an official Soviet nationalism asserted, *more Russian* (s.n.) than multinational (...) being rehabilitated the national feeling to strengthen the fight against fascism” (1, p. 489). Considering itself as the owner of absolute truths, it is easy to understand the fact that in URSS there was the most exacerbated nationalism of the „chosen people”; in other countries of the socialist camp many political, scientific and cultural personalities lost their life for attitudes or declaration with nationalist character.

For the Romanian nationalism, appeared after 1964, the most conclusive in perhaps the syntagm “national etatism”. The syntagm is amendable, etatism representing an attribute not only of communism but of any totalitarian system. But the idea of a *state chauvinistic nationalism* is out of the question, as nationalist diversion, which has its origin in the Latin saying “divide et impera” put forward by Stalin in the following expression: “The politics of anti-national quarrelling calls off masses’ attention from social problems, from the problems of class struggle, directing it towards national problems” (10, p. 21). The idea became “cliché” and it was used till saturation by the communist regime which was in power in Romania in the period 1945—1989, as many times as it was referring to the interwar period; then it was taken again and put into circulation immediately after the Revolution of 1989, this time referring to the period 1944—1989; and now, four years after Revolution having the same “cliché” in view they explain the interethnic conflicting relations in Romania. This time “the politics of quarrelling” is launched by the “neocommunist” or “criptocommunist” form of government, whence the actual origin of “communist nationalism”. But we have to discuss to what extent in Romania exists a “neocommunist” or “criptocommunist” leadership. It is real or a pure fancy derived from electoral reasons? Communism in its essence presumes liquidation of private property and not the process of privatization which the “criptocommunists” realize slowly but categorically. To talk about a state chauvinistic nationalism in the interwar period and after 1944, has no logical or real basis. We don’t take into consideration some nationalist ideologies within certain political groups or individuals, not identified politically. Nationalism, with all its shades (we take into consideration the term polysemy) existed and exists, and probably will exist both within majoritary population and within minorities, perhaps to these more accentuated towards ethnical majority, phenomenon favoured by elements which analysed would overstep the problem and the subject we are talking about. Another problem to talk about is the fact that majoritary population perceived the nationalist behaviour only within minorities (Magyar minority), and this only within majoritary population (Romanian). What is real, so incontestable, is the presence of a rational chauvinistic nationalism, “cerebral”, promoted by intellectuals (not by State), so we can talk about an “intellectual chauvinistic nationalism” and on the other side about an “emotional chauvinistic nationalism”, which often manifests through masses’ primary instincts and

which could be called "popular chauvinistic nationalism". We mention that those two kinds of nationalisms can be met indifferent of political orientation (so not exclusively within left orientation, if this truly exists in Romania) or ethnical group. But here also it is necessary to distinguish between *essential* and *accidental*. Essential is what a thing possesses in any circumstances, accidental represents „what is possesses sometimes, in certain circumstances" (7, p. 72). A sociological research on the distribution of these two types of nationalism ("cerebral" and "emotional") depending on many socio-professional variables (age, school, nationality, residence, area, religion, social category, etc.) would result into a better knowledge of this problem.

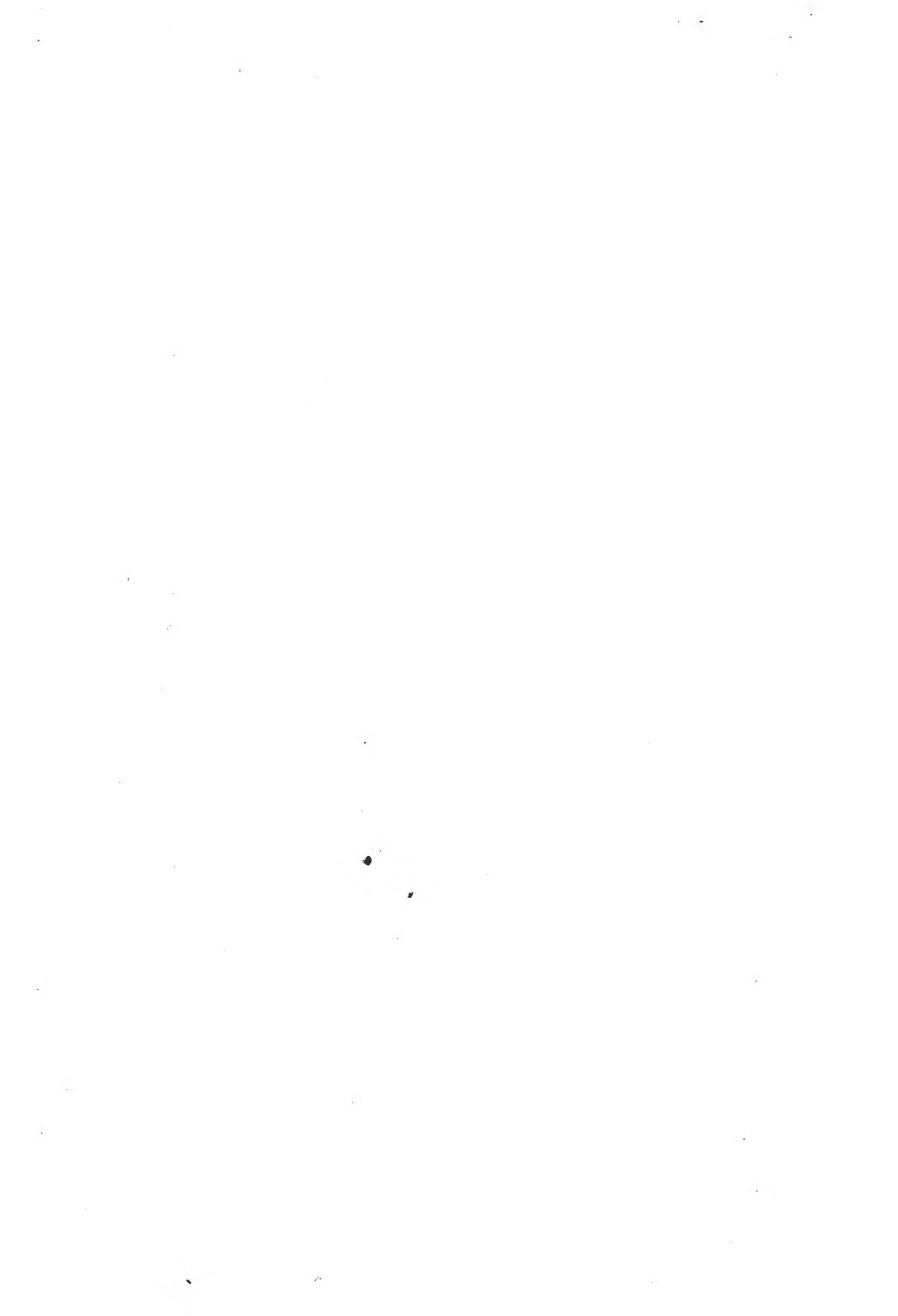
Idea of a state communist nationalism in post-revolutionary Romania, in spite of its political terminology, doesn't correspond to any concrete socio-political reality. With other words, the syntagm is arbitrary without any correspondence in reality. Its utilization can bring to confusions in the interpretation of political nature of post-revolutionary regime. The syntagm appeared within political reflexion, starting from false premises: a) extrapolarization of some existente nationalist manifestations, as we mentioned above, both within majoritary population and the minority (to read Magyar) on power, perceived to be "neocommunist"; b) confusion which persists, phenomenon underlined by us in this text, between "national" and "nationalism", on one side, and between different nationalisms on the other side. In fact, the great variety of nationalism forms is discouraging, thing which didn't stop some people to reunite them in a synthetical term, unlocalized in time, creating certain pseudoproblems. The political context is very important in expressing a type or another of nationalism. We agree with Tatiana Slama-Cazacu, the context: a) specify the meaning of a notion; b) choose the possible peculiar note in the notion generality (to us some persons chose chauvinism); c) complete the meaning of the notion; d) can give another significance to the notion; e) directs the notion towards a false significance (9, p. 99—103).

As a conclusion, even if they declare that people can't find out anything without supporting on dates of reality, the formula "communist nationalism", from logical-doctrinary point of view, is a contradiction in terms. A syntagm has to be a reflection of the correlation between nations (constituents) which compose it. Between these two notions there isn't any connection. Referring to social realities, this syntagm has to be perceived shaded depending on spacial element (geographical), element time and not overlooking the polysemy of term nationalism. In general we can't talk about a nationalism, but of different nationalisms. Raoul Girardet worked out a classification of nationalism, each with its specific features depending on the geographical area: nationalism of occidental type, African, Arabian, Latino-American, Soviet, etc. (3, pp. 423—445). Some forms of nationalism have as source nationalism of romantic type of the XIX-th century, connected with the fight for freedom, study of national culture and language, combined with the will for justice, freedom and independence on international level,

and other forms represent the result of an extrapolarization of several theories of nature study (for example: the theory of superior races), nationalism which led humanity to those two world wars of our century. It is necessary to delimit different types of nationalisms.

BIBLIOGRAPHY

1. Carrere D'Encausse, Helene, *Comunisme et nationalisme*, „Revue Française de Science Politique“, vol. XV, 3, 1965.
2. *Encyclopaedia of the Social Sciences*, vol. XI—XII, 1957.
3. Girardet, Raoul, *Autour de l'idéologie nationaliste: perspectives de recherches*, „Revue Française de Science Politique“, vol. XV, 3, 1965.
4. Gusti, D., *Problema Federației Statelor Europene* (The problem of European State Federation), „Arhiva pentru Știință și Reformă Socială“, 1—3, 1930.
5. Lenin, V. I., *Opere complete* (Complete works), vol. 49, Editura Politică, București, 1968.
6. Marx, Karl; Friedrich, Engels, *Opere* (Works), vol. 17, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1963.
7. Petrovici, Ion, *Teoria noțiunilor* (Theory of notions), Ediția a doua, București, 1925 (f.e.).
8. Popper, R. Karl, *Logica cercetării* (Logic of research), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.
9. Slama-Cazacu, Tatiana, *Introducere în psiholingvistică* (Introduction in psycholinguistics), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1968.
10. Stalin, I. V., *Marxismul și chestiunea națională* (Marxism and the national problem), Ediția a IV-a, Editura P.M.R., București, 1949.
11. Stalin, I. V., *Problema națională și leninismul* (The national problem and Leninism), Editura P.M.R., București, 1946.
12. Tagore, R., *Naționalismul* (Nationalism), Editura Cultura Națională, București, 1922.
13. Vasiliu, Emanoil. *Preliminarii logice la semantica frazei* (Logical preliminaries to phrase semantics), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

MANIFESTĂRI ALE SENTIMENTELOR ETNICE REFERITOARE LA ROMÂNI ÎN EVUL MEDIU

IOAN-AUREL POP

ABSTRACT. *Ethnic Sentiments Concerning the Romanians During the Middle Age.* The author shows that between the universal forces Popacy and Roman — German Empire — and the local frameworks — village, town, province in the Middle Ages, existed also some ethnic sentiments and attitudes which prepared the modern nations.

The special case of the Romanians is very important, because the ethnic solidarities in the Romanian Principalities were born especially during the confrontation with the foreign enemies. The Hungarian Policy in Transylvania, between the 13-th and 16-th centuries, was a policy of limitation and of discrimination towards Romanians. The author proves that, in their defense, the Romanian used, as arguments, the language, the Orthodox faith and the origin. During these confrontations, the national sentiments among the Hungarians, the Romanians, the Saxons and the Szeklers became stronger and stronger, working for the modern evolution of the East European society.

De multe ori, societatea medievală a fost privită, fie din perspectiva a două forțe înglobate, universaliste — Imperiul și Papalitatea —, fie din punctul de vedere al unor mărunte particularisme locale, ancorate uneori în stagnare și imobilism. Perspectiva universalistă a convenit și istoriografiei marxist-leniniste, animată de lozinca „internaționalismului proletar“ și dornică să eludeze temeuriile istorice ale națiunilor contemporane. Pe de altă parte, unele școli istorice naționale, din secolul trecut până astăzi, cu unele intermitențe, au acreditat ideea „luptei multiseculare“ a unui anumit popor „pentru libertate și unitate națională“. Este însă tot mai clar astăzi că, așa cum Imperiul și Papalitatea nu au putut împiedica geneza medievală a Franței moderne¹, nici unitatea politico-statală a românilor, înfăptuită în epoca modernă, nu a fost un rezultat al luptei conștiente de veacuri, susținute de o idee politică permanentă în gândirea poporului român. Aceasta nu îl împiedică însă pe istoric, fie și în cazul românilor, să cerceteze, dincolo de solidaritatea creștină generală sau de micile comunități locale, formarea și evoluția sentimentului de apartenență a oamenilor la un anumit popor sau națiune. Cercetările acestea conduc uneori la rezultate surprinzătoare privind evoluția sentimentelor de solidaritate etnică din secolele XIII—XIV până la formele și formulele avansate din secolele XVIII—XIX,

¹ M. Mollat, *Genese medievale de la France moderne. XIV—XV-e siècles*, Paris, 1970, passim. Pentru sentimentul național în evul mediu apusean, vezi Ioan A. Pop, *Solidarități etnice în evul mediu — secolele XIII—XVI*, I, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj“, 1989, XXIX, p. 67—81.

când se elaborează ideologia și programele politice adecvate solidarităților naționale moderne.

Unirea politică a românilor nu s-a putut înlăptui în evul mediu, fiindcă lipseau condițiile necesare unei asemenea întreprinderi, dar s-au afirmat unități locale și parțiale românești, care au pregătit marea unitate, tot mai vizibilă spre amurgul evului mediu. Noile cercetări au relevat că acel concept de *natio*, căruia eram obișnuiți să-i relevăm în veacurile XIV—XVII doar componenta elitară, de stare sau grup privilegiat cu substrat politic, are și o altă accepțiune în epocă, atât în apusul, cât și în centrul și răsăritul Europei². Înșiși oamenii evului mediu, când foloseau, în anumite împrejurări, termenul de *națiune*, se gândeau și la aspectul etnic, la limba comună, la obiceiuri și credințe, la origine și tradiție. Chiar și în lipsa termenului, asemenea deosebiri după criterii etnice sînt evidente pentru omul medieval. De aceea, istoricii au început să utilizeze și pentru zona central-sud-est europeană noțiunea de *națiune medievală*. Ea nu are forme de manifestare spectaculare ca-n epoca modernă și contemporană, deoarece nu are la bază o conștiință generală activă a întregului grup, în temeiul căreia să se desfășoare o luptă organizată pentru promovarea intereselor națiunii. Dar ea conduce și la noi la *sentimente* și la *atitudini colective*, de grup mai restrâns, sentimente și atitudini care, în chip surprinzător, au la bază unitatea de limbă sau unitatea de credință, de obiceiuri, tradiții („legea românească”) ori chiar și unitatea de origine (romanitatea). În Transilvania, există unele împrejurări și evoluții speciale care au încurajat o asemenea sensibilitate de tip etnic. De pildă, stările, pământul, confesiunile și unele categorii sociale au căpătat de timpuriu în Transilvania și componente sau atribute etnice. Astfel, stările au fost nobilimea (care se va identifica cu elita maghiară), fruntașii sașilor și fruntașii secuilor (la început, și ai românilor). La baza distincției dintre stări, cum se vede, nu au stat numai criterii social-politice și profesionale, ci și etnolingvistice; ca urmare, stările s-au numit în Transilvania națiuni. Pământul voievodatului Transilvaniei a fost împărțit încă din secolele XIII—XIV în *Konigsboden (Fundus Regius)* sau „Pământul săsesc”, în *Székelgyföld (Terra Sicularum)* sau „Pământul secuiesc” și în pământul celor șapte comitate sau „Pământul nobiliar”, echivalent apoi cu pământul ungarilor. Numai românii, răspândiți peste tot, nu aveau nici un pământ al lor, dăruit cu privilegii globale, deoarece românii au fost excluși dintre „națiuni”. De asemenea, creștinismul, prin însuși natura lui, universal sau ecumenic, are accente etnice: catolicii sunt adesea numiți „creștini” (*Christiani*), iar ortodocșii sunt numiți „români” (*Valachi*). Perechea de termeni *Christiani — Valachi* indică clar o sinonimie în epocă (sec. XIV—XVI) între ortodox și român. De altfel, cu vremea, spre finalul evului mediu, și categoriile sociale capătă conotație etnică, fiindcă nobil ajunge sinonim cu maghiar, iar iobag (șerb) ajunge să însemne român (sau invers). Toate aceste particularități, legate de ima-

² Vezi și lucrarea *Naționalism in the Middle Ages*, ed. L. Tipton, New York, Chicago, San Francisco etc., 1972, passim.

ginea celuilalt, a străinului, au conturat de timpuriu sentimente și atitudini individuale și colective, ce reies atât din mărturiile păstrate despre români, cât și din cele referitoare la maghiari, sași sau secui. Câteva exemple pot fi edificatoare.

În 1366, vreme de vreo șase luni, regele Ungariei, Ludovic I, a stat în Transilvania și a urmărit să realizeze cel puțin două obiective: 1) să readucă la ascultare (sub forma vasalității, dacă prin cucerire nu s-a putut) cele două țări românești devenite libere — Țara Românească și Moldova și 2) să întărească autoritatea regatului maghiar în Transilvania, prin diminuarea sau chiar anularea rolului social, politic și economic al românilor³. Primul obiectiv nu a fost îndeplinit, iar al doilea doar parțial, prin măsuri luate de sus, care nu s-au putut aplica întocmai și imediat, dar au deschis calea eliminării elitei românești dintre factorii politici (adică de putere) ai voievodatului la nivel central. Regele condiționează calitatea de nobil (feudal oficializat) de deținerea actului de donație regală pentru pământul stăpânit și de apartenența la confesiunea catolică. Cu alte cuvinte, de-acum nobil este numai catolicul care are privilegiu pentru pământul său. Era clar că în această regulă se încadrau aproape exclusiv nobilii maghiari și nu se încadrau fruntașii românilor — juzii, cnezii, voievozii, unii chiar înnoilați — care se socoteau asimilați nobililor, dar nu aveau act de donație și nu erau catolici sau aveau act, dar nu îndeplineau a doua condiție. Măsurile regale din 1366 mai cereau să fie stârpiți răufăcătorii de orice neam, dar mai ales români (*signanter Olachi*) și activau prigoana împotriva clerului ortodox (se cunosc „adresele“ în acest sens către două comitate din Banat). Ce împrejurări exacte vor fi dictat asemenea măsuri aspre și oare sunt ele îndreptate într-adevăr împotriva românilor? Putea un om al secolului al XIV-lea, fie el și rege, gândi în termeni „naționali“? Spre a putea răspunde la asemenea întrebări, e nevoie de câteva explicații. Dinastia de Anjou în Ungaria, spre deosebire de Arpadieni, a realizat că excesiva diversitate a structurilor sociale, politice, etnice, confesionale etc. reprezenta o adevărată primejdie pentru unitatea regatului. Aceasta nu însemna că nu trebuiau cucerite sau supuse noi teritorii pentru Ungaria, doar că ele, pe cât posibil, urmau să fie uniformizate, aduse la numitorul comun al regatului, Ludovic I avea experiența sa și a tatălui său, Carol Robert, în acest sens. Cele două țări românești extracarpatiche se scuturaseră de dominația și chiar de suzeranitatea Ungariei, în urma unor eforturi proprii deosebite ale românilor de acolo, dar și datorită unor împrejurări speciale, legate de Ungaria și de Transilvania. Întâi, Ungaria nu reușise niciodată să cucerească aceste țări, deoarece tendințele de cucerire veniseră târziu (abia pe la începutul secolului al XIII-lea se încheiasă, în linii mari, cucerirea militară a Transilvaniei, cu importante sacrificii), iar elitele acestor țări deveniseră puternice și conștiente de rolul și misiunea lor. Apoi, Ungaria făcuse sub Arpadieni „greșeala“, pe care Carol Robert n-a mai putut-o îndrepta, de a încerca dominarea

³ Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 245—254; Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*. Cluj-Napoca, 1988, p. 85—90.

acestor regiuni prin concursul direct al elitelor locale, care au înșelat curând încrederea regilor, punându-se în serviciul cauzei „naționale“, reprezentate de „infideli notorii“, cum au fost Basarab sau Bogdan. În fine, mai era un motiv de îngrijorare și de meditație pentru guvernanții dinspre vest: ajutorul venit din Transilvania și Maramureș pentru întemeierea celor două „libertăți românești“, de la sud și est de Carpați. Acesta este momentul când, din aprilie până în octombrie 1366, regele Ludovic, din Transilvania, încearcă să rezolve chestiunile panromânești. Dându-și seama că Țara Românească și Moldova erau pierdute pentru statul Ungariei și că ele acționau concertat (simfon și sincron) pentru contracararea presiunilor regatului angevin⁴, a luat măsuri de preîntâmpinare a repetării unei asemenea situații și în Transilvania. Prima măsură care trebuia luată era anihilarea elitei românești, care alcătuia o stare și participa la congregații sau la adunările de stări. Condiționarea calității de nobil de deținerea actului scris de donație și de apartenență la catolicism lovea tocmai în această elită românească, deoarece juzii, cnezii și voievozii români din Transilvania erau cei care stăpâneau pământ fără să aibă, în general, act de donație, fiind în același timp și ortodocși. Era astfel legalizată tendința de acaparare a pământurilor românești de către „adevărații nobili“ ai regatului. Desigur, o parte dintre fruntașii români, mai ales din regiunile mai ferite care scăpaseră cuceririi directe, instituționale, s-au străduit, după obiceiul feudal al „credincioaselor slujbe“, să obțină act de donație și au acceptat să se catolicizeze, spre a se salva de la uzurpare. Mulți dintre ei, la nivel local, în Hațeg, Hunedoara, Banat, Maramureș, și-au mai păstrat mult timp specificul românesc și au ținut să fie numiți, nu simpli nobili, ci nobili români (*nobiles Valachi*)⁵. În general, mica nobilime românească nu s-a înstrăinat de poporul de jos, dar rămasă fără suportul material al calității sale elitare, nu s-a mai putut manifesta decât la nivel local, cu intermitențe și cu îngrădiri. În schimb la nivel central, al voievodatului, după 1366 este cert că românii nu au mai avut o elită care să fie parte alcătuitoare de stat în nume românesc. „Uniunea frățească“ (*fraterna unio*) din 1437 va consfinți definitiv această situație: de-acum, niciodată, *Valachi* nu vor mai putea sta și nu vor mai fi pomeniți alături de *Nobiles*, *Saxones* și *Siculi*, în adunările Transilvaniei și nu vor mai putea conduce, prin urmare, destinele țării lor. Individual au mai făcut-o, ajungând la înalte funcții și dregătorii — uneori la cele mai înalte (cel mai important luptător antiotoman care s-a născut în Ungaria, cel mai mare rege al Ungariei în veacul XV, cel mai mare umanist din Ungaria în secolul XVI etc. au fost de origine românească) — dar nu în calitate de români și de ortodocși, ci de nobili și catolici⁶. În acest fel, Transil-

⁴ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 48—65; 113—130.

⁵ A. A. Rusu, *Un formular al cancelariei regale, din epoca lui Iancu de Hunedoara, pentru nobilii români din Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis“, 1983, XX, p. 155—170.

⁶ Ioan A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobilitare (boierești) din Transilvania în secolele XIV—XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 9—26.

vania, fără majoritar ortodoxă și românească, a putut fi stăpânită de o minoritate neromânească și a fost împiedicată să urmeze exemplul de independență al celorlalte două țări românești.

Încă din secolul XIV, credința ortodoxă și limba română deveniseră o marcă a etniei românești. În comparație cu vecinii dominatori catolici dinspre vest (ungurii) și nord (polonii), cu musulmanii care presau dinspre sud (turcii otomani) și est (tătarii), românii se individualizează ca ortodocși. Această individualizare se accentuează prin anii 1360—1380, când Papalitatea, vicarul franciscan al Bosniei, Bartolomeu de Alverna și mai ales regele Ludovic I dau o nouă vigoare campaniei de convertire a „schismaticilor“. În 1374, când Țara Românească și Moldova erau iarăși în conflict deschis cu regatul Ungariei, papa Grigore al XI-lea cerea regelui Ungariei și celor doi arhiepiscopi ai regatului să accepte crearea unei episcopii proprii pentru acea „parte a mulțimii națiunii românilor“ care trăiau la hotarele regatului, spre tătari și care trecuseră „de la ritul și schisma grecilor“ la catolicism, prin zelul lui Ludovic I. Dar papa mai spune un lucru important: cea mai mare parte a românilor din respectiva regiune (probabil zona de curbură din exteriorul Carpaților Orientali) nu acceptaseră convertirea deoarece „nu erau mulțumiți cu slujba preoților unguri“ și pretindeau un ierarh *cunoscător al limbii națiunii române* („qui linguam dicte nationis scire aseritur“). Deci cam în aceleași regiuni unde la 1234 românii sunt atestați cu propria organizare politico-bisericească, se produce, după un veac și jumătate, o puternică rezistență cu o coloratură națională (de care se știa la curia papală), manifestată prin lupta pentru apărarea limbii române⁷. Apariția limbii ca argument al opoziției românilor față de efortul de integrare confesională angevin și catolic e un indiciu al intrării în scenă a *națiunii medievale*⁸.

Prin 1379 sau 1380, pomenitul vicar al Bosniei (vicariatul Bosniei era o subdiviziune a ordinului franciscan, în care intrau teritoriile sârbe, bulgare și românești, de sub autoritatea Ungariei), într-o scrisoare legată de avantajele atragerii românilor la catolicism, spune ce probleme s-ar rezolva prin asemenea act pentru regatul Ungariei: 1) ar dispărea preoții ortodocși, „acești îndărătnici“, care mențineau coeziunea locuitorilor; 2) s-ar realiza mai marea credință a neamului românesc față de rege și domnii de pământ, deoarece „acum, ei [românii] nu slujesc regelui și domnilor lor decât de frică“; 3) „multe rele... vor înceta, pe care ei [românii] le comit inconștient împotriva creștinilor [catolicilor], *împreună cu cei din afara regatului, de o limbă și credință cu dânsii*“⁹. Aceștia sunt termenii în care se gândea în epocă privitor la români. Existau deci planuri precise de frângere a solidarității românești, care avea temeuri lingvistice și confesionale. Promotorii acestor planuri erau *conștienți* de cel puțin două avantaje practice convertirii românilor, anume

⁷ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 120.

⁸ Ioan A. Pop, *Confesiune și națiune medievală: solidarități românești în secolele XIV—XVI*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca“, 1987—1988, XXVIII, p. 178—182.

⁹ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 94—95.

de mai bună integrare a lor în regatul Ungariei și de izolarea lor în raport cu ceilalți români, din țările libere. Dacă vicarul Bosniei gândea așa pe la 1380, este clar că regeșul său contemporan, Ludovic I, promotor al politicii de catolicizare, vedea lucrurile în mod asemănător. Prin urmare, plasarea măsurilor lui Ludovic I sub semnul unui plan elaborat de uniformizare a structurilor eterogene ale regatului, plan care în Transilvania îi viza prioritar pe români, este singura interpretare realistă posibilă. Planul se referea mai ales la aspectele sociale, politice și religioase. Sub aspect social, nobilimea, una și indivizibilă, este definită prin criterii precise, iar țărănimii dependente i se fixează sarcini riguroase, cum a fost, de pildă, generalizarea nonei. Sub aspect politic, întărirea puterii centrale s-a conjugat cu tendința de exercitare a autorității locale după criterii ferme și unice și cu încercările de desființare a unor autonomii locale tradiționale. Sub aspect religios, întărirea catolicismului și prigonirea ortodoxiei, a ereziilor etc. se manifestă ca politică de stat. Aceasta nu înseamnă automat că planurile relevate de izvoarele epocii au și reușit întocmai. Au existat piedici și condiții nefavorabile care s-au opus, astfel că împlinirea gândurilor regelui, ale Papalității, ale franciscanilor a fost doar parțială. De exemplu, numai pe plan religios, conform mărturiei lui Antonio Bonfini, cu tot „zelul misionar“ exemplar al regelui Ludovic, spre sfârșitul domniei lui (spre 1382), se reușise ca *o treime din populația regatului Ungariei să fie de credință catolică*¹⁰. Dacă admitem și în Transilvania aceeași proporție de catolici ca-n restul regatului, înseamnă că numărul ortodocșilor, adică al românilor nu suferise schimbări sensibile. Dar, pentru tema urmărită aici, nu rezultatele politicii angevine interesează, ci coloratura etnică a acestei politici, care, mai ales prin limbă și confesiune, sub pretextul uniformizării, trebuia să conducă la pierderea individualității românilor. Instrumentele de atac ale străinilor erau, cum s-a văzut, limba maghiară a „preoților unguri“ și catolicismul, iar armele de apărare ale românilor erau limba română a „zisei națiuni“ și ortodoxia. Ceea ce este la fel de important este că în numele apărării limbii și credinței, românii își apărau ființa și unitatea cu cei din afara arcului carpatic, iar autoritățile sunt conștiente de acest lucru și vor să-l contracareze. Între măsurile de contracarare a rezistenței românilor s-a aflat și umilirea prin discriminări de tot felul, accentuate începând cu secolul al XVI-lea, când solidaritățile etnice capătă deja și la noi primele componente moderne.

---

¹⁰ A. Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades IV cum dimidia seu librē XLV*, Viena, 1744, p. 274, coloana dreaptă.

CONCEPTELE DE „NAȚIUNE“, „NAȚIONALITATE“ ȘI „PROBLEMA NAȚIONALĂ“ ÎN LEGISLAȚIA MONARHIEI AUSTRO-UNGARE

IOAN CHIOREAN

ABSTRACT. The concepts “Nation”, “Nationalism”, and “National Problem” in Austro-Hungarian Wright. Nothing that in the European historiography there aren't enough clarified and interpreted concepts such as: nation, nationalism and national problem related in the austro-hungarian wright, the author focuses on the evolutions and different uses of these notions as they have been cristalised in the Dict of Pesta (1865—1868) debates and in the period of the birth of the Nationalities Low (1868).

Studierea fenomenelor social-economice, politice și culturale din monarhia austro-ungară a amplificat, decenii în șir, în istoriografia europeană și preocupările pentru elucidarea și precizarea fundamentelor iraționale ale sentimentului național, formarea conștiinței naționale în mediile populare, înregistrarea evoluției conștiinței naționale într-un sistem multilingvistic. Nu sunt însă suficient conturate sau interpretate conceptele politico-juridice de *națiune*, *naționalitate* și *problemă națională*, deși negociatorii dualismului și legislația imperiului cezaro-crăiesc n-au putut nega sau ocoli structurile etnice ce alcătuiau statul. Asupra acestora vom stărui în studiul de față.

Încă de la sfârșitul anului 1865, sesizând consecințele unui compromis austro-ungar, numeroși fruntași politici din toate ținuturile monarhiei se întrunesc în diverse consfătuiri pentru a-și preciza poziția față de dualism, iar dincoace de Leitha mișcările naționale ale românilor, sârbilor și slovacilor își strâng rândurile pe baza unei platforme politice comune în vederea realizării unui front de rezistență contra tendințelor de hegemonie austro-ungare. Primii care au luat atitudine față de chestiunile înscrise pe agenda de lucru a Camerei Legislative din Pesta au fost deputații români din Ungaria și Banat, care — în număr de 22 — se vor constitui, pe la începutul lunii februarie 1866, într-un club național, alegându-l pe Anton Mocioni președinte, Aurel Maniu notar, iar pe Vicențiu Babeș ca „bărbat de încredere“ în convorbirile oficiale preconizate în problema națională cu Deák Ferenc. Alături de ei, la lucrările dietei mai erau prezenți și 12 deputați români din Transilvania, cărora — prin rescriptul imperial din 25 decembrie 1865 — li se permitea participarea la ceremoniile de încoronare a lui Franz Joseph ca rege al Ungariei. Pentru ca în problema națională activitatea lor să fie cât mai fructuoasă, deputații români din Ungaria și Banat stabilesc de la început contacte cu deputații sârbi, propunându-și sprijin reciproc.

Întrucât dieta de la Pesta din anii 1865—1868 a deliberat nu numai în cauza dualismului, vom urmări cu atenția cuvenită mai ales debaterile ce urmau să statueze prin lege drepturile națiunilor și naționalităților care alcătuiau Coroana Sfântului Ștefan, precum și caracterul politico-juridic al statului dualist.

Divergențele de opinii, cu sau fără raționamente filozofice, politice sau juridice, apar încă cu prilejul discuțiilor pe marginea proiectului de adresă la mesajul de tron al împăratului Franz Joseph. Iată, spre exemplu, cum vedea viitorul monarhiei deputatul român Aloisiu Vlad, ce se consideră *independent* în opțiunile sale politice. În ședința din 19 februarie 1866 el declara că *nu aparține* nici „guvernarea monarhiei austriece cu ajutorul centralizării“, pentru că a adus „mizerie“, și nici dualismul; militează însă pentru „o federalizare a popoarelor, respectiv a țărilor“. În acest scop, propune ca imperiul să se împartă în trei regiuni mari: „coroana Sfântului Ștefan, coroana Sfântului Venceslav, la care să aparțină și Galiția cu celelalte elemente slave și coroana Sfântului Leopold, compusă din celelalte provincii ale monarhiei“¹. În aceste trei grupări teritoriale, potrivit afirmațiilor sale, trebuiau să-și păstreze independența și celelalte „țări“, iar în privința Transilvaniei se pronunță pentru o soluție politică similară cu cea rezervată Croației.

Două zile mai târziu, deputatul sârb G. Stratimirovič propune la punctul 16 din proiectul de adresă ca în loc de „națiune liberă independentă, față de națiune liberă independentă“ (evident, este vorba de principiul pe care îl invocau negociatorii maghiari în tratativele cu austriei în vederea realizării compromisului dualist), să se precizeze „ca națiuni libere independente, față de națiuni libere independente“, întrucât în țările coroanei Sfântului Ștefan trăiesc *mai multe națiuni*, realități ce trebuiesc remarcate². I-a răspuns imediat Deák Ferenc, autorul proiectului de adresă, subliniind că „în Ungaria *numai o singură naționalitate politică este*“³. Afirmațiile categorice ale lui Deák, dar mai ales exclusivismul său în problema națională i-a îngrijorat pe toți deputații națiunilor nemaghiare. O replică la alocuțiunea influentului om politic maghiar poate fi socotită și cuvântarea lui Sigismund Pop, care a încercat, dar n-a reușit, pe deplin să limpezească noțiunile de *naționalitate* și *națiune politică*. Înainte de 1848, spunea el, națiunea politică o formau libere castele, clasa privilegiată (Nemeșii și magnații), „ai cărei mulți membri se află aici, de față“. Acum, însă, națiunea politică nu o mai formează „o clasă specială, o naționalitate singuratică, ci o formează complexul naționalităților“⁴.

Când se desfășurau discuțiile pe marginea punctului 32 din proiectul de adresă (în ședința din 23 februarie 1866), deputatul sârb Svetozar Miletič a propus, cu justetea argumentelor politice, necesitatea

¹ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 33.

² *Ibidem*, p. 37.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 41—42.

înlocuirii conceptului de „magyar nemzet” cu „az ország nemzetei” (națiunile patriei), moțiune călduros sprijinită și de ruteanul Adolf Dobrzanski⁵. Tot în acea zi, la dezbaterile privind punctul 40, deputatul român Iosif Hodoș — folosindu-se de numeroase argumente istorice și juridice, îndeosebi de principiile legislatorii ale Transilvaniei — a ple-dat cu o rară energie și inteligență pentru integritatea și autonomia acestei provincii, protestând totodată și împotriva încorporării teritoriilor „mărginașe” la Ungaria⁶. Cu toate acestea, moțiunea propusă și sprijinită de Sigismund Borlea este respinsă.

Urmărite cu un deosebit interes, dar și cu îngrijorare de către păturile conducătoare ale națiunilor oprimate din monarhia habsburgică, dezbaterile parlamentare se desfășurau însă tot mai mult pe făgașul dorit de nobilimea maghiară, care sesizase neputința Curții de la Viena de a-și menține — prin vechile metode — supremația în imperiu. Întrucât proiectele de federalizare a monarhiei dunărene, elaborate de unii reprezentanți ai burgheziei și intelectualității popoarelor oprimate nu conveneau deloc împăratului, acesta s-a văzut silit de evoluția evenimentelor politice interne și externe să accepte noi concesii în vederea realizării compromisului cu cercurile aristocrației maghiare, ca unică soluție pentru Viena.

La 21 aprilie 1866, când în plenul parlamentului se desfășurau discuții aprinse asupra metodei de alegere a membrilor comisiei pentru întocmirea unui proiect al *legii naționalităților*, un grup de 11 deputați români prezintă cea dintâi moțiune colectivă, prin care cereau cu insistență ca membrii comisiei să fie repartizați în proporție cu populația diferitelor naționalități. Deák Ferenc, partizan de seamă al dualismului, s-a opus cu înverșunare acestei propuneri: „Constituția — spunea el — n-a investit naționalitățile diferite cu drept reprezentativ, ci pe cetățenii patriei”, aceștia fiind membri ai unei singure „națiuni politice”⁷. Luând cuvântul după Deák, și considerând problema națională ca cea mai importantă dintre problemele aflate pe ordinea de zi a dezbaterilor

⁵ *Ibidem*, p. 44.

⁶ *Ibidem*, p. 49—52. Vezi și „Gazeta Transilvaniei”, *XXIX*, nr. 16 din 26 februarie 10 martie 1866; *Concordia*, *VI*, nr. 14 (477) din 17/29 februarie 1866; „Pesti Napló”, nr. 44 (4754) din 24 februarie 1866. În atari împrejurări, deputații români aveau în lupta lor parlamentară două obiective fundamentale: 1) *apărarea autonomiei și integrității Transilvaniei* (căreia i se răpiseră în mod abuziv, în 1860, ținuturi din vest), 2) *recunoașterea drepturilor politice ale națiunii române* (recăștigate prin hotărârile adoptate de către dieta Transilvaniei de la Sibiu din 1863—1864). Lipsa unui organism politic național al românilor din imperiul habsburgic care să poată organiza și conduce eficient lupta pentru drepturi politice a determinat însă în anii 1865—1866 nu o centralizare și închegare a eforturilor în vederea atingerii acestor obiective, ci divizarea forțelor politice românești. Nici „arme” *activiștilor*, nici cele ale *pasiviștilor* n-au putut influența pozitiv destinul istoric al Transilvaniei. În sprijinul celor două curente politice românești din Transilvania s-a angajat și presa vremii, încercând să lămurească opinia publică asupra acestor evenimente. Dar în „Gazeta Transilvaniei”, „Telegraful român”, „Concordia” și „Albina” își găseau loc și unele opinii ale corespondenților acestor ziare mai moderate în revendicările naționale.

⁷ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 83; Keith Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Ed. Dacia, Cluj, 1970, p. 81.

parlamentare, Iosif Hodoș cere ca ea să fie dezbătută și soluționată înaintea chiar a aranjamentelor privind pactul dualist austro-ungar. Apoi precizează că nu consideră „naționalitățile ca părți întregitoare ale națiunii politice, ci ca părți întregitoare ale țării“. Și tocmai de aceea, conchide el, trebuie „să împăcăm naționalitățile. Să dăm fiecăruia ce e al său, înainte de toate să ne dăm nouă ce e al nostru“⁸.

După lungi dezbateri, dieta va respinge moțiunea românească, insti-tuind o comisie întocmai cum ceruse Deák. Între timp, dând curs unei hotărâri a clubului parlamentar român, o comisie de trei deputați, for-mată din Iosif Hodoș, Sigismund Popovici și Vincențiu Babeș a elabo-rat un proiect de lege în chestiunea națională, care — la 9 mai 1866 — a fost pus de Hodoș și în discuția colegilor lor sârbi. Cu acest prilej au mai fost dezbătute încă două proiecte, prezentate separat: primul, un concept propriu al sârbilor, care urma apoi să fie contopit cu cel româ-nesc; al doilea îl avea ca mentor pe Babeș. După discutarea și aproba-reea lor, cele două proiecte au fost prezentate dietei, dar nici cel redactat de Babeș, nici cel susținut de Hodoș nu au fost admise ca bază de discuții la Camera Legislativă a Ungariei⁹.

Dar rezolvarea problemei naționale avea să fie amânată și din cauza întreruperii lucrărilor dietei pe timpul desfășurării războiului cu Pru-sia. În momentul reluării lor, la 19 noiembrie 1866, barometrul vieții politice înregistra oscilații spectaculoase. Înfrântă și umilită în războiul cu Prusia, Austria era gata să accepte și alte concesii în vederea reali-zării compromisului cu cercurile conducătoare din Ungaria. Deputații și oamenii politici români, sârbi, slovaci, ruteni ș.a., care priviseră cu îngrijorare evoluția evenimentelor, căci ele duceau în mod inevitabil spre refacerea coroanei maghiare, erau conștienți de faptul că misiu-nea lor devenea din ce în ce mai dificilă. Dar în timp ce „Ungaria pășea după 1866 pe calea unui stat unitar centralizat, partea cisleithană a imperiului rămânea un conglomerat, greu definibil din punct de vedere juridic-statal, de teritorii individualizate istoric și politic“¹⁰. Acest lucru a fost demonstrat de însăși noul făgaș al dezbaterilor parlamen-tare, îndeosebi în primăvara anului 1867 când pe ordinea de zi figura reglementarea raporturilor austro-ungare dar și chestiunea uniunii Transilvaniei cu Ungaria.

După cum se știe, definitivarea pactului austro-ungar a găsit miș-cările naționale nepregătite pentru o rezistență mai dârză și eficientă împotriva regimului dualist. Totuși, spre sfârșitul lunii mai, când nu se mai putea spera în vreun succes în parlament și în comisiile sale însă-răcite cu examinarea problemei naționalităților, deputații români au decis, ca ultimă soluție, să supună problema autonomiei Transilvaniei

⁸ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 84—85; *Pesti Napló*, nr. 92 (4802) din 22 aprilie 1866.

⁹ *Albina*, I, nr. 32 din 22 iunie /4 iulie 1866; G. Cipăianu, *Vincențiu Babeș, activitatea parlamentară între anii 1861—1869*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj“, XVI (1973) p. 181—182.

¹⁰ Hans Mommsen, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerraat*, vol. I, Europa—Verlag, Viena, 1963, p. 20.

lui Deák Ferenc. În acest scop, ei au avut la 3 iunie o întâlnire prietenească în locuința acestuia. Trecându-se peste animozitățile care au existat între gruparea deakistă și clubul parlamentar român (unele cauzate și de înțelegerile de colaborare a deputaților români cu cei sârbi, considerate drept „coalitii” ostile statului maghiar), el i-a asigurat — fără a mai putea întreprinde ceva — că viitoarea lege a naționalităților va garanta depline drepturi politice tuturor cetățenilor țării și folosirea limbii lor în toate instituțiile de administrație locală¹¹.

Spre sfârșitul anului 1867, când comisia însărcinată cu elaborarea proiectului legii naționalităților nu ajunsese încă în faza finală a lucrărilor sale și nici guvernul nu-și prezentase proiectul promis, în Camera Legislativă a Ungariei este supusă spre dezbateri o nouă moțiune colectivă, din partea a 31 de deputați români și sârbi¹². În ciuda urgențelor făcute — de remarcat că prima intervenție de acest fel a fost preconizată în decembrie 1866¹³ — comisia nu-și putea prezenta proiectul la sfârșitul lunii ianuarie 1868 (precum se angajase), nici chiar în vara aceluiași an, fapt pentru care I. Hodoș adresează în ședința din 19 iunie o interpelare întregului guvern, semnată și de alți șapte deputați români¹⁴. Răspunsul la această interpelare, dat de către prim-ministrul Andrassy Gyula în ședința din 9 iulie¹⁵ a fost cât se poate de evaziv și neconvingător, ceea ce demonstra că însăși guvernul se făcea vinovat de târăgănările perpetue în rezolvarea problemei naționale.

În sfârșit, la 24 noiembrie 1868 a ajuns să figureze pe ordinea de zi și proiectul legii naționalităților. Nu unul singur, ci chiar trei. Primul era proiectul comisiei parlamentare, al doilea aparținea „minorității” din comisie (cunoscut și sub numele de *proiectul naționalităților*), iar cel de-al treilea — propus în timpul dezbaterilor, care de altfel va fi votat — îl va avea ca mentor pe Deák Ferenc.

Vorbind despre aceste proiecte, rememorăm faptul că deputații români au înțeles să-și facă datoria față de națiune și printr-o serie de inițiative legislatorii, care — dacă ar fi fost luate în considerare — ar fi dus în mod cert la impulsivitatea acestor organisme, și — în final — la decretarea unei legi mai echitabile în ceea ce privește asigurarea deplinei egalități politice a tuturor naționalităților din imperiul bicefal. După cum am precizat mai înainte, încă în luna mai 1866 „comisia de trei” a clubului parlamentar român, formată din deputații Sigismund Popovici, Vincențiu Babeș și Iosif Hodoș, a redactat și înaintat parlamentului spre dezbateri un proiect de lege (cuprinzând 29 de articole) „în cauza limbilor și a naționalităților țării”¹⁶. Nemulțumiți de atmosfera ostilă ce domnea în rândurile majorității membrilor comi-

¹¹ Ioan Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p. 108.

¹² T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 200—202.

¹³ Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, Manuscrise, sertar 342/2. Procesul verbal al ședinței clubului parlamentar român din 19 decembrie 1866.

¹⁴ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 274—275.

¹⁵ *Ibidem*, p. 316—317.

¹⁶ *Ibidem*, p. 342—346.

siei parlamentare însărcinate cu elaborarea proiectului legii naționalităților, de felul cum guvernul înțelegea să asigure și să garanteze drepturi politice și naționalităților nemaghiare, deputații români V. Babeș și I. Hodoș, împreună cu colegii lor sârbi S. Miletič și E. Manoilovič, au redactat în ianuarie 1867 un nou proiect de lege „pentru reglementarea și asigurarea naționalităților și a limbilor în Ungaria“, supus apoi spre dezbateră clubului parlamentar român și sârb¹⁷.

În fine, un proiect de rezoluție în problema națională în general și a Transilvaniei în special, semnat de 19 deputați români, va fi înaintat de către Ilie Măcelariu președintelui Camerei chiar în dimineața zilei de 24 noiembrie 1868. Până s-a ajuns însă în forma definitivă de redactare, conținutul proiectului reglementării legii de uniune a Transilvaniei¹⁸, care propunea scoaterea acestei chestiuni de pe ordinea de zi a dietei maghiare și trecerea ei în competența unei diete democratice ardelenе, a fost amplu dezbătut în ședințele clubului parlamentar român¹⁹.

Existând deci mai multe proiecte de legi în problema naționalităților, discuțiile pe marginea lor au fost deosebit de inflăcărâte. Pentru a înțelege, însă, circumstanțele și caracterul ultimelor dezbateri parlamentare este necesar să facem anumite paralele între articolele esențiale ale tuturor proiectelor de lege concepute în anii 1866—1868. Astfel, art. 1 din *Proiectul de lege în cauza limbilor și a naționalităților țării*²⁰ (elaborat de S. Popovici, V. Babeș și I. Hodoș, la Pesta, în 8 mai 1866) preciza că „Popoarele ce constituiesc țara, neînțelegând aci Ardealul și Croația, sînt: Maghiarii, Românii, Slovaciai, Sârbii, Nemții și Rutenii“. În privința conceptului politico-juridic de *națiune* articolul 2 este fundamental și clar formulat: „Locuitorii maghiari constituiesc națiunea maghiară, Românii națiunea română, Slovaciai națiunea slovacă, Sârbii națiunea sârbească, Nemții națiunea nemțească, și Rutenii națiunea rutănească; și toate aceste națiuni se recunosc și se declară de tot atâtea națiuni ale țării, precum și ele de tot atâtea factori ai dreptului public și de părți constitutive ale patriei, pe baza libertății, dreptății și frățietății, și se declară de egal îndreptățite, atât în respect politic, cât și în respectul limbii lor“. Prevederi deosebit de importante sunt cuprinse și în articolul 4: „Fiecare națiune regnicolară, pentru asigurarea, promovarea, controlarea, privegherea, reprezentarea și pertractarea intereselor și treburilor naționale va avea o corporațiune, sau adunare specială națională, sub numire de „*universitate națională*“, drept reprezentanță a națiunii însăși. Organizarea internă a acestei reprezentanțe o va stabili fiecare națiune pentru sine. Astfel de reprezentanță națională se

¹⁷ *Ibidem*, p. 441—445.

¹⁸ *Gazeta Transilvaniei*, XXXI, nr. 90 din 20 noiembrie / 2 decembrie 1868.

¹⁹ Ilie Măcelariu, de pildă, susținea că „uniunea Transilvaniei cu Ungaria nu e lege, și nu-i obligă (pe români — n.n.s.) la nimic“. În timp ce Hodoș declara — în aceeași ședință — că chiar dacă articolele de lege de la Pozsony (Bratislava) și Cluj privitoare la uniune erau legi, pe români nu-i obligau cu nimic, fiind elaborate „pentru ei dar fără ei, fără a le fi ascultat părerea, ba chiar împotriva ei“ (*Magyar Polgár*, nr. 141 din 27 noiembrie 1868).

²⁰ Publicat integral de T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 432—436.

consideră de corporațiune legală a națiunii pe care o reprezintă⁴. Ce se poate remarca din enunțarea acestor trei paragrafe? În primul rând, cele șase popoare care alcătuiau din punct de vedere etnic Coroana Sfântului Ștefan sunt comunități umane bine individualizate social-economic, politic și cultural, astfel încât nu pot fi încadrate — în conceptele politico-juridice — decât ca *națiuni*. În acest scop, celelalte articole ale proiectului de lege prevăd tocmai drepturile legitime și firești ale tuturor națiunilor din Ungaria, reprezentarea lor atât în instituțiile guvernamentale cât și în cele locale, excluzându-se deopotrivă premi-sele opresiunilor naționale, echivocul sau evaziunea autorităților în interpretarea și aplicarea legii. Un alt proiect de lege în problema „*naționalităților și limbilor patriei*”²¹, redactat tot în 1866, cuprindea numai 16 paragrafe, dar concis formulate. Prevederile acestuia însumează, firește, drepturi fundamentale pentru toate *popoarele* Ungariei, definite aici ca *naționalități*, uneori utilizându-se și noțiunea de *minoritate*. Față de proiectul anterior, se pot deci emite rezerve cu privire la noțiunile sau expresiile folosite, dar și în privința tonului de moderație care se desprinde din lectura textului. Din însărcinarea clubului parlamentar sârb întocmise în aceeași perioadă, un proiect de lege în chestiunea *naționalităților*²² și deputatul Svetozar Miletić. „Constituțiunea — se spunea în paragraful 1 al acestui proiect — recunoaște în Ungaria pe Maghiari, Slovaci, Români, Sârbi, Ruteni și pe Nemți de *națiuni*, cari amăsurat însemnătății lor politice au dreptul de existență politică și de dezvoltarea naționalității lor”. Pe acest temelii, conform paragrafului 2, „Constituțiunea recunoaște naționalitatea maghiară, slovacă, română, sârbă, ruteană și nemțească de națiuni egal îndreptățite ale țării și le garantează condițiunile de existență politică, de cultură, în acele părți unde locuiesc compact, fără de a altera integritatea și unitatea Ungariei”. Din păcate, niciunul dintre aceste proiecte n-a fost acceptat ca bază de discuții în Camera Legislativă a Ungariei. La 25 ianuarie 1867 deputații români Hodoș și Babeș, împreună cu colegii lor sârbi Miletić și Manoilović, au întocmit — în aceeași cauză națională — cel mai radical proiect de lege²³, întrucât așeza la temelii lui principiul dreptului inalienabil al fiecărei națiuni la unitate, independentă și libertate, și care a fost supus spre dezbateră într-o ședință comună a cluburilor parlamentare română și sârb. Ca număr de articole (sau paragrafe, dacă utilizăm terminologia juridică a vremii), proiectul româno-sârb concentrează în 12 puncte gravaminele naționale, dar cu un larg conținut de principii și idei politico-juridice, izvorâte după îndelungi consultări din mintea și condeiul celor mai de seamă reprezentanți ai burgheziei și intelectualității celor două națiuni, evitându-se astfel și cele mai mici neînțelegeri în interpretarea momentului istoric în care se afla pe-atunci monarhia dunăreană. Firește, articolul 1 cuprinde principiul directoriu, dar cu noi precizări, pe care (poate) nu și le imaginău nici chiar cei

²¹ *Ibidem*, p. 436—439.

²² *Ibidem*, p. 439—441.

²³ *Ibidem*, p. 441—445.

mai înfocați adepți ai *federalizării* imperiului: „În Ungaria următoarele popoare istorice ale țării, precum: Maghiarii, Românii, Sârbii, Slovaci, Nemții și Rutenii se recunosc prin lege fundamentală de națiuni regnicolare, egal îndreptățite, ca naționalități politice, cu limbă asemenea îndreptățită. Astfel stindardul național, culorile naționale și portul național, ca expresiune exterioară a naționalității, încă sunt de asemenea îndreptățite pentru fiecare națiune a țării“. Beneficiind de o bogată și valoroasă experiență juridică și politico-administrativă, autorii proiectului au inclus — pe lângă celelalte prevederi de reprezentare proporțională în parlament, tribunale, administrațiile comitatense etc. — și un paragraf special (11) de garanții legislative pentru toate revendicările naționale. Evident, proiectul de lege româno-sârb era total opus concepției diriguitoarelor Ungariei în chestiunile naționale. De aceea, și când șansele în parlament vor fi extrem de limitate din cauza poziției obstructioniste a majorității deputaților, oamenii politici români, sârbi, slovaci și ruteni nu au depus armele, apărând până în cea din urmă clipă acest proiect de lege.

Să urmărim acum o anumită atitudine a grupărilor politice și a cercurilor conducătoare din Ungaria, care dispuneau de o majoritate mai mult decât confortabilă în parlament. Astfel, la 25 iunie 1867, deputatul Nyári Pál, președintele subcomitetului de elaborare a unui proiect de lege „în chestia naționalităților“, înaintează comisiei parlamentare însărcinată în mod special cu această atribuție conceptul actului legislativ pentru a delibera asupra fiecăruia dintre cele 35 de paragrafe²⁴ ale sale și a-l înainta apoi spre dezbateri în Camera Legislativă. Întrucât, după cum se preciza în raportul care însoțea proiectul, la întocmirea lui subcomitetul a avut „înaintea ochilor numai Ungaria, iar nu și țările asociate“²⁵, e lesne de înțeles că nu cuprindea nici cele mai vagi referiri la existența unor națiuni pe teritoriile Transleithaniei, ci numai la cetățenii sau indivizii de altă naționalitate (fără vreo enumerare) sau de altă limbă maternă decât cea maghiară. Totuși, proiectul nu poate fi învinuit de un naționalism sau șovinism excesiv, mai degrabă moderat, deoarece lasă iluzia concilierii naționale prin acordarea unor drepturi general-cetățenești democratice și propune ca „egala îndreptățire a fiecărei naționalități locuitoare în țară“ să „se declare de lege cardinală a țării“ (paragraful 35). De asemenea, aici nu se vorbește de *națiunea politică* maghiară și de *statul unitar* maghiar, fapt care va stârni comentarii negative și oprobiul cercurilor conservatoare din Ungaria deci — implicit — și al majorității comisiei parlamentare față de acest concept legislativ. Comisia va restructura treptat întreaga concepție politico-juridică a proiectului, iar — prin reformularea articolelor — se introduce (în funcție și de evoluția evenimentelor politice interne și internaționale) concepte și noțiuni potrivit aspirațiilor aristocrației și burgheziei maghiare. A provocat chiar și polemici între adunările comitatense, într-una din ele fiind implicat direct și deputatul Hodoș. Făcând mai multe

²⁴ *Ibidem*, p. 446—451.

²⁵ *Ibidem*, p. 446.

mențiuni cu privire la activitatea politică desfășurată de Iosif Hodoș în această perioadă, vom constata că primvicecomitele Zarandului a acordat evenimentelor din anii 1867—1868 o importanță decisivă. Nu întâmplător deci pledoariile sale parlamentare erau conjugate cu o bogată activitate publicistică, articolele scrise de el prefigurând viitorul politic al Austro-Ungariei. Iată un asemenea exemplu. În februarie 1868 ziarul „Federațiunea“ din Pesta găzduiește în coloanele sale, sub titlul „Din comitatul Zarand“, un articol programatic-revendicativ, ca răspuns la o adresă publică a comitatului Zemplin, semnat cu inițiala G (Geme-nul), care nu era altul decât Iosif Hodoș. Problema fundamentală, dezbătută pe larg în articolul său, pe lângă alte chestiuni de interes guvernamental sau comitatens se referă la proiectul comitatului Zemplin, trimis la toate unitățile administrative, chiar și parlamentului în cauza naționalităților, unde se susțin prerogativele supremației națiunii și limbii maghiare, iar pentru naționalități doar uzul limbii în familie, în biserică și în școlile inferioare. Fără îndoială, un asemenea principiu — având ca suport mentalitățile învechite ale cercurilor conservatoare și reacționare — a stârnit un val de proteste din partea națiunilor nemaghiare. În consecință, comitatul Zarand — dezbătând acest proiect în adunarea comitatensă din 3 februarie 1868 — a hotărât să se trimită oficial o moțiune de protest, ca răspuns la adresa Zemplinului (unde diriguitorii erau maghiari, dar majoritatea populației o formau slovacii), la toate jurisdicțiunile țării, dietei și tuturor deputaților pentru a se cunoaște pretutindeni poziția și revendicările juste ale românilor zărândeni. Combătând teza comitatului Zemplin, care susținea că „numai națiunea și limba maghiară poate fi politică“, comitatul Zarand arăta — pe baza unor argumente istorice, politice și juridice — că „o națiune nu e în drept a domni asupra altor popoare, și cu atât mai puțin poate fi în drept a le impune limba“. Din conținutul proiectului comitatului Zemplin Hodoș mai desprinde și o altă ipostază, pe cea a *ultramaghiarismului*, reprezentată de unii oficiali guvernamentali și din comitate care socoteau textul proiectului subcomisiei dietale în problema naționalităților defavorabil națiunii maghiare întrucât existau o serie de prevederi privind alegerea liberă a limbii oficiale în administrația și instituțiile locale. Pe zărândeni îi nemulțumeau și aceste prevederi, pur formale, deoarece nu existau nici un fel de garanții privind asigurarea egalității în drepturi a tuturor națiunilor din imperiu. Reluând un principiu, făcut cunoscut și Camerei deputaților, Hodoș consideră că toate națiunile din monarhie sunt factorii constitutivi ai țării, „unul ca și altul cu asemenea drepturi; unul lângă altul, iar nu unul asupra celui-lalt“. De aceea; arată el în continuare, „nici o națiune în stat nu poate avea mai mult drept nici în privința dregătorilor de stat, nici în privința a orice interes material ori spiritual...“. Prin urmare, exprimată concis, dorința zărândenilor este „*Libertate publico-politică pentru toate națiunile, precum libertatea personală pentru toți indivizii*“²⁶. Atitudinea critică față de poziția administrației din Zemplin zărândeni o explică

²⁶ *Federațiunea*, I, nr. 19 din 4 16 februarie 1868.

și prin faptul că, și-n acest comitat majoritatea populației este nema-ghiară, deci — în mod firesc — conducerea comitatensă ar trebui să susțină drepturile locuitorilor din ținutul pe care îl administrea, nu prerogativele supremației absolute a națiunii și limbii maghiare. În încheiere, exprimându-și regretul pentru conținutul adresei comitatului Zemplin și arătându-se că nici proiectul subcomisiei dietale nu-i mulțumește pe românii zărăndeni, Hodoș recomandă — în numele comitatului Zarand — sprijinirea de către deputați și autoritățile comitatense de pe întreg cuprinsul Ungariei a proiectului elaborat de deputații români și sârbi, cel mai corespunzător din câte s-au redactat la acea dată „întru deslegarea chestiunii de naționalități”²⁷.

Majoritatea comisiei parlamentare însărcinată cu elaborarea și prezentarea în planul Camerei Legislative a proiectului legii naționalităților n-a fost însă receptivă la propunerile constructive ale comitatelor sau presei, subsumându-și efortul conceptual dezvoltării ideii de *stat unitar* și necesității susținerii prerogativelor juridice ale *națiunii politice* maghiare. Drept urmare, când cele 30 de articole au fost definitive, iar pe acest proiect și-au pus semnăturile deputații Kerkápoli Károly și Horváth Lajos²⁸, și a fost acceptat ca bază de discuții în plenul parlamentului, soarta lui părea decisă. Căci „toți cetățenii Ungariei formează în privința politică o națiune, una și nedespărțită națiune ungară, al cărei membru egal îndreptățit este tot cetățeanul, fie de orice naționalitate” (paragraful 1).

Deși în asemenea împrejurări s-au sensibilizat și mai mult sentimentele naționale — compromisul ungaro-croat o dovedește cu prisosință — deputații români nu depun nici acum „arme”, prezentând parlamentului un nou proiect de lege²⁹, asemănător în concepție și prevederi cu proiectul româno-sârb.

Iată-ne ajunși, astfel, la 24 noiembrie 1868, când în plenhul parlamentului vor începe dezbaterile doar asupra acelor proiecte, care au fost acceptate ca bază de discuții. Referentul proiectului comisiei parlamentare a fost Kéthelyi József, după care a luat cuvântul Deák Ferenc, făcând un comentariu asupra acestui proiect, ce-l nemulțumește în multe privințe. Drept urmare, consideră oportun să prezinte el însuși un proiect de lege în chestiunea „naționalităților”, acesta înscriindu-se al treilea pe ordinea de zi a dietei. Primul dintre deputații români care ia cuvântul va fi Alexandru Mocioni, expunerea rostită fiind definitivă nu numai pentru concepția sa politică națională, ci și pentru crezul social-politic și ideologic al avangărzii mișcării naționale române, de numele lui legându-se curând actul constituirii la 7 ianuarie 1869, la Timișoara, a Partidului național român din Banat și Ungaria. Stăruind acum ca problema națională să fie rezolvată *pe baza dreptului*, aceasta o raportează la trei condiții: a) esența ideii naționale, b) principiul egalității îndreptățiri, c) considerentele aplicării practice a principiilor legis-

²⁷ *Idem*, nr. 20 din 5/17 februarie 1868.

²⁸ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 453—458.

²⁹ *Ibidem*, p. 458—462.

lătorii. Argumentând faptul că, pretutindeni în Europa veacului al XIX-lea ideea fundamentală a tuturor mișcărilor naționale a fost și este „asigurarea existenței și dezvoltării individualității naționale“, el conturează apoi conceptele de naționalitate și națiune. „Sentimentul de naționalitate — afirmă Mocioni — este vechi, ca însăși naționalitățile, (...) nouă e numai ideea de naționalitate“, care „nu e altceva decât năzuința de a încerca asigurarea existenței și dezvoltării individualității naționale“, iar „noțiunea de naționalitate ne conduce neeesarmente tocmai la această convingere. De aceea, națiunea, ca complexul astorfel de oameni, pe cari îi leagă strâns laolaltă legături genetice, geografice, istorice și prin urmare și legături de limbă, — fiindcă cuprinde în sine sâmburele moralității și fiindcă dispune de conștiința de sine: e *personalitate*, persoană juridică“. Pe aceste temeuri, subliniază el în continuare, trebuie „să asigurăm legal exigențele naționale, natural, că prima noastră agendă nu poate fi alta, decât să dăm garanță legală *existenței și dezvoltării individualităților naționale*“. Întrucât în proiectul majorității, dar și în alte alocuțiuni parlamentare, se neglija pur și simplu existența politico-juridică a națiunilor nemaghiare, acestea fiind numite fie *individualități colective*, fie *corporatiuni*, Mocioni combate vehement asemenea opinii și teze pentru că „deneagă chiar condițiunea principală a oricărei dezvoltări, adică nici *existența nu le-o recunoaște națiunilor existente în țară*“, și susțin un singur principiu: „*supremația legală a națiunii maghiare*“. În finalul cuvântării solicită deputaților să nu delibereze asupra proiectului majorității, ce se caracterizează „prin ignorarea națiunilor existente în țară, ... scutirea sau apărarea numai pe jumătate a drepturilor naționale ale individului“ și „prin nimicirea egalei îndreptățiri“, ci să sprijine acea măsură legislativă — pledoaria lui era evidentă pentru proiectul „minorității“ — care să se evedențieze „prin recunoașterea individualităților naționale, prin necondiționalitatea drepturilor naționale ale individualităților naționale, prin principiul egalei îndreptățiri și prin practicabilitatea până la cel mai înalt grad posibil“³⁰. În replică, deputatul maghiar Bartal György încearcă o paralelă între proiectul majorității, pe care îl sprijină, și cele prezentate de Deák Ferenc și Alexandru Mocioni, acesta din urmă considerându-l ca neacceptabil, deoarece „firul egal — îndreptățirii colective a naționalităților ar conduce în scurt timp la impotența de stat a Ungariei, și ca al doilea stadiu la completa disoluțiune“³¹. Dintre deputații sârbi reacționează prompt Miloș Dimitrievic pentru a sprijini proiectul românosârb și a clarifica unele doleanțe cu privire la folosirea limbilor în diverse instituții centrale și comitatense. Baronul Simonyi Lajos recunoaște, în principiu, necesitatea *egalei îndreptățiri naționale*, dar se pronunță în favoarea proiectului lui Deák Ferenc „pentru că e respuls, sincer și consecvent, firul logic îi e corect, fiindcă înainte de toate pune drepturile statului, apoi ale autorităților municipale și bisericesti,

³⁰ *Ibidem*, p. 472—487.

³¹ *Ibidem*, p. 491.

ale corporațiilor asociațiilor, și în sfârșit ale singuraticilor⁴³². Din păcate, și acest lucru nu poate fi neglijat, aceasta era în general viziunea majorității deputaților maghiari din ciclul parlamentar al anilor 1865—1868, al căror verdict legislativ va fi decisiv peste câteva zile.

A doua zi, discuțiile pro sau contra unuia dintre proiecte continuă, aducându-i succesiv la tribună pe Paul Trifunaș, Eötvös József (ministrul cultelor și instrucțiunii publice), Frideric Bömches, Alexandru Nicolic, G. Statimirovič, Iancovich Antal, Fabritius Karoly, Tury Gergely, Eitel Frigyes, Plachy Tamás, Adolf Dobransky, Makray László și Sigismund Borlea. Impresionantă a fost mai ales ardoarea cu care deputatul rutean Dobransky a pledat — utilizând nenumărate argumente istorice, politice și legislatorii din evul mediu până în vremea sa — pentru o echitabilă lege a naționalităților, ca să se împiedice astfel un pericol ce-l sesizează deja: „decretarea prin lege a morții spirituale a națiunilor nemaghiare, cât mai apropiata maghiarizare a acestora⁴³³”.

Ședința din 26 noiembrie 1868 debutează cu alocuțiunea lui Hunfalfy Pál. Îl urmează Iosif Hodoș, nemulțumit vădit de evoluția dezbatărilor. El nu poate primi „nici în principiu“ proiectul de lege al comisiei centrale. „Căci după mine — afirmă răspicat Hodoș — integritatea teritorială a țării și unitatea politică a statului nu e principiul de la care se poate face mănecarea la rezolvarea chestiei naționale și de limbă. Chestia de limbă și națională nu face problematic, nu periclitează principiul acela, integritatea teritorială a țării. Unitatea politică a statului nu se manifestă în unitatea limbii, nici în unitatea națională, care în patria noastră, unde sunt atâtea națiuni, e și imposibilă, zic, nu în această unitate se manifestă unitatea patriei, integritatea teritorială a țării, unitatea politică a statului, ci se manifestă într-un singur domnitor, într-o legislatură, într-un guvern, într-o armată. Acestea sunt condițiunile unității de stat. Și întreb, în proiectul de lege compus de deputații români și sârbi, și prezentat din partea lui Alexandru Mocioni ca vot separat, e vătămat principiul acesta, fie și numai cu o expresiune?“ Pe baza acestor considerente de ordin politic, însoțite de citarea unor legi, în totală contradicție cu procedura comisiei, Hodoș califică așa-zisul „proiect de lege despre egala îndreptățire națională“, drept un „proiect de lege despre limba și naționalitatea maghiară“. Pentru că, arată el în continuare, „e care dreptate, frățietate acolo, unde nici libertatea individuală, nici cea națională, nici cea bisericească, ba nici cea de asociere nu e ținută în vedere, în nici o privință?“ Atingând apoi punctul cel mai sensibil al proiectului, Iosif Hodoș face un aspru rechizitoriu autorilor lui, și prin ei cercurilor guvernante maghiare, care — desconsiderând principiile general-democratice și cetățenești — încercau în fel și chip să înăbușe aspirațiile de libertate socială și națională ale popoarelor subjugate de monarhia habsburgică. Evident, asemenea argumente ca și altele care au urmat în expunerea deputatului român nu conveneau majorității din parlament. Însăși faptul că proiectul legii

⁴³² *Ibidem*, p. 507.

⁴³³ *Ibidem*, p. 560.

naționalităților a fost supus dezbaterii în plen la sfârșitul sesiunii, rezervându-i-se doar câteva zile, arăta cât se poate de clar tendința cercurilor guvernante maghiare de-a limita la minimum discuțiile pe marginea lui. Întrerupt de către președintele sesiunii pentru motivul că „folosește expresiuni ofensatoare“, Hodoș replică imediat arătând că proiectul de lege al deputaților români și sârbi „e proiectul de lege al egalității, frățietății și al dreptății, cel dintâi (elaborat de comisia centrală — n.n.) e al octoării limbii și naționalității maghiare asupra celorlalte națiuni“. Criticând aspru toate articolele proiectului de lege al comisiei centrale, ca și poziția unor deputați (spre exemplu a ministrului Eötvös) care — în alocuțiunile lor — se pronunțară zgomotos în favoarea acestui proiect sau a celui prezentat de Deák, Hodoș cere parlamentului să nu voteze proiectul de lege al comisiei centrale, să nu voteze în întreg cuprinsul său nici proiectul deputaților români și sârbi, dar să-l primească „ca bază pentru dezbateră specială“³⁴.

Un asemenea spirit se degajă și din cuvântarea deputatului sârb Svetozar Miletić, care consideră — referindu-se la Ungaria — că „teoria despre o singură naționalitate și despre o singură națiune în stat e greșită“, iar „dacă vrem să avem națiune politică, toate sunt politice, adică limbii și naționalității fiecărei națiuni compete drept egal, poziție egală“. Deosebit de importantă este și o altă precizare pe care o face: „Națiunea împărțită, apare ca națiune, în toate părțile ei, împărțite în state. În cele din urmă națiunea slovăcească din Ungaria există în întregime aici, și așa numirea de națiune nu i se poate nega“. Ca și Hodoș, în multe privințe, Miletić a atins punctele nevralgice din proiectul majorității sau cel prezentat de Deák, dezvăluind poziția cercurilor politice maghiare care susțineau că „națiune politică poate fi numită numai națiunea organizată politicește, și adică cu drept de stat, ca unitate, care ca națiune exersează drepturile de stat suverane“. Prin urmare, potrivit afirmațiilor lui Miletić, făcute însă pe baza unei profunde cunoașteri a realităților istorice din monarhia dunăreană, majoritatea legiuitoare din parlament îmbrățișa ideia unității de stat maghiare, ceea ce — evident — sublinia imperativul conceptului de națiune politică, rezervat națiunii maghiare. Exemplul dat cu națiunea slovacă reprezenta suportul unuia dintre argumentele sale când se referea la statul multinățional maghiar, iar națiunea cu părțile naționale, „împărțite în state“ (românii, sârbii etc.) e pentru el o nouă dovadă a existenței mai multor națiuni în Transleithania, deși, „integritatea statului nu e vătămată nici prin autonomia națională regnicolară, cum cere regatul triplu (Croatia-Slavonia-Dalmația)“. Susținând proiectul româno-sârb, el atrage totodată atenția celor prezenți la dezbaterile parlamentare că problema sârbească nu o consideră încheiată în Ungaria odată „cu terminarea chestiei naționalităților“³⁵.

Dar, după încă două zile de dezbateri, în ședința din 28 noiembrie 1868 — când se supun votului cele trei proiecte — ca bază pentru dis-

³⁴ *Ibidem*, p. 575—581.

³⁵ *Ibidem*, p. 584—611.

austro-ungare, dar e mai puțin conciliantă cu slavii și românii din imperiu. În atari împrejurări, structura politică a monarhiei dunărene în 1867 se aseamănă mult cu aceea din martie—septembrie 1848. În ambele situații, monarhul încetează să reprezinte singurul factor de decizie în stat, iar în cele două capitale se află instalate două guverne cu doi prim-miniștri și două parlamente, care deliberează nu numai asupra soartei popoarelor austriac și maghiar, ci și asupra celorlalte națiuni, negermane sau nemaghiare, din imperiul habsburgic⁴².

Privit, însă, în toată complexitatea sa, compromisul austro-ungar din 1867 nu era decât primul stadiu al „soluției finale” a problemelor statalo-juridice. Tot în această perioadă trebuiau reglementate, pe baza unor revendicări la fel de ferme, ce nu puteau fi neglijate nici de monarh, situațiile „speciale” din Galiția și Croato-Slavonia. Potrivit informațiilor pe care ni le oferă din abundență istoricul polonez Konstant Grzybowski, Galiția primise în cadrul Cisleithaniei unele garanții de autonomie, iar limba poloneză a fost declarată ca limbă oficială a acestei provincii⁴³. Mult mai anevoioase și mai complicate au fost însă negocierile ungaro-croate, încheiate printr-un compromis abia în toamna anului 1868⁴⁴. Compromisul ungaro-croat, votat de cele două camere ale parlamentului din Pesta la 19 și 23 noiembrie 1868 (Legea nr. 30 din 1868⁴⁵) iar de către dieta Croației la 18 noiembrie 1868 (Legea croată nr. 1/1868), deși admitea activitatea unei diete și administrații naționale separate în această provincie în frunte cu un ban, nu satisfăcea decât parțial revendicările mișcărilor naționale din Croația și Slavonia, iar pe naționaliștii maghiari îi nemulțumeau și aceste concesii. Dacă adăugăm reglementările speciale din Cisleithania în privința Galiției (în această parte a monarhiei mișcarea națională cehă va insista și pentru un compromis austro-ceh⁴⁶) și pe cele din Transleithania (în legătură cu acordul ungaro-croat) celui mai important pact din monarhie — austro-ungar — atunci putem desprinde lesne tendința spre o organizare statală de tip *federativ*. Tendință ce a fost frântă de „autorii”

⁴² Dumitru Suciu, *Acțiuni politice românești împotriva suprimării autonomiei Transilvaniei între 1848 și 1868*, în vol. „Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar”, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 130.

⁴³ Konstant Grzybowski, *Galicja 1848—1914*, Kraków—Wrocław—Warszawa, 1959, p. 128 și urm. Vezi și Paul Respondek, *Die Autonomie der Polen in Galizien nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich von Jahre 1867*, Berlin, 1941, p. 20—21, 55—63, 70—74. În funcție de contextul politic al monarhiei dunărene, raporturile și statutul provinciei Galiția în cadrul imperiului au fost reglementate, succesiv, prin ordonanțele din 23 ianuarie 1867 (*Reichs-Gesetz-Blatt*, 1867, nr. 17), din 10 iulie 1868 (*Reichs-Gesetz-Blatt*, 1868, nr. 102), din 14 noiembrie 1868 (*Reichs-Gesetz-Blatt*, 1868, nr. 164). Reglementări similare înregistrăm la 15 aprilie 1873 și la 18 mai 1890.

⁴⁴ Vezi pentru detalii: W. Felczak, *Ugoda węgiersko-chorwacka 1868 r.*, Wrocław, 1968; V. Krestić, *Hrvatsko-ungarska nagodba 1868 godina*, Belgrad, 1969.

⁴⁵ Kemény G. Gábor, *op. cit.*, p. 111—121. Compromisul ungaro-croat a fost reinnoit și i s-au mai adus completări în anii 1873, 1880, 1881 și 1889.

⁴⁶ Frančišek Kayka, *La Tchecoslovaquie. Histoire lointaine et récente*, Orbis, Prague, 1963, ed. a II-a, p. 89—91.

dualismului austro-ungar, reprezentați mai ales de cancelarul von Beust în provinciile Cisleithaniei, de Andrásy și Deák în Transleithania, întrucât compromisul trebuia să asigure o poziție dominantă națiunii austriece: dincolo de Leitha (în Boemia, Moravia și Silezia evident și naționalității germane), iar în provinciile ce constituiau Coroana Sfântului Ștefan aceleași privilegii se garantau de-acum națiunii maghiare. Negociatorii dualismului, căutând o „stabilitate” în interior pentru a reprima mai ușor aspirațiile sociale și naționale ale popoarelor oprite, au legat însă pe plan extern monarhia dunăreană de interesele Germaniei, care se manifesta tot mai vădit și ca ocrotitoare a Cisleithaniei, definind-o ca *al doilea stat german*⁴⁷.

În atari împrejurări, după ce pactul dualist fusese încheiat și legiferat de ambele parlamente, negociatorii maghiari ai compromisului au putut impune în Camera Legislativă a Ungariei cele mai conservatoare proiecte de legi, legea naționalităților din 1868 devenind o mărțurie de necontestat. Potrivit prevederilor acestei legi în Ungaria exista doar *națiunea politică maghiară*, cetățenilor nemaghiari (excepție făcând stipulațiile cu privire la croați, pe baza compromisului separat) nerămânându-le altceva de făcut decât să devină membrii ai acestei națiuni. Căci, încă din *preambulul legii*, se declară că în Ungaria există, „din punctul de vedere politic, o națiune, națiunea maghiară unitară și indivizibilă, al cărei membru egal îndreptătit e fiecare cetățean al patriei, aparțină el oricărei naționalități”. Conceptul de națiune nu e atribuit decât națiunii politice cu rol dominant, legea admitând doar existența unor cetățeni de alte naționalități; pentru un necunosător al realităților etno-istorice din imperiul dualist aceasta reprezintă o capcană în interpretarea textului. Sesizând semnificația care i-a fost atribuită, Z. Păclișanu aprecia că fraza respectivă din preambulul legii „exprima concepția guvernelor maghiare și idealul al cărui realizare au urmărit-o cu o uimitoare statornicie și tenacitate”⁴⁸. Într-adevăr, dacă avem în vedere în primul rând dezbaterile furtunoase din parlament pe marginea proiectelor de legi, desprindem lesne intențiile legiuitorilor. Se crea impresia că această măsură legislativă este luată pentru a satisface anumite doleanțe naționale, în realitate însă ea va avea cele mai curioase moduri de interpretare din partea autorităților guvernamentale și locale. Din moment ce, conform prevederilor acestei legi, în Ungaria exista o singură națiune, deci o singură politică națională, mișcările politice naționale ale românilor, slovacilor, sârbilor, rutenilor ș.a. puteau fi etichetate de îndată iredentiste, antipatriotice, subversive, iar inițiatorii și conducătorii partidelor naționale erau pasibili oricând de culpe și detenții politice. Dacă, totuși, legea utilizează conceptul de naționalitate, acest lucru îl face simbolic, întrucât recunoaște naționalitățile numai în privința uzului diverselor limbi în jurisdicțiile locale, în instituțiile și școlile confesionale.

⁴⁷ Jurij Křížek, *art. cit.*, p. 83.

⁴⁸ Z. Păclișanu, *Legea maghiară pentru egala îndreptărire a naționalităților (1868)*, în „Revista Fundațiilor Regale”, III, nr. 4 din 1 aprilie 1936, p. 116.

Prin compromisul ungaro-croat din 1868, populația din Croația, Slavonia și Dalmația beneficia în cadrul Ungariei (Transleithania) de un statut separat, în acest teritoriu funcționând autonom un guvern, dieta și administrația croato-slavonă. Pe acest temei, cercurile guvernante maghiare au recunoscut existența în Croato-Slavonia a națiunii politice respective, cu dreptul de a avea culori naționale și stemă, pe aceasta din urmă suprapunându-se coroana Sfântului Ștefan (art. 59 și 61). Revendicările naționale ale slavilor de sud au fost întrucâtva acceptate, dar și aici opresiunea dezlănțuită de aristocrația și guvernul maghiar va reactiviza curând mișcările și partidele politice ale croaților și sârbilor, căci legislația dualistă garanta, în general, anumite drepturi (individuale) cetățenești, nu și cele cu caracter comunitar național.

O analiză similară se cuvine și evoluției politicii negociatorilor dualiști și legislației din aceeași perioadă pe teritoriul Cisleithaniei (Austria), Curtea de la Viena, neputincioasă în fața numeroaselor cataclisme sociale și naționale care zguduiau imperiul, acceptase cu greu compromisul cu Ungaria, mai ales că nici împăratul — cu veleitățile sale autocrate — nu putuse renunța ușor la ideea menținerii statului centralizat german (austriac).

În aceste împrejurări, când von Beust devenea cancelar al Austriei, tratativele „de împăcare“ cu aristocrația maghiară erau ireversibile. El trebuia deci în primăvara anului 1867 să-l determine pe Franz Joseph să accepte consecințele dualismului (constituția austriacă), iar parlamentul vienez să accepte în forma inițială compromisul cu maghiarii. Când, la 18 martie 1867, a fost convocat Reichsrath-ul, acestei sesiuni legislative îi revenea ca sarcină adoptarea modificărilor de rigoare la „constituția“ din 1861, devenite necesare și determinate de clauzele compromisului austro-ungar. Se mai preconiza, prin modificarea paragrafului 13, introducerea responsabilității ministeriale (revendicată de liberalii austrieci), dar și extinderea autonomiei regionale, aceasta trebuind să reprezinte drept o „concesie“ în favoarea națiunilor și naționalităților din Cisleithania (solicitată mai ales de cehi, dar și de poloni). Politica duplicitară a Curții de la Viena a marcat noi contururi când mișcarea națională poloneză a fost opusă celei cehe, cu prilejul convocării landtagurilor (adunările provinciale), acțiuni care îl implica în manevre anevoioase pe cancelarul imperiului, dar chiar și pe arhiducele Karl Ludwig, deplasat la Praga pentru a determina nobilimea cehă și clerul să sprijine compromisul dualist. Manevrela Curții au izbutit; la Praga au obținut mandate de deputați 42 de germani și 12 cehi, la Brno 19 germani și 3 cehi. Cehii însă au boicotat parlamentul vienez în semn de protest împotriva dualismului, proclamând pasivitatea. În Carniolia, slovenii și-au păstrat majoritatea, deși presiunile guvernamentale nu i-au ocolit. S-a ajuns astfel la ceea ce dorea von Beust, ca Reichsrathul să aibă o asemenea componentă încât să nu periclitzeze deliberările asupra dualismului⁴⁹.

⁴⁹ Somogyi Éva, *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, p. 188—192.

Parlamentul, cunoscut acum și sub denumirea de *Consiliul imperial restrâns*, a avut — potrivit „Constituției” din 26 februarie 1861 — un număr de 203 deputați, dar în mai 1867 s-au prezentat la Viena doar 186, deputații cehi boicotându-l. După apartenența politică, în parlament majoritatea era deținută de aripa dreaptă (liberalii), cuprinzând 118 deputați germani și italieni; tabăra federalistă reunea 57 deputați polonezi din Galiția și sloveni din regiunea alpină (care, de obicei, sprijineau gruparea clericală, ce număra 11 reprezentanți). Aripa stângă, opoziția deci, număra doar 68 de membri. Deși nu s-a consolidat niciodată, poziția dominantă la liberali o reprezenta acum coaliția Herbst-Kaiserfeld.

Parlamentul vienez, care trebuia să delibereze asupra dualismului austro-ungar, și-a început activitatea la 22 mai 1867, când împăratul Franz Joseph — în obișnuitul mesaj de tron — atrăgea acum atenția celor prezenți asupra momentului deosebit prin care trece imperiul și a implicațiilor ce decurg dintr-un asemenea compromis. În privința dualismului, după cum rezultă și din adresa către împărat, majoritatea deputaților s-au resemnat cu situația creată, considerând dualismul ca *fait accompli* (fapt împlinit), și concentrându-și apoi atenția și participările la dezbateri asupra chestiunilor constituționale.

La 17 iunie guvernul remaniat a prezentat parlamentului patru proiecte de legi, pentru studierea cărora forul legislativ a desemnat o comisie formată din 36 deputați. Din proprie inițiativă, această comisie va formula și alte propuneri, încadrate toate la un loc — mai târziu — ca părți ale *Constituției* din 21 decembrie 1867.

Disputele politice au continuat în toată toamna anului 1867, degajându-se treptat principiile călăuzitoare ale susținătorilor compromisului dualist, sintetizate concis în „liberalism și naționalism”⁵⁰. Nu puteau fi ușor conciliate ideile ce-au fecundat viața politică a monarhiei: centralismul german al Austriei cu libertățile liberale, unitatea imperiului cu independența celor două formațiuni statale, administrarea constituțională a afacerilor comune cu puterea absolută a împăratului.

La 21 decembrie 1867 Franz Joseph a sancționat cele cinci legi votate de parlament, care împreună formează *Constituția* din decembrie⁵¹. Privită în ansamblu, ea reprezintă o victorie a liberalismului austriac, o frondă voalată față de puterea absolută a monarhului. Existența a două parlamente de tip centralizat a reprezentat însă o lovitură pentru aspirațiile autonomiste de timp federalist enunțate, sub diverse forme, de numeroși reprezentanți ai mișcărilor naționale. Nu se poate însă omite faptul că von Beust a făcut în parlament și concesii intereselor naționale regionale, căci Landtag-urile continuau să rămână cu

⁵⁰ *Ibidem*, p. 208.

⁵¹ Aceste legi sunt următoarele: 1. Legea de bază despre reprezentanța imperială (R.—G.—B1., 1867, nr. 141); 2. Legea de bază despre drepturile generale ale cetățenilor (R.—G.—B1., 1867, nr. 142); 3. Legea de bază despre tribunalul imperial (R.—G.—B1. 1867, nr. 143); 4. Legea de bază despre puterea judecătorească (R.—G.—B1., 1867, nr. 144); 5. Legea de bază despre puterea guvernamentală și cea executivă (R.—G.—B1., nr. 145).

importante competențe juridice și administrative. Promulgarea dualismului austro-ungar atribuia de acum competențele la trei foruri legislative (delegații, Reichsrath, Landtag).

Deosebirea esențială dintre Constituția austriacă din 21 decembrie 1867 și legea maghiară a naționalităților din 1868, deși putea să-i servească acesteia din urmă ca model, este aceea că nu a introdus în Cisleithania (Austria) limba germană ca limbă de stat. Dimpotrivă, legea nr. 142 din 1867, despre drepturile generale ale cetățenilor, recunoștea *egalitatea* tuturor limbilor statului cisleithan. Nu a negat naționalitățile și nici aspirațiile politice ale acestora. Naționaliștii austrieci urmăreau o politică similară prin alte mijloace. Ei doreau să-și mențină dominația politică nu prin impunerea limbii germane ca limbă oficială în toate „țările“ succesoriale, ci prin principiul centralismului austriac, consolidarea forului legislativ-central și a extinderii competenței acestuia. Nu întâmplător deci, la sfârșitul secolului al XIX-lea se vor găsi destui politicieni care vor reproșa generației liberale din 1867 faptul că au omis introducerea limbii germane ca limbă de stat și nici n-au prevăzut paragrafe legislative, așa cum se întâlnesc în legea maghiară din 1868, cu privire la recunoașterea „unei singure națiuni politice“⁵².

---

⁵² Somogyi Éva, *op. cit.*, p. 217.

SPIRU HARET AND NATIONAL EDUCATION IN ROMANIAN SCHOOL

MIRELA-LUMINIȚA MURGESCU

RÉSUMÉ. Spiru Haret et l'éducation nationale dans l'école roumaine. Le fait d'imposer la conscience de l'identité nationale au niveau de l'ensemble social a toujours représenté un long processus complexe, dans le cadre duquel le système scolaire a eu un rôle crucial.

L'efficacité du processus de construction d'une telle „communauté imaginaire“ (Benedict Anderson) a dépendu d'un côté de la cohésion et de la décision des élites culturelles et politiques dans le cadre de l'imposition du primat de la solidarité de type national par rapport aux autres formes de solidarité humaine, et d'un autre côté, de la fonctionnalité du canal scolaire d'acculturation.

Dans l'espace roumain, comme dans la plupart des sociétés européennes, le passage du niveau des simples déclarations d'intention à une politique conséquente et systématique d'éducation nationaliste des masses s'est produit au début du XXème siècle, le cataliseur d'un „saut“ étant sans aucun doute Spiru Haret, qui a été à plusieurs reprises le ministre libéral de l'Instruction publique.

L'ouvrage suit, d'un côté, les mesures concrètes préconisées par Spiru Haret, et, d'un autre côté, la mesure de l'adhésion des élites au modèle promu par le ministre libéral. Nous y décrivons les modifications au niveau du contenu du processus instructif-éducatif, le lieu et le rôle accordés aux disciplines jugées comme étant aptes à construire et à imposer des sentiments nationaux (l'histoire, la critique/la littérature, la géographie, la musique, le dessin), la commande et le subventionnement obtenus pour des ouvrages de popularisation (voir les cas de Vlahuță et de Coșbuc), les tableaux à sujet national, les collections de chants patriotiques et nationaux, les mesures concernant l'obligativité de l'organisation de fêtes scolaires et de commémorations historiques, tout autant que celles qui visent le développement de l'attachement aux insignes nationaux. Toutefois, l'auteur s'efforce d'évaluer dans quelle mesure la politique de Spiru Haret a représenté une initiative personnelle ou celle, d'un parti, la mesure dans laquelle les gouvernements conservateurs ont appliqué par la suite, la même politique et surtout la mesure dans laquelle les professeurs et les instituteurs ont effectivement adhéré au programme d'éducation nationaliste.

The present paper starts from the following theoretical premises: 1. the distinction between the multiple “primary” solidarities based on elementary criteria and the few solidarities which are perceived as essential and get social and political significance; 2. the fact that at various historical moments different social groups chose one of the “primary” criteria in order to define affiliation/non-affiliation to the community; this choice which is never easy and without problems, represents in fact a major aspect of the struggle for cultural and political hegemony inherent to all human societies. Therefore, we believe that the pre-

eminence of one or another form of human solidarity is not an eternal datum, but a changing and socially biased phenomenon¹.

From such a historical perspective, nationalism is the result of the overlapping of political solidarity with the ethno-linguistic criterion, a process which occurred at European level mainly during the 19th century. The spread of nationalism was linked to the regress of other "primary" solidarities which had been prevalent earlier, such as confessional or territorial (regional or local) solidarities. At the same time, imposing national solidarity at mass level required from the intellectual and/or political elites a sustained educational activity. Using school, newspapers, compulsory military service and other means, society pushed back previously prevalent solidarities, which were forced to give way to national symbols, to ideas focusing on the noble origin and on the virtues of the respective people, on the devotion everyone should pay to his country. This substitution process was neither easy nor straight-lined, and we may say that its success was facilitated if the educational system, and especially elementary school, contributed to modeling in this direction the public mind.

At European level synchronies in building up modern nations as "imagined communities" are quite obvious. The period when were "made Italians"² and turned "peasants into Frenchmen"³ is the same period when the cultural and political elites of the Romanian state (we shall refer hereafter only to the situation of the so-called *Vechiul Regat* [Old Kingdom], because the problems were different in the Romanian territories which were under Russian or Austrian-Hungarian rule) began to stress the goal of making "virtuous Romanians imbued with patriotic feelings"⁴. Official and/or intellectual disappointment with the slow pace of imposing national education was similar. Two examples: in 1864 a French school inspector complained of the fact that in the schools of the Lozère department no pupil had been able to answer to questions as "Are you English or Russian?", or "In which country is Lozère?"⁵. Only ten years later, George Melidon, the director of the Pedagogical School in Bucharest, warned the public opinion that "besides the name of Romanian that our peasant still proudly calls himself, he doesn't know any more where from and with which right he

¹ A more detailed theoretical analysis in Mirela-Luminița Murgescu, Bogdan Murgescu, „Conștiința națională ca formă de solidaritate umană” *Societate & Cultură. Noua alternativă*, 1, 1990, nr. 1, p. 44-46; see also Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, 1983; John A. Armstrong, *Nations before Nationalism*, Chapel Hill, 1982.

² Eric John Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: programme, myth and reality*, Cambridge, 1990, p. 91.

³ Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen. The Modernisation of Rural France*, Stanford, 1976.

⁴ I. Opran, „Invățămîntul patriotic” *Invățămîntul primar*, 4, 1898, nr. 2, p. 37.

⁵ Eugen Weber, *op. cit.*, p. 110.

bears it"⁶. Such examples can be extended further on. We shall only mention here the statement of the school inspector of Vlaşca county in 1895: "it has been now over 30 years since we established compulsory education and up to this very day the feeling of devotion to the mothercountry is not yet sown in the hearts of those who had the privilege of attending school — see the many desertions of soldiers who have previously attended school. Say yourself whether or not today there are Romanians — even in great number — who still don't know their people, Romanians who, when asked what they are, answer scratching their heads: Well, what can I be? I am a humble Christian, like all Christians. Where is the result and success of our endeavour?"⁷.

Such statements about the paramount importance of national education and its present shortcomings were common in the second half of the 19th century. What was lacking was rather an organization perspective and also the will to check up systematically the way in which intentions turned into practical measures of mass education, especially in the villages. The needed move towards concreteness was embodied mainly by Spiru Haret⁸. Mathematician by training, long time higher official in the Ministry for Cults and Public Instruction (member in the Permanent Council for Education, general inspector of the schools, secretary general of the ministry) and three times minister (1897—1899, 1901—1904 and 1907—1910), being thus well acquainted with the concrete functioning of the education system, Haret exposed already his modernization plans in a long *General Account on the Secondary Education presented to his Excellency the Minister for Public Instruction and Cults* (1884), where a special paragraph is dedicated to the patriotic education: "School has also another target to fulfil: it must develop and maintain the love for one's country, to be the strongest support for the nationality of the people. This assessment is proven by the example of all nations; [...] In our schools the national ideal doesn't show up anywhere [...] Our indifference in this matter involves a severe responsibility, since due to it the vitality of the country diminishes and under the present circumstances we cannot afford to neglect anything in the struggle for existence [...] One can easily conceive a good citizen and a good family father who ignores the story of Alexander the Great's hel-

⁶ George Melidon, *Manualul învățătorului sau elemente de pedagogie practică în usus școlilor populare*, București, 1874, p. 120.

⁷ Ilarion Velculescu, "Rolul învățătorului și al educației în viața țaranului român", opening speech at the General Conference of the teachers from the Vlaşca county, in *Convorbiri Didactice*, I, 1895, nr. 9, p. 598; see also the French diplomatic reports analysed by Catherine Durandin, "Une etape de l'idéologie nationale roumaine: la voie de l'Etat-Nation Paysan", *Paysans et Nations d'Europe centrale et balkanique*, Paris, 1985, p. 179—195.

⁸ Spiru Haret, *Opere*, II vol., București, 1934; about Spiru Haret see also *Lui Spiru C. Haret*, "Ale tale dintru ale tale" (homage at his 60. birthday), București, 1911; Marin Niculescu, *Spiru Haret, pedagog național*, București, 1933; Gheorghe Adamescu, *Vieța și activitatea lui Spiru C. Haret*, București, 1936; Constantin Dinu, *Spiru Haret*, București, 1970; Emil Băldescu, *Spiru Haret în știința, filozofie, politică, pedagogie, învățămînt*, București, 1972; Șerban Orăscu, *Spiru Haret*, București, 1976.

met; but one who doesn't love his family and country, one who isn't honest, one who has no civil and military courage, no abnegation, no spirit of justice, no activity, no energy, cannot be a useful citizen; on the contrary, he will be more than an ignorant, he will be an obstacle if not a real danger for his country and his family"⁹. Being persuaded that in his time fundamental was "the principle of nationalities, according to which each people tries to ensure its existence unifying in one bunch all the national elements, based on natural connections given by language, traditions, faith, aspirations and needs"¹⁰. Haret stressed that "in this more or less pacific battle, school represents if not the first but at least one of the most prominent means of action"¹¹. When discussing the results obtained in other countries, Haret seems convinced that "what Barbarossa's and Charles V's swords couldn't achieve in a thousand years' time, the philosophers and teachers did in half a century's time"¹².

Haret's first measures taken as minister show the overwhelming, even disproportionate, significance he conferred to the nationalistic education. In a disposition compelling all secondary schools to celebrate the 10th of May (the day when in 1866 had begun the reign of Charles I, and also the day when in 1881 he had been proclaimed king), Haret stated: "The first duty of school, surpassing any other, is to educate good citizens, and the first duty of a good citizen is to love his country beyond limits and to have unlimited faith in it and in its future. It is towards this ultimate aim that all activity and devotion of those in charge of the education of the youth should strive for. In order to achieve it, try to make children praise the great events of our history more than those belonging to other peoples; try to convince them that their ancestors were heroes who fought and shed their blood for the preservation of the country which gives them a home today; revive in their hearts the same ardour for this country as heirs of those great heroes. Try to convince them that their country is the best in the world, that their people is the bravest, the noblest, the most energetic among all peoples. Do not be afraid to be too keen on it; the further you would go on this way, the better it would be. Try to persuade the youth that the epoch we are living in is one of the greatest in our history; that our Sovereign is one of the greatest who has ever seated on the throne, that never before the Romanian people hasn't had such a clear image of its value; that it has never before provided in such a short period of time so solid evidence of vitality and ability; that it has never before had a higher position among the peoples of Europe than that gained in the last half a century through his bravery and

⁹ Spiru Haret, *Opere*, vol. I, p. 109, 112.

¹⁰ Idem, *Scoala naționalistă*, București, 1907, p. 3.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 4.

wisdom. Fight to eradicate the habit of thinking wrong about all they see and all that surrounds them in their country"¹³.

This official disposition contains in nuce the way Haret wanted to guide on the Romanian educational system. Quite unusual in Romania on the eve of the 20th century, intentions were soon completed by administrative measures in order to put them into practice. We don't intend to discuss in this paper Haret's general policy of developing the school network, the increase of the school number, especially in the rural area, nor the measures taken for improving the poor school attendance rates, nor the improvement of the social, moral and financial status of the teachers; we shall concentrate on the specific measures taken for a national education.

Haret was positive that a central part in education had to be played by the study of national history. Thus, in a report presented to king Charles I he wrote: "The need of simplification determined that national history has a very small part in the primary school syllabus [...] although its study is of the utmost importance: it is the duty of primary school to form the national conscience, to teach the people their past in order to understand their present and their future. The primary school must create the sense of national solidarity without which a state cannot exist and which gives a nation strength and self-confidence. In order to reach this goal the whole educational system must converge, but first of all the study of history"¹⁴. More than the changes in the syllabus, what counted was the penetration of national history themes in the field of other subject matters and its increased presence in the overall school activities. The best example is the case of Romanian language and literature teaching. Concerned with the simplification of grammar teaching and with the rejection from the syllabus of a series of literary works he considered useless, Haret organized a competition for primars and readers¹⁵, and recommended that "above all should be prominent the idea of fatherland [...] the moral pieces taken from foreign authors should be presented in such a manner that one could perceive in them the Romanian people and his way of life [...], the historical topics must tend to show only the main achievements and cultivate patriotic feelings. Chronology must be reduced to a minimum"¹⁶. Haret's periods in the ministerial office also witnessed the systematic organization of school festivities. Besides the abovementioned celebration of the 10th of May (rapidly extended to the primary schools), soon followed the 24th of January (the day when in 1859 Walachia united with Moldavia forming the modern Romanian state)¹⁷. Next came the establish-

¹³ „Circularea nr. 3253 din 22 aprilie 1897 către licee, gimnazii, universități etc. pentru educația patriotică a școlărilor și serbarea de la 10 mai” in Spiru Haret, *Opere*, vol. I, p. 235—236.

¹⁴ Spiru Haret, *Opere*, vol. II, p. 234—235.

¹⁵ *Ibidem.*, p. 21—22, 247—248.

¹⁶ „Condițiunile după care se va ține concursul de cărți didactice pentru cursul primar”, *Monitorul oficial*, nr. 189 din 25 nov. 1901.

¹⁷ *Convorbiri Didactice*, IV, 1898, nr. 5—6, p. 302—303 and VI, 1900, nr. 1, p. 19—20.

ment of local festivities, such as those dedicated to the battles of Călu-găreni and Războieni¹⁸, or, in the case of places without such a brilliant past, the celebration of natives who had distinguished themselves or even died in the War for Independence¹⁹. Special care enjoyed the nation-wide celebration dedicated to the 400 years passed from the death of Stephen the Great of Moldavia. Haret also ordered that the pupils should salute the national banner wherever they met it, and also listen the National Anthem standing and bare-headed, all contrary attitude being treated as a severe impropriety and punished accordingly²⁰.

On the other hand, the minister paid constant attention to the improvement and diversification of the didactic materials. We have already mentioned his efforts to introduce a sole-type handbook for primary schools. Even more important were the popular editions and others educational materials distributed through the House of Schools, an institution which was founded at Haret's request by his predecessor as minister, Petru Poni²¹. Haret deplored "the lack of a popular literature in our country [...] I mean a number of publication written in a language easily understood by the people and in accordance with their intellectual and moral tendencies: popularized science, morals as well as nationalist writings"²². In order to obtain these works Haret asked historians, writers, and even musicians who were to make a collection of national and patriotic songs. In this respect, Haret argued in an official disposition: "It's unconceivable that our children should ignore what the *doina* is and instead be familiar with choruses of *Trovatore*"²³. For financial reasons (the fees were high) or by conviction, this trend patronized by Haret enlisted both young and consacrated personalities of Romanian Culture such as: George Coșbuc, Alexandru Vlahuță, Șt. O. Iosif, Gavril Muzicescu, G. D. Kiriac, Mihail Sadoveanu, Nicolae Iorga, and others²⁴. The case of N. Iorga, and the more controversial case of I. L. Caragiale²⁵, are extremely interesting because both were well defined, even troublesome, characters. Thus, N. Iorga "disturbed" the quietness of the Atheneum audience with his more or less iconoclastic opinions on the phanariotes and on various national heroes²⁶, then published in *Indépendance roumaine* the series of articles "Opinions sin-

¹⁸ Spiru Haret, *Opere*, vol. II, p. 173, 449.

¹⁹ *Ibidem.*, vol. I, p. 450.

²⁰ *Ibidem.*, vol. II, p. 169.

²¹ See Mihai Popescu, „Casa Școalelor și domnul Spiru Haret ca ministru” in *Lui Spiru C. Haret...*, p. 813—827.

²² Spiru Haret, *Opere*, vol. II, p. 317.

²³ *Ibidem.*, p. 164.

²⁴ Constantin Dinu, *op. cit.*, p. 115—119; Șerban Orăscu, *op. cit.*, p. 113—137.

²⁵ See Ștefan Cazimir, *I. L. Caragiale față cu Kitschul*, București, 1988, p. 106—110.

²⁶ A typical adverse reaction at I. G. Sfințescu, „De la Ateneu”, *În-vățămintul primar*, I, 1895, nr. 2, p. 70—72.

scères", which became later "Opinions pernicieuses d'un mauvais patriote"²⁷. But this didn't prevent him from writing — at Haret's order — "The History of Stephen the Great" when he changed some of his earlier opinions expressed in less-known works²⁸ and earnestly embarking upon the organization of the official celebrations dedicated to the great Moldavian prince²⁹. We can notice that intellectuals who under other circumstances had no hesitation in lashing out severe opinions on the festivist nationalistic excesses of the contemporary elites cautioned and even endorsed practically Haret's nationalistic projects.

The success of Haret's policy depended significantly on the degree the teachers put it into practice. The teachers' attitude can be found out from the speeches held at didactical conferences and congresses, as well as from papers published in journals treating school problems³⁰.

The teachers were neither immune nor innocent in the problems of nationalistic education and sometimes anticipated, magnified or adapted the official initiatives in accordance with their life experience. Even before Haret's ministry, at the *General Conferences of the Schoolmasters and Schoolmistresses from Bucharest* (August 1895), the participants discussed extensively the role of history in school, stressing the fact that for the first time in such conferences "this sacred discipline is praised. History [...] is [...] above arithmetics, geometry and even mother-tongue [...] History is what the soil is for a plant, water for the fish, sky for the birds [...] it is the very soul of a nation"³¹. Besides such somewhat general statements, pragmatic didactical opinions prevailed and the school teachers argued that "we should not talk about the tyrants or vampires of the nation. We should stop only in front of the glorious personalities such as Mircea, Vlad the Impaler, Alexander the Good, Michel the Brave, Stephen the Good, Stephen's Mother a.s.o. Our goal is to bring the children to the idea that Romanian is the most beautiful country. Our language is the most musical, the sweetest"³². Haret stimulated these concerns of the school teachers, thus, the first *Congress of the Primary School Teaching Staff* (1900) debated the theme *National Education*. Although Haret was no longer in office and the Conservative minister in office, C. Istrati, was also present, it was Haret who presided over one of the sessions and read a paper on national education which was adopted with cheers by the congress. His recommendations were explicit: "The school teacher and the priest together should be the living symbol of the love for the country, for work and civil duty towards their fellow countrymen. History and religion must be used

²⁷ Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, București, 1985, 126—140.

²⁸ See Manole Neaeoe's comments in the forward at Nicolae Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1978, p. VIII—XVIII.

²⁹ Șerban Orăscu, *op. cit.*

³⁰ We have used the journals *Convorbiri Didactice*, *Învățământul primar*, *Revista învățătorilor și învățătoarelor*, *Școala primară*, *Școala rurală*.

³¹ *Convorbiri Didactice*, I, 1895, nr. 10, p. 696.

³² *Ibidem.*, p. 697—698.

by both of them in national sermons held in church, in schools and in the open air on the occasion of religious and national holidays [...] Religious and national choruses should be founded. One should organize national school festivities, Sunday parties having a national character, games and trips at historical sites supported financially by the government through free transport on railroads. The historical pictures and popular writings with topics from national history must be used alongside with vivid explanations and be spread in the Romanian households³³. This topics won't be absent at the following congresses, the one in 1904 focusing on the problem of national history in the primary schools³⁴.

The teachers' journals reflect also the move towards national themes. If up to 1896—1897 the contents of these publications wavered between pedagogy and moral-religious education, afterwards more and more articles present nationalistic tendencies. Written mostly by teachers, these articles shared the idea that the nation is a living creature, "endowed with a certain collective conscience, a certain hereditary force and an organic identity, with all the characteristic features of the people: continuity of character, of customs, of natural talents, in short a national conscience and will" which "makes the difference between peoples and this is the reason why the national education begins to determine the very life of a community"³⁵. The authors even worked out methodical plans according to the age and other educational elements in order to build the "great monument" of the national education³⁶. In the same line of thought, reappearing after three years of financial austerity, the journal *Convorbiri Didactice* published a supplement distributed free of charge in schools which included following themes to be debated in following issues: "the popular theatres besides the rural and urban schools, and the drawing of a repertory of moral and national plays; [...] the editing of booklets and pictures in order to develop the national feelings and their distribution at the cheapest possible price, if not free of charge; introducing the habit of wearing the national costume; the endowment of schools with busts made of plaster representing the most important Romanian princes; trips to historical sites; the construction of small monuments in the villages commemorating the bravery of the soldiers dead in war; choruses of grown-ups in the villages in order to learn national songs and national dances"³⁷.

Excesses were unavoidable, the more so that journals tended to reflect the most "ardent" opinions. An article signed only "Dacul" (the Dacian) asked: "We must be good Romanians, devoted to our father-

³³ Spiru Haret, *Opere*, vol. VII, p. 313—315; see also *Convorbiri Didactice*, VI, 1900, nr. 7—8, p. 318—319.

³⁴ *Convorbiri Didactice*, X, 1904, nr. 4, p. 117—126.

³⁵ I. G. Sfințescu, „Educația națională” *Invățământul primar*, II, 1896, nr. 1, p. 12.

³⁶ *Ibidem.*, p. 11—12; nr. 4, p. 112—117; nr. 12, p. 371—375; III, 1897, nr. 2, p. 38—48.

³⁷ *Convorbiri Didactice*, X, 1904, nr. 1, p. 12.

land, Romanians from head to toe, to the smallest fibre of our body. When we will reach this state we shall be able to multiply our numbers, to match the requirements of European civilization and of our destiny, to become the forerunners of civilized Europe and of the Latin world"³⁸. In another article each citizen of the country was asked to be able to spell the name of his country, "to worship it as he does God, because school must cultivate the love for one's country in the same way church does cultivate the love for God"³⁹.

But even worse were the xenophobic accents especially the anti-semitic ones. They resulted mainly from the precarious economic and cultural situation faced by many teachers and, generally speaking, by most of the Romanian intellectuals of that age. Insecurity created enemies and fear "the other" who was considered to have nothing else in mind except the Romanians' elimination. The attitude towards Jews as well as other minoritarians (Bulgarians, Turks, Hungarians a.s.o.) was divided between the temptation to impose on all of them to learn Romanian, and to integrate them in the national body⁴⁰, and the more and more prevalent tendency among the teachers to bar entirely the access of minoritarians to higher degrees of education which might have transformed them into fierce competitors. Thus, in 1900, the teaching staff in Bucharest, protested in a memorandum against a bill drafted by the Conservative minister C. Istrati because "the draft stipulates that the *sons of Romanians* should be allowed to attend the Pedagogical Schools, instead of the *sons of peasants*. Since there are two categories of Romanians, the born Romanians and the made Romanians, we except that the schools in the Moldavian part of the country shall be loaded with the second category of pupils. The final results will be the instruction and education of the people by teachers of foreign descent. The Jewish leaseholder, the Jewish pub-owner — we lack the Jewish school teacher. We shall have him [...] this bill is a crime against nationality"⁴¹. It is easy to see how the acute perception of an individualised danger for one's career was transposed at national level, creating an opportunity to thunder against "cosmopolitanism"⁴² and against "any unhealthy trend jeopardizing the future of the country, against any corrupt temptation from the overwhelming strangers"⁴³. These ideas show up also in the teaching of national history. We mention here as a good example the discussion at the 1898 Bucharest Schoolmasters' Conference about the way of presenting the movement of Tudor Vladimirescu. The teacher who had delivered the lesson was criticized by a fellow-teacher that "he should have told the children that Tudor rose

³⁸ Dacul, „Iubirea de neam“, *Convorbiri Didactice*, IV, 1898, nr. 7—8, p. 415.

³⁹ I. Ciocirliu, „Broșurile populare“, *Convorbiri Didactice*, III, 1897, nr. 9, p. 542.

⁴⁰ Spiru Haret, *Școala...*, p. 5—7.

⁴¹ *Școala modernă*, III, febr.-martie, 1900, p. 68.

⁴² Gh. Cherciu, „Istoria ca mijloc educativ“ *Învățământul primar*, I, 1895, nr. 3, p. 99.

⁴³ Paul E. Ghenea, „Rostul conferințelor generale ale institutorilor și învățătorilor în anul acesta“, *Convorbiri Didactice*, IV, 1898, nr. 7—8, p. 326.

against the Greeks who were like leeches on the body of the people and not against the bad situation of the country" and the inspector endorsed this point of view by stating: "Mrs. Stoescu's objections are correct because Tudor hated the Greeks from his early childhood. It is good and necessary to present the Greeks as leeches in order to instil patriotic feelings in the minds of the children. History allows chauvinism, a common feature for all peoples. A nation cannot live without chauvinism"⁴⁴. In a Romanian society dominated by a severe peasant problem, the deliberate occultation of the social aspects of Tudor Vladimirescu's movement could hardly be regarded as innocent.

At the end of this paper we want to point out some conclusions.

First of all, it is difficult to assess precisely to what extent Haret's nationalistic education policy represented a political option of his party. His projects didn't focus the attention of the political class. Haret benefited thus from a sort of "carte blanche" in his specific field during the Liberal governments. He enjoyed also the consistent support of his party chairman, D. A. Sturdza, without whom this freedom of action could hardly be conceived. On the other hand, the great directions in the field of national education had been fixed previously, Haret's main contribution being in moulding them into a coherent system and in ensuring their day to day application. It is precisely this concreteness that makes Haret so different from other ministers of his time, either Conservative or Liberal. This highlights Haret's relations with the Conservative governments which alternated with his three periods in office. Beyond the polemical flames, Haret accused especially the Conservative discontinuities due to the lack of determination in the application of a coherent school policy. No one thought at a radical and complete change of school policy. Besides, Haret had gained an enormous authority over the teaching staff, a fact to be taken into consideration even by the Conservative ministers. His well-known administrative ability, together with his great solicitude in the direct relations with many teachers made him a sort of protecting father of the educational system. In 1904 he was rewarded with a bronze bust and a poem dedicated to the minister who "with his kind genius always creates, devoutly working for the benefit of the people"⁴⁵. Seven years later he was offered a volume at his 60th anniversary, volume which impressed by the variety and fame of the contributors⁴⁶. In time his theoretical heritage became an untouchable part of the Romanian education system, which followed Haret's national line until World War II and, after a short Stalinistic intermezzo, "rediscovered" him in the 1960's. The value of this traditions was exalted by statements such as those considering the military suc-

⁴⁴ *Convorbiri Didactice*, IV, 1898, nr. 7-8, p. 472.

⁴⁵ Mihail Nicolescu-Băneasa, "In onoarea Domnului Spiru Haret, Ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor", *Revista învățătorilor și învățătoarelor*, V, 1904, nr. 2-3, p. 35.

⁴⁶ *Lui Spiru C. Haret*, *passim*.

cesses of the Romanian army in 1913 a result of the enthusiasm generated by Haret's efficient education policy⁴⁷.

The border-line between nationalism and nationalist is extremely vague. Haret's epoch belongs to the European time of amplificating and emphasizing the national identities through the exaggeration of one own's specificity and often through the denial of others. The comparisons with other European nations gave an impulse and a justification. German and French examples were often invoked and sentimental hierarchies drew to statements such as "even the Bulgarians in their zealous wish to propagate nationalism not only exaggerate their bravery and patriotic feelings, but also present in their history books Alexander the Great's achievements as being Bulgarian"⁴⁸.

We shall reach a better understanding and get to know each other better only when we will succeed in learning the real roots of our conceptions and pre-conceptions about ourselves and about others. Painful and sometimes even troublesome, this recognition is the only way to a longrun solution preventing old symbolic animosities to degenerate into open conflicts. Otherwise, history is often merciless.

---

⁴⁷ Stelian Constantinescu, *Ce a făcut Spiru C. Haret pentru a sădi sentimentul și înflori sentimentul național în păturile populare*, București, 1914.

⁴⁸ Gh. Costescu, „Metodica istoriei și geografiei“, *Educație și învățămînt*, vol. 3, București, 1906, p. 24—25.

CĂSĂTORIILE MIXTE ÎN CLUJUL INTERBELIC

ȘTEFAN LANȚOȘ

RÉSUMÉ: Observații sur l'investigation de la dynamique des mariages interethniques dans la cité de Cluj entre les deux guerres. Vu que l'investigation de l'impressionnant phénomène des mariages mixtes dans la cité de Cluj entre les deux guerres a été sporadique, nous considérons que notre approche représente, par son caractère systématique, une recherche en première de ce phénomène. Cette circonstance nous a imposé de sérieux efforts préparatoires. Ceux-ci ont visé l'élaboration des procédés méthodologiques de collecte et analyse des résultats et la définition des concepts opérationnels dans le cadre des études des mariages inter-ethniques. Nous sommes arrivés à la conclusion que toutes les procédures et les instruments applicables dans l'investigation du phénomène respectif doivent être sincrétique ou combinatoires.

Comme préoccupation de fond nous devons mentionner celle de la tentative d'invalidation des nombreuses hypothèses concernant les effets éminents négatifs des mariages mixtes. Nous démontrons, par des données en chiffres ou graphiques que — non sans exceptions, cependant inséparables à ce stade des recherches — le phénomène des mariages interethniques s'est déroulé normalement et naturellement. Ceci veut dire qu'à la base de la plupart des mariages mixtes se situent, premièrement les mêmes raisons comme à la base de mariages omogènes du point de vue ethnique.

Perioada de care ne ocupăm este cuprinsă între luna mai 1921, când s-au introdus documentele de înregistrare a căsătoriilor tipărite în limba română și până în septembrie 1940, când are loc cedarea Ardealului de Nord.

Pentru discernerea unor caracteristici statistice ale procesului matrimonial din Cluj luăm în considerare întreaga perioadă de 20 de ani. Prezentarea altor caracteristici are în vedere numai cei 18 ani înregistrați complet.

Necesitatea utilizării unor date comparative ne-a obligat să tratăm succint întregul fenomen al căsătoriilor din Cluj și apoi să-l detaliem potrivit divizării lui în căsătorii etnic omogene și căsătorii cu componență națională heterogenă sau mixtă.

Între anii 1921 și 1940, la primăria municipiului Cluj, au fost înregistrate în total 17.166 căsătorii. Potrivit procedurilor noastre de delimitare, 13.355 aparțin mariajelor pure sau omogene sub aspect național, iar restul de 3.811 căsătorii intră în categoria celor heterogene sau mixte, după considerentul componenței lor etnice (vezi tabelul 1). Se desprinde astfel constatarea că în Clujul interbelic mai mult de tot a cincea căsătorie avea o structură etnică mixtă, ceea ce reprezintă circa 22% din numărul total al căsătoriilor. Dacă luăm în calcul numai anii înregistrați integral (1922—1939), suma totală a căsătoriilor este de 15.837, din care omogene 12.301, iar mixte 3.536. Media căsătoriilor dia-

Cluj, raportată la intervalul de 18 ani, este de 880 contracte matrimoniale încheiate anual. Pe subdiviziuni, media este de 683 mariaje omogene și de 197 căsătorii mixte.

Ilustrând grafic dinamica căsătoriilor din Cluj (Tabel 1), observăm că derularea ei în timp poate fi prezentată ca o curbă, mai mult sau mai puțin sinuoasă, cu porțiuni accidentate, alternând cu altele line.

Din tabel rezultă că anvergura oscilațiilor față de o imaginară linie mediană se propagă neuniform de la un an la altul, totuși, luând în considerare perioade mai lungi, distanțarea punctelor extreme pe linia curbă apare aproape simetrică. Ca dovadă că abaterea negativă extremă de la medie (tabelul 2) este de -176 mariaje, atinsă în 1926, reprezentând 20%; iar distanțarea pozitivă în 1939, este de $+186$ căsătorii, respectiv 21% din numărul lor mediu anual.

Dinamica mariajelor din Cluj, se compune din două părți mult diferite. În prima parte, cu excepția anului 1922, întreaga evoluție numerică a căsătoriilor (tabelul 2) se situează sub linia mediană, coborând continuu până în 1926, când se realizează numărul cel mai scăzut de mariaje din Cluj, de 704 și urcând, cu unele poticneli, până în anul 1929. Partea a doua a liniei curbate prezintă pe tot parcursul ei o evidentă tendință crescătoare, depășind, cu excepția celor doi ani inițiali, valoarea medie; atingând punctul cel mai înalt de 1066 căsătorii în anul 1939.

Dinamica căsătoriilor interbelice prezintă o oarecare stabilitate. Afirmarea noastră trebuie completată cu constatarea, rezultată din calcule, că numărul căsătoriilor realizate în Cluj între anii 1922 și 1939 a cunoscut un sens ascendent atât în ce privește cifrele absolute, cât și în ce privește proporțiile relative.

Trecând la prezentarea modului de desfășurare a dinamicii căsătoriilor dintre membrii aceleiași naționalități, menționăm că potrivit etniilor ce populau orașul Cluj se vor distinge mai multe grupuri de familii omogene, inegale prin mărimea și evoluția lor în cadrul fenomenului matrimonial din acest oraș.

Tratându-le în ordine numerică descrescătoare, precizăm că grupul cel mai cuprinzător este acela al căsătoriilor omogene maghiare. Spre ilustrare (tabelul 3), menționăm că din 13.355 de mariaje încheiate între persoane de aceeași naționalitate, 6037 erau maghiare, cifră ce reprezintă 45% din totalul căsătoriilor omogene și 35% din cel al tuturor căsătoriilor încheiate în 20 de ani, la Cluj.

Pentru a putea descrie dinamica căsătoriilor pure maghiare am procedat, ca și pentru celelalte grupuri de căsnicii, la calcularea valorii lor medii anuale. În ce privește mariajele etniei maghiare, media este de 302 căsătorii pe an.

Evoluția numerică a căsătoriilor omogene ale naționalității maghiare ni se înfățișează sub forma unui traseu puternic accidentat, alcătuit din mai multe zigzaguri. Schimbarea valorilor numerice se produce de la an la an. Continuitatea aproape lipsește. Oscilațiile frecvente față de medie sînt de mare amplitudine și se produc brusc. Punctele extreme ale abaterilor sînt distanțate la $+11\%$ față de medie, valoarea fiind

Tabelul 1

Dinamica căsătoriilor din Cluj, în perioada 1921-1940

Varianta	Anul																			TOTAL	%	
	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939			1940
Căsătorii omogene	519	655	642	536	558	545	548	559	671	633	637	655	745	772	780	829	830	812	854	535	13.355	73
Căsătorii mixte	126	236	167	218	185	159	188	238	202	131	172	202	201	194	251	213	194	175	212	149	3.811	22
TOTAL	645	891	809	754	743	704	736	837	873	764	809	857	946	966	1031	1042	1024	987	1036	684	17.166	100

Tabelul 2

Abaterile de la media anuală a căsătoriilor încheiate în perioada 1922-1939

Abaterea	Anul																	Media (%)		
	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938		1939	
+ Linia mediană	11											66	85	151	162	144	107	185	114	13
-		71	126	137	176	144	43	7	116	71	23								91	10

Tabelul 3

Dinamica căsătoriilor omogene din Cluj, perioada 1921-1940

Etnia	Anii																			Total	%	
	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939			1940
Română	117	195	166	153	190	165	183	207	219	200	218	211	201	279	264	294	274	311	346	227	4420	33
Maghiară	294	290	340	266	254	269	250	244	297	308	311	293	372	319	322	351	384	333	338	193	6037	45
Evreiască	84	123	104	104	105	85	82	124	112	108	91	122	146	149	163	153	138	131	141	98	2363	18
Germană	23	47	28	13	9	25	30	19	39	16	16	26	26	24	31	31	34	36	28	13	514	4
Altele	1					1	3	5	4	1	1		1	1				1	1	1	21	
TOTAL	519	635	642	536	558	545	548	599	671	633	637	655	745	772	780	829	830	812	854	535	133	55

atinsă în primul an al analizei noastre 1921, și de -6% , poziție sub medie, întâlnită în 1938 și 1940.

Remarcând alura coborâtoare a curbei ce redă dinamica căsătoriilor omogene maghiare și prin comparație cu prezentarea grafică a evoluției mariajelor altor etnii, se poate trage concluzia că, în expresii mai ales relative, de proporționalitate, s-a produs o evidentă scădere a ponderii căsătoriilor omogene maghiare din Clujul interbelic.

Între anii 1921 și 1940, după populația maghiară și apropiată numeric de ea, prin ponderea căsătoriilor încheiate între persoane de același sânge, se plasează populația română.

În cei 20 de ani, căsătoriile omogene românești au totalizat suma de 4420. Această cifră reprezintă 33% din totalul căsătoriilor omogene ale Clujului și 26% din totalul mariajelor ce s-au încheiat, în perioada respectivă, în acest oraș.

Evoluția căsătoriilor românești se prezintă, în comparație cu a altor etnii, ca un traseu mai ordonat și cu mai puține „bruscări”, fără să fie însă complet lipsit de cotituri și meandre. Față de media calculată de 221 căsătorii omogene românești realizate anual, abaterea este de $+125$, maxima realizată în 1938, exprimată în $+7\%$ și de -104 , cea minimă realizându-se în 1921 și exprimând 8% .

Dinamica acestor căsătorii arată o creștere substanțială între începutul și sfârșitul intervalului, atât în valoare absolută cât și relativă. Între 1921 și 1939 volumul căsătoriilor românești crește de la 117 la 339, adică de 3 ori. Ca pondere, din totalul căsătoriilor omogene, prima cifră reprezintă $22,5\%$ iar cea din anul final: $40,5\%$. Mai mult, în 1940, numărul mariajelor românești întrece pe cel al mariajelor maghiare.

După considerentele numerice, urmează comportamentul matrimonial al populației evreiești. Căsătoriile omogene ale acestei etnii ating suma de 2363 în perioada cercetată. Media numerică a contractelor matrimoniale evreiești este de 118 pe an, reprezentând 18% din ansamblul căsătoriilor omogene.

Dinamica mariajelor neamului evreiesc din Clujul interbelic indică o relativă stabilitate și constanță numerică. Anvergura abaterilor de la linia mediană este mică, prin comparație cu cea a altor trasee, dar este pronunțată dacă o raportăm la valorile ei proprii; căci -3% , respectiv $+2\%$ din 14% reprezintă o deviere semnificativă. Întrucât numeric și procentual, în partea a doua a intervalului cercetat de noi, evreii realizează aproape constant valori ale căsătoriilor omogene mai mari față de prima parte a aceluiași traseu, se poate susține că numărul căsătoriilor evreiești omogene manifestă o tendință crescătoare puțin pronunțată.

Documentele din care am extras informația pentru acest studiu atestă faptul că populația germană din Cluj se situa atât prin numărul ei total, cât și a căsătoriilor încheiate pe locul 4. Deși cifric este aproape de cea evreiască, etnia germană prezintă un număr inferior de căsnicii omogene, de numai 514 în toți cei 20 de ani. Media realizată anual este de 26 căsătorii, iar proporția lor de 4% din totalul căsătoriilor omogene încheiate în Cluj.

Evoluția fenomenului matrimonial german, constatăm că, dacă o comparăm cu curbele altor etnii, este cea mai aplatizată, dar constatările sunt altele dacă o raportăm la valorile ei însăși. Faptul că abaterea pozitivă numerică maximă față de medie este de +21 căsătorii pare o abatere nesemnificativă față de abaterile altor curbe, dar raportată la media căsătoriilor germane, arată că numărul acestora se dublează sau se înjumătățește în anumiți ani. Devierea maximă negativă este de -17, indicând această diminuare drastică.

Scăderea numărului de căsătorii ale germanilor la 9 în anul 1925 și faptul că de 8 ori numărul lor coincide cu media, de 7 ori se situează sub această linie imaginară și numai de 5 ori peste linia medie, demonstrează că atât sub aspect relativ, cât și absolut mariajele germane, în perioada vizată, au manifestat o tendință de scădere numerică.

Între cele două războaie, în orașul nostru s-au înregistrat și un număr relativ mic de căsătorii omogene ale altor etnii: slave, latine — altele decât cele românești — anglo-saxone și scandinave. Cifra lor a fost de 21, reprezentând sub 1% din totalul căsătoriilor omogene ale Clujului. Considerăm că prin numărul lor modest aceste mariaje nu au influențat semnificativ componența națională și nici relațiile interetnice ale localității noastre.

Sursele de informație de care am dispus nu ne-au permis nici să sesizăm, nici să elucidăm problemele matrimoniale ale romilor din Cluj. Teoretic, nu am dispus de criteriile necesare identificării acestei populații. Firește, au existat căsătorii omogene ale romilor, dar premeditat această populație se asimilează celorlalte etnii.

Pe lângă căsătoriile omogene, majoritare cantitativ, în Clujul interbelic au fost încheiate și numeroase căsătorii între membrii diferitelor naționalități. Cât de marcant era acest fenomen rezultă din faptul că tot a cincea familie din Cluj avea o componentă etnică heterogenă.

Tabelul 1 arată amploarea acestui fenomen. Rezultă că în cei 20 de ani în orașul Cluj au fost încheiate 3811 căsătorii între persoane de etnii diferite. Ponderea acestora în totalul căsătoriilor ce s-au contractat, în perioada de referință, a fost de 22%. În medie, pe an, s-au încheiat în Cluj 191 de mariaje mixte.

Tabelele indică faptul că mariajele interetnice încheiate în Cluj, în perioada celor 20 de ani, deși variază numeric de la an la an, numărul lor se menține la cote aproximativ apropiate.

Din cele înfățișate rezultă că, cel puțin în expresii relative, procesul căsătoriilor mixte a fost mult mai susținut, în primii ani ai intervalului investigat, când s-a realizat o medie anuală de 23,6% căsătorii, față de următorii 10 ani, în care media anuală a fost numai de 20,4%. Deci, ponderea căsătoriilor mixte din Cluj, între cele două războaie mondiale, a manifestat o tendință descrescătoare.

Receptarea veridică a profunzimii și amplitudinii amestecului dintre neamurile ce au conviețuit în Cluj presupune tratarea procesului căsătoriilor din perspectiva omogenității, intensității și frecvenței lor.

În baza calculului indicelui de omogenitate se poate pune în evidență manifestarea purității etnice și a eventualului izolaționism în relațiile dintre naționalitățile Clujului antebelic.

Procedeu utilizat în obținerea gradului de omogenitate constă în raportarea numărului căsătoriilor omogene (se poate și a celor mixte) la totalul mariajelor în care intră în calitate de soț sau soție membrii fiecărei etnii. Suma la care trebuie să se facă raportarea se constituie, prin urmare, din numărul căsătoriilor omogene ale naționalității, la care se adaugă suma mariajelor mixte ale soțului și soției unei etnii anume. Aceste ultime cifre însumate pe toate etniile trebuie să reprezinte numărul dublu al căsătoriilor mixte realizate în cei 20 de ani (tabelul 4).

Potrivit criteriilor de omogenitate, indicele cel mai crescut al purității căsătoriilor îl realizează populația evreiască. Din informația dobândită a rezultat că din totalul de 2726 de căsătorii ale evreilor, 2363 au fost omogene și numai 363 mixte. Indicele de omogenitate la evrei este de 87%. Rezultă, prin urmare, că din 9 familii cu componentă evreiască, mai puțin de una au fost heterogene etnic.

Luând în considerare ceea ce am numit grad de omogenitate, după etnia evreiască, la o distanță totuși apreciabilă, urmează populația maghiară din Cluj, cu 65% căsătorii omogene și 35% contractând mariaje cu persoane din afara etniei.

După criteriul omogenității, o situație apropiată de cea a maghiarilor o are neamul românesc, care se căsătorește în cadrul etniei proprii în proporție de 62% și amestecat cu alte naționalități în proporție de 38%.

Dintre etniile mai numeroase, cel mai scăzut indice de omogenitate îl realizează etnia germană, exprimat în 35% căsătorii între conaționali și 65% căsătorii mixte. Așadar, 2,3 dintre germani se căsătoresc cu persoane de alte etnii.

Grupul „celorlalte populații“ a însumat, în cei 20 de ani, un total de 244 de mariaje. Dintre acestea 21, adică 9% au fost etnic pure, iar restul de 223, respectiv 91% au fost mixte. În ansamblu, aceste etnii puțin numeroase prezintă gradul cel mai scăzut de omogenitate matrimonială.

Amestecul dintre naționalitățile din Cluj poate fi pus în evidență și prin calcularea indicelui de intensitate în contractarea de căsătorii mixte de către bărbații și femeile fiecărui grup etnic.

Procedeu folosit în calcularea gradului de intensitate (tabelul 5) constă în raportarea numărului bărbaților însușiți și distinct a femeilor măritate atât omogen, cât și mixt, la numărul mariajelor mixte ale acestor două grupuri de parteneri.

În ordinea descrescândă a intensității, reținem faptul că cel mai puțin predispuse la a se mărita cu bărbați de altă naționalitate sunt femeile de neam evreiesc. Ele se căsătoresc extraetnic numai în proporție de 7%, restul de 93% rămân solidare căsătoriei în propria lor comunitate de neam.

O atitudine apropiată întâlnim și la bărbații evrei, care se însoară în afară etniei proprii numai în proporție de 8%.

Tabelul 4

Căsătoriile din Cluj, după gradul de omogenitate în perioada 1921—1940

Etnia Numărul %	Căsătorii românești			Căsătorii maghiare			Căsătorii evreiești			Căsătorii germane			Căsătorii alte etnii			Total		
	Omo- gene	Mixte	Total	Omo- gene	Mixte	Total	Omo- gene	Mixte	Total	Omo- gene	Mixte	Total	Omo- gene	Mixte	Total	Omo- gene	Mixte	Total
Total	4420	2766	7186	6037	3309	9346	2363	363	2726	514	961	1475	21	22	244	13.355	7.622	20.977
Procent	62	38	100	65	35	100	87	12	100	35	65	100	9	91	100	64	36	100
Poziția	3			2			1			4			5					

Tabelul 5

Intensitatea căsătorilor mixte a bărbaților și femeilor etnilor din Cluj

Varianta Număr	Soțul Altele	Soția altele	Soția germană	Soțul german	Soțul român	Soția maghiară	Soția română	Soțul maghiar	Soțul evreu	Soția evreică	TOTAL
	Total căsătorii Total căsătorii mixte	144	121	295	994	6362	8276	5244	7107	2559	2530
Procente	85	83	48	48	31	27	16	15	8	7	22

Cei mai predispuși la amestec matrimonial sunt bărbații din grupul „altor etnii”, cu 85% însurați cu femei de altă naționalitate.

Procedează aproximativ la fel femeile acestor populații. Ele se mărită mixt în proporție de 83%.

Într-o poziție de mijloc se plasează bărbații și femeile de naționalitate germană, realizând, la ambele sexe, 48% căsătorii mixte, deci aproximativ jumătate din indivizii acestei populații cultivă mariajul în afara etniei proprii.

Specific pentru cele trei grupe de populație menționate a fost faptul că ambele sexe procedează aproximativ la fel în alcătuirea cămine-
lor familiale. În cazul etniei române și maghiare, bărbații și femeile vor manifesta atitudini diferite față de mariajul omogen și mixt.

Bărbații români au contractat căsătorii interetnice în proporție de 31%. Deci, unul din trei români s-a însurat, între cele două războaie, cu femei de alt neam, realizând astfel un indice înalt al amestecului matrimonial.

Femeile maghiare se mărită în afara etniei proprii în proporție de 27%, prin urmare, mai mult de una din patru acceptă un cămin familial heterogen prin componenta națională.

Românele se mărită cu bărbați de altă naționalitate în proporție de 16%, adică față de bărbații români numai jumătate dintre ele manifestă predilecție pentru căsătorii național-heterogene.

În sfârșit, 15% dintre bărbații maghiari sunt prinși în căsnicii mixte. După soții și soțiile de evrei, maghiarii de sex masculin realizează cel mai scăzut indice de intensitate.

Studiul frecvenței evidențiază răspândirea familiilor cu partener dintr-o anumită naționalitate în masa totală a căsătoriilor mixte.

Din tabelul 6 reiese că cele mai răspândite căsătorii sunt cele cu partener (soț sau soție) maghiar. Suma căsătoriilor mixte cu componență maghiară este de 3.309 din totalul de 3.811 menaje interetnice ale Clujului interbelic, ceea ce reprezintă 87% din căsătoriile mixte.

Mariajele având soț sau soție de naționalitate română au totalizat, în cei 20 de ani, numărul de 2766. Ele sunt astfel răspândite în proporție de 73%.

În ce îi privește pe germani, ei realizează în jur de 25% căsătorii național-heterogene, iar în cifre 961 de mariaje mixte realizate în întregul interval studiat.

Soțul și soția de naționalitate evreiască vor fi întâlniți în numai 363 de căsnicii interetnice, acoperind astfel 9% din totalul mariajelor mixte.

Populația de „celelalte etnii”, în intervalul considerat, a încheiat 223 căsătorii mixte, ceea ce reprezintă 6%.

Informația privitoare la manifestarea omogenității intensității și frecvenței căsătoriilor de un anumit tip din Cluj oferă baza de date necesare tratării — în alt capitol — a raporturilor dintre naționalitățile Clujului, sub aspectul izolării și coabitării lor.

Tabelul 6

Frecvența căsătorilor mixte după etnia soțului și soției, perioada 1921—1940

Numărul	Etnia															
	Căsătorii românești			Căsătorii maghiare			Căsătorile vreiești			Căsătorii germane			Căsătorii alte etnii			Total
	Soț	Soție	Total	Soț	Soție	Total	Soț	Soție	Total	Soț	Soție	Total	Soț	Soție	Total	
Căsătorii mixte	1942	824	2766	1070	2239	3309	196	167	363	480	481	961	123	100	223	7622
Procente	51	22	73	28	59	87	5	4	9	12,5	12,5	25	3	3	6	200
Poziția soților	2	4	—	3	1	—	7	8	—	6	5	—	9	10	—	
Poziția etniei			2			1			4			3			5	

Din paginile anterioare a reieșit că față de căsătoriile omogene și mixte s-au manifestat atitudini diferite atât din partea fiecărui grup național, cât și a bărbaților și femeilor acestora. În raport cu deosebirea de atitudini, față de componența națională a menajelor, se vor distinge 10 grupări etnice.

Din cele 10 grupări ale populației, după criteriul frecvenței participării la alcătuirea de familii mixte, pe primul loc vom întâlni femeile maghiare, care se situează pe poziția a șasea, potrivit considerentului de intensitate (tabelele 6 și 5).

Soția de naționalitate maghiară va fi prezentă în 2239 din cele 3811 de căsătorii interetnice (tabelul 7). Astfel, ele reprezintă 59% din totalul femeilor măritate în afara etniei lor.

Ținând seama de cifra medie de 111 căsătorii pe an și de linia mediană, exprimată de 59%, rezultă că abaterile atât cele pozitive, cât și cele negative au o amplitudine mică în cele două porțiuni laterale ale curbei și de mare amplitudine în fragmentul mijlociu al traseului. Punctul descendent maxim este situat la -8% față de axa mediană, iar cel ascendent la $+6\%$ deasupra acesteia. Anvergura distanței maxime este de 10% .

Pentru a putea discerne tendința evoluției probabile a căsătoriilor mixte ale femeilor maghiare (tabelul 7), trebuie să subliniem că din cei 20 de ani, în 13 dintre ei valorile numerice au fost mai mari decât media, iar în 7 ani s-au situat sub medie. Datele de mai sus ne permit să descoperim că se manifestă o ușoară tendință crescătoare a ponderii relative a acestor căsătorii.

Studierea dinamicii căsătoriilor mixte din Cluj atestă existența unor orientări predilecte în încheierea acestora (tabelul 9).

Femeile maghiare, așa cum rezultă din tabelul 9, se orientează cu predilecție spre a se mărita cu bărbați români. În consecință, procedează ca atare 1668, reprezentând 75% dintre maghiarele căsătorite mixt. Așadar, 34 femei de etnie maghiară din Cluj, căsătorite interetnic, au avut soț român. Cu germanii se vor mărita 15%. Bărbații evrei vor deveni soți pentru 6% dintre femeile maghiare, iar din celelalte neamuri își vor alege soții 4% dintre femeile etniei maghiare căsătorite mixt.

Prin numărul de căsătorii cu femei de altă etnie, pe locul II la frecvență și V la intensitate, se plasează bărbații de naționalitate română (tabelele 5 și 6). Elocvent este faptul că tot al doilea bărbat însurat cu femei de altă etnie este român. Soții români întrunesc 51% din numărul total al bărbaților căsătoriți mixt, numeric ridicându-se la 1942. În consecință, aproximativ tot al treilea bărbat român căsătorit este însurat cu femeie de altă naționalitate. În media anuală numărul românilor căsătoriți interetnic este de 97.

Dinamica căsătoriilor mixte ale românilor poate fi considerat ca fiind puternic fluctuant, marcat de „căderi“ și „ridicări“ bruște. Prin comparație, anvergura deschiderii dintre punctele extreme ale curbei este de mare amploare, variind între 3 și 21%. Rezultă astfel că după un an bogat în contracte matrimoniale, adică 1921, cu 60% căsătorii,

Tabelul 7

Căsătoriile mixte din Cluj, între anii 1921-1940, după etnia femeilor

Soția	Anii																			Total	Media anuală	
	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939			1940
Româncă	29	45	36	51	40	35	41	58	47	29	40	41	36	50	50	45	46	29	46	36	824	42
Maghiară	78	143	100	130	114	89	116	122	110	79	96	126	131	113	147	122	115	110	121	792	239	111
Evreică	7	8	8	7	5	10	5	6	11	4	13	9	10	10	13	4	7	9	9	12	167	8
Germană	12	29	16	28	24	22	24	43	32	16	17	24	22	16	32	36	19	22	31	16	481	24
Altele	—	11	7	2	2	3	3	9	11	3	2	2	2	5	9	7	7	5	5	8	100	5
Total	126	236	167	218	185	159	188	238	202	131	172	202	201	194	231	213	194	175	212	149	3811	190

Tabelul 8

Căsătoriile mixte din Cluj, între anii 1921-1940, după etnia bărbaților

Soțul	Anii																			Total	Media anuală	
	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939			1940
Român	73	103	75	102	95	70	96	95	104	74	91	110	122	98	135	113	109	97	103	771	942	97
Maghiar	35	56	46	54	60	46	48	90	55	33	59	32	42	59	71	52	46	40	77	49	1070	53
Evreu	3	11	14	18	8	7	10	14	5	6	6	10	16	10	16	12	7	9	10	6	196	10
German	13	40	23	40	20	31	27	35	27	14	14	21	16	19	20	31	26	20	21	13	480	24
Alții	—	26	4	4	2	5	7	4	11	4	2	7	5	8	9	5	6	9	1	4	123	6
Total	126	236	167	218	185	159	188	238	202	131	172	202	201	194	231	213	194	175	212	149	3811	190

Tabelul 9

Căsătoriile mixte după orientarea preferențială a bărbaților și femeilor

Soții		Români		Maghiari		Evrei		Germani		Alții		Total
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
Române	Nr.	—	—	668	62	34	17	104	22	18	32	824
	%	—	—	80		4		13		2		22
Maghiare	Nr.	1663	86	—	—	143	73	344	72	84	63	2239
	%	75		—	—	6		15		4		59
Evreice	Nr.	64	3	76	7	—	—	24	5	3	2	167
	%	38		46		—	—	14		2		4
Germane	Nr.	177	9	275	26	18	10	—	—	11	3	481
	%	37		57		4		—	—	2		13
Altele	Nr.	33	2	51	5	1	—	12	3	—	—	100
	%	33		51		3		12		—	—	3
Total		1942	51	1070	28	193	5	480	13	123	3	3811

se ajunge brusc în 1922 la un an sărac în atare evenimente, cu numai 44% căsătorii, deci scăderea fiind de 16%. Diminuări procentuale de 11, respectiv 10 se înregistrează și între anii 1927—1928 și 1933—1934. Evoluția numerică a căsătoriilor mixte ale românilor se propagă ascendent mai vizibil între anii 1926—1927, cu 7%; între 1928—1930 cu 16% și între 1932—1933 cu 11%. Linia mediană este depășită, cu intermitențe, în opt ani. Valorile numerice concordă cu media în patru ani și se situează sub aceasta în opt ani. Prin urmare, sub aspectul fluctuațiilor în raport cu linia mediană apare o simetrie perfectă.

Distribuția neuniformă a valorilor descendente — acestea fiind mai frecvente în prima parte a traseului — și a celor ascendente — ce se manifestă în partea a doua a curbei — ne dă posibilitatea să afirmăm că mariajele mixte ale bărbaților români prezintă o tendință ușor crescătoare.

În privința orientării preferențiale, românii se căsătoresc precum-pănitor cu femei de naționalitate maghiară. Astfel, din 1942 de bărbați români (tabelul 9), căsătoriți în afara etniei lor, 1668 s-au căsătorit cu maghiare, ceea ce reprezintă 86%. Preferințele pentru soții germane sunt de 9%, cifric 177, 3% se căsătoresc cu izraelite, adică 64 numeric și în jur de 2% se însoară cu femei ale altor grupuri de populație existentă în Cluj.

După considerentele anterioare, pe locul III la frecvență și pe locul VIII în ce privește intensitatea căsătoriilor se situează bărbații etniei maghiare însurați mixt.

În cifre, această grupă a populației cuprinde 1070 persoane, în procente reprezintă 28% dintre cei căsătoriți interetnic, realizând o medie anuală a mariajelor de 53 (tabelul 8):

Traseul căsătoriilor mixte ale maghiarilor de sex masculin este, prin comparație, cel mai întortocheat, ceea ce demonstrează manifestarea unei accentuate instabilități de la perioadă la perioadă în încheierea unor atare căsătorii. Oscilațiile curbei sunt frecvente și de amplitudine crescută, ajungându-se la anverguri apreciabile, de 13%. Aceasta înseamnă că numărul mariajelor maghiare se modifică între anumiți ani în proporție de 1/2.

O altă caracteristică a liniei desfășurării căsătoriilor maghiare este aceea că sensul ei se schimbă brusc — ascendent sau descendent — de la un an la altul; asemenea modificări sunt de ordinul a 13, 12, 9, 7% ș.a.m.d.

Pentru perceperea manifestării unei anumite tendințe de evoluție numerică a acestui tip de mariaje, se poate remarca faptul că abaterile pozitive de la medie sunt în număr de 7, concordanța cu linia mediană se realizează de 4 ori. Evoluțiile submediane sunt în număr de 9. Comparativ cu fluctuațiile pozitive, cele negative au amplitudini mai mici. Pe baza acestor observații se poate afirma că dinamica căsătoriilor mixte ale bărbaților maghiari manifestă o tendință descrescătoare.

Sub aspectul înclinației spre parteneri de o anumită etnie, rezultă că bărbații maghiari se orientează în majoritate spre soții române. Prin urmare, își aleg neveste dintre românce 668 de maghiari, adică 62% din totalul celor căsătoriți mixt. Proporția în care se însoară cu femei germane este de 1/4 sau 26%. 7% dintre bărbații maghiari se căsătoresc cu izraelite, iar 5% cu femei din populațiile minoritare ale Clujului.

Potrivit frecvenței și intensității căsătoriilor mixte, pe locul IV și relativ VII se situează, în ordinea noastră (tabelele 6 și 5), grupul femeilor românce măritate cu bărbați de altă naționalitate. În acest sens, 824 de românce s-au căsătorit în afara propriei lor etnii, reprezentând 22% din totalul femeilor care încheie atare menaje. Media anuală a căsătoriilor mixte realizate de românce este de 41. Calculele făcute dovedesc că numărul căsătoriilor mixte ale româncelor manifestă o tendință moderată de creștere.

Femeile românce se mărită în proporție foarte mare cu bărbați maghiari. Procedează ca atare 668 de românce, respectiv 80%; germanii sunt preferați de 13% dintre femeile românce. Se căsătoresc cu evrei 4% și cu bărbați de alte neamuri 2%.

Printre seriile de populații cu preocupare pentru mariajele mixte se numără și femeile germane. Cu cele 481, adică 13% și o medie de 24 căsătorii pe an, femeile de etnie germană ocupă poziția a cincea la frecvență și a treia la intensitate (tabelele 6 și 5).

Derularea căsătoriilor femeilor germane prezintă trei porțiuni cu caracteristici distincte: prima dintre ele fluctuează mai ordonat în jurul și sub medie; a doua prezintă salturi de mare amplitudine și reveniri, iar a treia dispune de fluctuații mari, cu puncte extreme, simetric distribuite. Această alură a curbei evoluției numerice a căsătoriilor germane conduce la concluzia, confirmată și prin calcule, că după momente de încetinire apar altele de relativă accelerare și apoi din nou de rela-

xare, ceea ce face ca devenirea numerică a acestor mariaje să manifeste totuși o tendință de stabilitate.

Femeile germane se căsătoresc în majoritate cu bărbați maghiari. Procedează ca atare 275, adică 58% dintre ele. Cu toate acestea, preferințele lor se distribuie mai echilibrat față de grupurile de populație, din moment ce 177 femei germane, adică 38% se mărită cu români. Restul de 4% cu bărbați evrei și 2% au soți de alte neamuri.

Populația masculină de naționalitate germană, căsătorită mixt, ocupă locul șase după criteriul frecvenței și patru după cel al intensității. În decursul celor 20 de ani, germanii din Cluj au încheiat 480 de căsătorii în afara etniei lor, cu o medie anuală de 24 mariaje mixte, reprezentând 13% din numărul total al căsătoriilor interetnice din Cluj.

Din aceste observații rezultă că numărul căsătoriilor mixte ale bărbaților germani merge, deși nu constant, în scădere.

Privitor la orientarea matrimonială, constatăm că bărbații germani se însoară în marea lor majoritate cu femei maghiare. Cifra unei atare preferințe este de 344 sau 72% din totalul bărbaților germani căsătoriți mixt. Își întemeiază familii cu femei românce 104 germani, adică 22%. Se căsătoresc cu izraelite 24 sau 5% dintre germani, iar 8, respectiv 2% s-au însurat cu femei de alte etnii.

Bărbații evrei, puțin dispuși la încheierea de căsătorii mixte, se situează pe poziția a șaptea la capitolul frecvență și pe locul nouă la considerentul de intensitate. Astfel, în perioada analizată evreii au încheiat 196 de contracte matrimoniale mixte, realizând în medie circa 10 căsătorii de acest fel pe an, ceea ce reprezintă 5% din totalul mariajelor mixte ale Clujului.

Examinând figurația procesului mariajelor evreiești, constatăm, paradoxal, că pe cât de aplatizată este linia curbă a evreilor, în raport cu curbele altor etnii, pe atât de buclată este ea în realitate dacă o raportăm la valorile proprii ale acesteia. Salturile ascendente de 5% sau 4%, ca și cele descendente de 5%, reprezintă așadar schimbări de aproape 100% ale derulării fenomenului matrimonial evreiesc. Din calcule rezultă că în ciuda schimbărilor pronunțate de pe traseu, evoluția numerică a căsătoriilor bărbaților evrei se menține relativ la același nivel. Deci această categorie de căsătorii nici nu scade, nici nu se amplifică semnificativ.

În ce privește orientarea matrimonială a evreilor, constatăm că preferințele vizează în special soții maghiare. 143 de evrei, reprezentând 73%, se căsătoresc cu femei maghiare. 34 dintre aceștia, adică 17% s-au însurat cu femei românce, 18 sau 9% s-au căsătorit cu femei germane.

Același slab interes față de căsătoriile mixte îl întâlnim și la femeile etniei evreiești. Astfel, din 2530 de soții izraelite, care au trăit în Clujul interbelic, numai 167 s-au măritat cu bărbați de altă naționalitate, deci în proporție de 6%, realizând anual în medie 8 căsătorii mixte.

Tabelele 7 și 8 ne înfățișează o evoluție numerică în timp a căsătoriilor evreiești cu o primă jumătate mai accidentată și a doua porțiune mai aplatizată. Calculele realizate scot în evidență o tendință

crescătoare, puțin accentuată a numărului căsătoriilor mixte ale femeilor evreice.

Sesizăm o orientare mai echilibrată a preferințelor izraelitelor în încheierea de mariaje mixte. Ea se prezintă astfel: 76 (46%) se căsătoresc cu maghiari, 64 (38%) cu bărbați români și restul de 16% cu bărbați germani și de alte etnii.

Cât privește bărbații și femeile celorlalte etnii, se plasează pe primele locuri la intensitate și pe ultimele la frecvență. Împreună, cele două sexe, au realizat 223 de căsătorii mixte pe parcursul celor 20 de ani. Aceasta înseamnă că 91% s-au căsătorit în afara etniei, realizând o medie anuală de 11 căsătorii.

Datorită numărului mic al căsătoriilor altor populații, nici desfășurarea curbelor și nici schimbările numerice nu sunt semnificative pentru cunoașterea procesului matrimonial interbelic din Cluj.

Potrivit precauțiilor pe care le-am manifestat, în prezentul studiu am încercat să consemnăm statistic și nu să explicăm, desfășurarea totuși trepidantă a procesului căsătoriilor dintre bărbați și femeile naționalităților ce conviețuiau în Clujul interbelic.

Dificilei probleme explicative a procesului menționat îi rezervăm o altă lucrare. Dacă nu vom reuși să depistăm cauzele, fie și statistice sau motivațiile puternice care au condus la încheierea impresionantului număr de căsătorii mixte din Cluj, vom încerca totuși să desprindem dependențele funcționale și constantele prin care să putem schița un răspuns cât de cât convingător la întrebările, desigur având ca sistem de referință grupuri și nu indivizi, cine cu cine se căsătorește și de ce?

15

ETHNIC CONFLICTS* (BASIS AND MANIFESTATIONS)

ISTVAN HORVATH

REZUMAT. Conflicte etnice (baze și manifestare). Articolul este de fapt un material care a fost prezentat la o conferință internațională despre problemele de securitate și conflicte interetnice în Europa sud-estică. Am încercat să sistematizez datele și evaluările proprii referitoare la România în perspectiva explicării și a predicției situațiilor tensionate și a posibilelor conflicte deschise. În viziunea mea probabilitatea apariției conflictelor și a tensiunilor interetnice este influențată de următorii factori: aspecte demografice (mărime, concentrație, creșterea numerică), discrepanțe economico-sociale, mărimea elitei și posibilitatea ei de a comunica și de a se organiza, tradiții politice ale etniei respective (factor ce determină conținutul modelelor revendicative și posibilitatea de a acționa organizat), suport extern în ceea ce privește anumite acțiuni revendicative, factori de integrare politică (ce valori dominante integrează actorii politicii din statul respectiv), anomia apărută ca urmare a unor schimbări sociale. M-am bazat pe datele deja existente, respectiv (în cazul anumitor variabile) pe evaluări, analize proprii. Cum ar fi, de exemplu, cele referitoare la valorile integrative ale câmpului politic.

Factorii enumerați au o valoare explicativă, dar oferă și posibilitatea unei predicții referitoare la apariția conflictelor interetnice. O predicție care se bazează pe constatarea prezenței a mai multor factori care acționând împreună pot duce la apariția unor situații conflictuale.

The ethnic configuration from Romania. According to the dates of census from 1992 January in Romania, out of a population of 22.7 million 11,6% declare an other ethnic background than the Romanian one.

This part of ethnic minorities is formed majoritarly from Hungarians 7,1% followed by the Romany minority 1,8% Germans 0,5%, the rest represent other minorities (Turks, Jews, Bulgarians, Greeks, Croats, Serbians, Polish, Slovacs, Ucrainains).

Territorial repartition minorities. The largest minority, the Hungarians are mainly concentrated in a region of Romania — Transilvania — where they represent 20.74% from population. In some administrativ units of this region they are in majority (Covasna and Harghita county). The Germans are concentrated in Transilvania. The Gypsies are relati-

* Articolul e fost redactat pentru a fi prezentat la conferința Mindcheiten als Sicherheitsproblem in Ostmittel- und Südosteuropa. Are un caracter mai degrabă informativ despre conflictele interetnice din România. Totuși am încercat o structurare a informațiilor în așa fel încât un specialist care se ocupă de relațiile interetnice să aibă la dispoziție toate informațiile necesare unor explicații privind sursele, caracterul și tendința situațiilor conflictuale determinate de apartenența etnică. Fiecare subcapitol este de fapt un element al unui model evaluativ al potențialului conflictual pentru situații de conviețuire etnică.

Nu am prezentat modelul pe care m-am bazat în structurarea informațiilor dat fiind faptul că timpul acordat expunerii mele era limitat și conțam pe faptul că la conferință respectivă participă numai specialiști în domeniu. Dar presupun că și pentru ne-specialiști, informațiile astfel structurate sugerează principalele linii de forță care determină apariția și menținerea unor stări tensionate, potențial conflictuale.

velly spreaded all over Romania. The other minorities are living in small concentration of rural communities.

Urban concentrations — institutions. Excepting the Hungarians and the Germans the other minorities are living mostly in rural areas, or they are not representing a significant concentration in urban arrea.

The Germans and mainly the Hungarians have specific organizations in cultural, political and religious field. The other minorities, in spite of having one or two cultural and political organizations, don't represent the same importance/influence in the public life of the Romanian society; more than that, they don't have the same efficiency in organizing themselves like the German and the Hungarian communities.

For example there are more than 3 Gypsy political parties; they have a King and even an Emperor...

The ruling elite. The situation concerning this topic is similar with the one presented above. Mainly the Hungarians have a traditional intellectual elite, in spite of ethnocratic policy of the former regime, but other communities don't have a significant stratum of intellectuals. By this I'm not referring to the quantitative aspect of the intelectual stratum belonging to these ethnic groups, but mainly to the possibility of interaction and communication between these intellectuals.

Another essential aspect is that the intellectuals belonging to the mentioned minority groups have a double identity, with a strong affiliation to the Romanian culture (a certain „cultural diglosia“). At the same time the Hungarian intellectuals develop very strong relations with the Hungarian culture, in the aim of beeing more and more integrated into it.

Politics. The Romanian laws accord some facilites for the ethnic minorities, in order to create them the possibility to be represented in the Parliament. Their representants are excepted from the rules which demand a certain number of votes in order to be membrer in Parliament.

Only the Hungarian minority has elected representants in the Parliament. The Hungarians also have, in comparison with other minorities, a very active political organization, which give voice to their specific demands. As a result of the activity of this party the public opinion considers the Hungarians as a strongly **revendicative** minority.

Economic and social differences. Excepting the Gypsies there are no major or relevant differences between the mentioned ethnic groups and the Romanian majority. The main differences are mainly regional than ethnical.

The Gypsies are not just an ethnic minority but also a social and economical one.

According to the statistics, 79.4% of the gypsies have no qualification, and 45.4% are unemployed (comparing with a rate of approximately 10% for unemployment for the whole Romanian population). The rate of illiteracy is very high, 44% from the male population and 59%

the female population is illiterate. Concerning the standard of life 62.9% from Romany population are at or under the subsistence level.

Demographical evolution. The German population registered a dramatical decrease in the last years, caused by their mass migration. Only between 1990—1992 there were registered 121.512 German emigrants.

The Hungarian population is relatively stable in number (a great part of Hungarians migrated too), but concerning their proportion in the whole population, this registered a sensible decrease. If we analyse this evolution just for Transilvania (where the Hungarians live) we have the following data: in 1977 they represent 22.02% and in 1992 just 20.74% in the population from Transilvania. At the same time the proportion of Romanians increased.

The growth in number of the Romanian population is very evident in the urban area. I offer just the example of the well known city Târgul Mureş (where in March 1990 an interethnic conflict took place between Romanians and Hungarians).

	Romanian	Hungarian
1977	35%	63,2%
1992	46,3%	51,2%

The Hungarians evaluate this process as a part of a policy which has the aim to assimilate the Hungarians, and weaken their positions in the urban area.

External support. The Hungarians have the most relevant external support. Hungary, as a mother country, consider as an obligation to offer a cultural support for the Hungarian minority from Romania. More than that, the Hungarian state offers political support to this minority in many international organizations. This fact is interpreted by the Romanian side as a tendency to influence the internal politics, more than that an interference in the internal affairs, which is seen as an attempt to the Romania's sovereignty.

In many situations of the Romanian foreign policy's unsuccess the scapegoates were the Hungarians, who made pressures at international level, in order to force the Romanian state to accord them more political rights, *more privileges* (according to the expression of some Romanian politicians).

Elements of History. These aspects have another dimension and meaning if we know some elements of this century's history.

Untill 1918 Transilvania belonged to Hungary, as a result of the revision of the peace treatise from 1919 a part of this countryside, was offered to Hungary and belong to it between 1940—1945. So the Hungarian population in the recent past was a poltically dominant one.

The "Hungarian danger" is even now an element of the nationalist propaganda. The fear from Hungarians is a present element in the Romanian peoples' collective conscience. The Hungarian demands are interpreted related to this fear, affirming that the revendications of the Hun-

garians are just steps toward a secession. In the view of the most part of Romanian majority every Hungarian political action is regarded as a tactical step in order to take back Transylvania from the Romanians.

Political and economical situation. General trends in economical life which characterize the East European countries are valid also for Romania. The privatization goes on very slowly, the level of life decreases: the "capitalism" does not bring the expected results.

In 1992, 42% from the population lived at or under the minimum decent level of living, and 16% at or under the subsistence level.

In 1980, 19,76% from the population considered that out of their total incomes they could cover just their fundamental needs. In 1990, 50.13% have this opinion.

Concerning the future peoples are *very anxious* related to the following topics: the growth of the prices (63,3%), personal security (35,7%), social and ethnical conflicts (38,2%).

The political system is characterized by the relative dominance of a party which is considered conservative (in the East European sense of the word this means that they are not for fast reforms, they would like to maintain an extended state control in society and economics, and they have a very strong affiliation to some traditional values, mainly the national values). Because this party has only 35% of the places in Parliament, they need to be supported (and accept these support) by the ultraconservative and strongly nationalist parties. This cooperation has to do with a relative similarity in their ideologies, and the fact that just these parties are disposed for a collaboration with them.

Elements of nationalistic discourse are often present in parliamentary debates. The problem is not just the presence of the nationalistic demagoguery in policy, the greater problem is that the lonely integrative value of the all Romanian political forces (excepting the Hungarian's party) is the **national idea**.

As Lipset affirms in any democratical society there must exist an integrative value which represents the continuity and the basis of the political system, and this value should be accepted by every party. This value should not be affected by the succession or governing parties. Lipset discover two general values: the Crown as an institution and the Constitution.

The fact is that in Romania the base for consensus is the national idea. This not necessarily means something wrong, because this national idea does not automatically mean an exclusive nationalism. But in the perception of some Hungarian politicians in Romania, this national basis for unity excludes, in a way the Hungarians from policy, they become outsiders. Outsiders because they are representing an ethnic minority, and they could never become a dominant political force, outsiders because they have no any possibilities to make efficient alliances with other political parties, "It is just an appearance that we are with the opposition; in fact we are alone", declared one of the Hungarian politicians.

Of course the affirmation that the lonely basis for political integration is the national idea does not mean that all the parties are nationalists in the general accepted sense of the term. I wish to emphasize that in the political life the national idea is the lonely factor which could represent a basis for unity, and there are no other factors which it could generate the unity of political life.

This could be explained by the general fact that Romania, in its actual borders has a relatively new state-structure and integrative institutions could not develop efficiently. This problem is more evident in the actual context of social disorder and as E. J. Hobsbawm stated: „When society falls, the nation appears as the ultimate garancy“.

The Hungarians felt that this idea of nation is not extended on them, that they are not belonging to the nation defined in cultural terms (more than that they are, in many situations, the dangerous outgroup).

Tensions and conflicts. Based on our general knowledge about the ethnic conflicts we could make a short evaluation of the situation in Romania.

First of all we could exclude the small minorities. It's enough to take in account the following facts:

- small size, without fast demographical evolution
- absence of a strong ruling elite, a low level of organisation
- inexistence of relevant political and historical sources of tension

In spite of these factors there was a conflict between two villages, one populated by Ukraineans and another one by Romanians. But it would be a mistake to evaluate this conflict as an ethnic conflict, in spite of the fact that were involved populations with different ethnic backgrounds. The fact is that they had to share a territory, and the dispute was around this. This is a very frequent case in Romania, given the fact that now goes on the process of redistribution of lands expropriated by the communist regime and the cadasters do not offer in many cases clear evidences upon the right of property. Considering this is just an accident that in this conflict were involved populations with a different ethnic background.

In the case of the German population the demographical tendencies exclude the possibility of conflicts. Such a major decrease in number which took place in the last years calmed the most prejudiced peoples and the most nationalist political movements and contributed to the break up of German communities.

There exists two case in which appear already conflicts and the situation stil remains tensioned.

Gypsies. As we could see the Romany population represent a relatively great part of Romania's population, with a rapid demographical evolution. This is a fact which is enough to annoy the ethnic sensitivity. But there is the economical and the social sition of this population, the fact that they are a marginalized population, considered unintegrated in the communities where they live. Also the population is strongly

prejudiced towards them and is developing various patterns of exclusion.

It is clear that there are a potential sources of conflicts and after 1989 there were many conflicts in which the Romany population was involved. Precisely there were agressions fundamented on the unsocial behaviour of the Romany population. Those who agresed had different ethnic background: Romanians, Hungarians even Turks.

There are no regularities concerning the geographical location of these conflicts. They took place near the Black Sea coast (Mihail Kogălniceanu — near Constanța), in Bolintin (near Bucharest), Casinul Nou (a Hungarian village in Harghita county in the middle of Romania) and in Hădăreni (near Târgu Mureș) where Romanians and Hungarians acted together against the Gypsies.

We can evaluate these conflicts not just as ethnic ones. In the case of the mentioned agressions the agressors burned down the Gypsie houses or caused others damages. But the most interesting fact is that they made a selection and damaged just those Gypsies houses whose behaviour was considered intolerable. As far as History registers the ethnic pogroms, the lonely criteria for these was just the ethnic affiliation.

The main problem concerning these conflicts is that there are no organizations which could represent effectively the Romany communities and their interests. More than that, the gouvernment gives no a great importance to their specific problems. As far as I know there are no global programs for their integration. Some measures were taken, mainly in the field of education, in order to form teachers of Romany origin, but there is no a qualification program and an adapted network for social assistance. And it is almost impossible to solve their problems at local level because the local authorities have no financial ressources for initiating local programs.

The problem of the Romany population is getting more and more stressed. There are more and more open conflicts. The mass-media recieved information about organizations whose main aim is to *clean* the population from those Gypsies who comit acts against the law and public morality. Even though they did not do anything until now it is significant just the idea to form such groups, idea which reflect the level of prejudices toward this population.

In Romania we can still expect the rising of local conflicts between Gypsies and other populations, social disorder caused by tensions, but these will not affect in a great measure the internal stability of the country, first of all because these probable conflicts will be just local conflicts, just like the other ones. And the Romanies until now have no unity of action in order to form efficient pressure or protest-groups. More than that, there are no civil rights movements which could protest against these antiromany agressions, and at international level the agressions against Romany population have not a such a great significance as an aggression against any other minority from Romania.

Hungarians. As we could sen the Hungarian population in Romania is particullary exposed to tensions and conflicts.

First of all their size and proportion in the whole population, which in the context of a nationalist way of thinking is an imminent danger for the nation. But they *disturb* not just by their presence, but also by their revendications. Revendications which, according to their succes in organizing themselves (comparing with other minorities), have a support either at pollitical level (the Hungarian party from Romania), either in society (the Hungarians in Romania represent 7.1% of the population).

After 1989 the Hungarians could act at political level in order to solve their problems. But their actions (in condition of a lack of knowledge concerning their real problems on the Romanian side and the strong nationalist propaganda of the communists) was repected as something new and even artificial by the Romanian side.

The Hungarians specific problems was something uncomprehensible for the major part of society. Most of the Romanian society considered enough the major political, economical and social problems which they had to face by that time. In these circumstances the ideology of *Hungarian danger* found a good support in order to "explain the Hungarian problem" and offer a solution for that; and a good way to obtain political influences for some peoples.

In these circumstances took place the major ethnical conflict between Hungarians and Romanians in March 1990 in Târgu Mureş.

The city was proper for such a conflict because, as I mentioned before, in the last 10—20 years occured here some major demographical changes. This big city, populated in majority by Hungarians became a city with a half Romanian and half Hungarian population. This fact was interpreted by the Hungarians as a result of the policy of the communist regime which tried to assimilate the Hungarians. This situation produced the frustration both of the Hungarians, and of the Romanians. The Hungarians put the problem of gettingback their own educational institutions with Hungarian teaching language as it was 20—30 years before. The situation became more and more tensioned. It may be that the explosion was spontaneous, but it seems to be obvious that with the immixtion of the former Securitate and some other forces, the conflict extended very fast, having as a result victims on both sides.

This local conflict rapidly spread around all regions where Romanians and Hungarians lived together, although without major confrontations.

More than the simple fact of a conflict, this conflict means the start (after 1989) of politically organized nationalism in Romania, the start of systematical nationalist propaganda and the start of a succesful attempt to transform the unstructured, ocassional prejudices of peoples in strong nationalist feelings directed mainly against Hungarians. So the nationalism become one of the determinant elements of political life.

But the presence of the nationalist forces should be interpreted in the context of the Romanian political life, where the idea of the culturally defined nation represent the lonely integrative force. There is a major absence of any other dimensions which could contribute to an

integration perceived by the Hungarians as not affect their own cultural identity.

In these conditions another problem is arised, the perception of the Romanian political forces. The solutions proposed by the Hungarians, their political alternatives for the present situation, are perceived by the most tolerant and democratic Romanian political forces as a tendency for an unfunctional segregation which could be embarasing for the development of the whole Romanian society. The nationalist parties perceived this as first steps toowards secession.

Given the fact of such a great difference in perception, it is obvious that it will be very hard to find acceptable solutions accepted by both sides.

In the condition of internal and external pressure on Romania in the problem of the Hungarian minority, the tension at political level will remain. The existing nationalist forces will use these tensions in order to keep and enforce their pollitical positions; using propaganda for enforcing prejudices and nationalist feelings of a great part of the population.

One of the fundamental needs for the nationalist propaganda is the tension and conflict in order to exemplify their affirmations. The well — known example of the mayor from Cluj (who is also the president of a nationalist party) is a good example for this. He created ethnic tensions through his decisions and actions, and used these for offering examples for the *unobidieny and nationalism* of the Hungarians.

Even the actual international policy could favorize the tensions. First of all the political forces from Hungary, the Hungarian emigration from the Western countries have very different positions in the problem of Hungarian minority in Romania. Some of their declarations have an ambiguous contest, offering the possibility of interpretations which confirm the nationalist affirmations about the Hungarian political aims.

The international regulations concerning the rights of the persons belonging to cultural minorities are too general, presenting great difficulty in order to solve concrete situations.

More than that, for these regions (Central and Eastern Europe) we have no viable solutions for the problems of ethnic minorities, which could inspire the politicians. The patterns from Finland or Switzerland are not applicable for these countries. Yugoslavia was a failure in this problem. So it is rather difficult to have a source of inspiration which offers real solutions in order to create a political and social structure which could prevent (or at least limit) the ethnic conflicts.

THE PROCESS OF IDENTITY — BUILDING IN INTERETHNIC RELATIONSHIPS. ON THE ISSUE, THE SETTING AND THE METHOD OF OUR INVESTIGATION

ENIKŐ MAGYARI-VINCZE, NÁNDOR L. MAGYARI

REZUMAT. Procesul construirii identității în relațiile interetnice. Studiul analizează fenomenul construcției identității în relațiile interetnice prin prisma acelor texte publicistice care, în ziarele românești și maghiare din Miercurea-Ciuc (de-a lungul anului 1990) au încercat o redefinire a celor două comunități locale și a relațiilor dintre ele. Analiza calitativă a textelor se concentrează asupra identificării tehnicilor prin care se construiește imaginea de sine și a celuilalt, încercând totodată să descrie acele sensuri care se atribuie identității române, respectiv maghiare — și conviețuirii lor etnice. Încercând să explice de ce tocmai sensurile și tehnicile identificate „organizează” textele publice analizate, studiul pune întrebări și în legătură cu acel context social-politic care funcționează, respectiv se produce prin textele analizate astfel: se discută modul în care relațiile de putere joacă un rol important în întregul proces analizat.

Analiza s-a făcut în anul 1991, și, desigur, ea ar trebui continuată pentru a vedea ce schimbări au intervenit între timp în modul în care mass-media locală (și, prin ea, reprezentanții politici ai celor două comunități) construiește identitatea etnică din perspectiva relațiilor interetnice.

Our present study wishes to contribute to the anthropological investigation of identity. We try to find an answer to the question: *how does identity-building process work in interethnic relation (of course in a concrete space and time).*

The research which forms the basis of our study was undertaken in Harghita county, Romania, during 1990. In fact this research meant the investigation of the two daily papers of the county, „Harghita Népe” and „Adevărul Harghitei”. So it can be considered an anthropological content analysis of the public discourses on what means to be Romanian respectively Hungarian in Harghita county today and on the relationship between Romanians and Hungarians. Through the effectuated case study we aimed to formulate an answer to the following questions: *what identity-building techniques are typical in the analysed texts and what kind of hidden tendencies function in the process of identity-building.*

Our way of questioning relies on the results of the anthropological investigation of the problem of national culture, national identity and ethnicity (see Anderson, 1983; Hobsbawn-Rangers, 1983; Löfgren, 1989, 1990; Frykman, 1989; Hofer, 1988, 1989; Niedermüller, 1989 a, 1989 b; Crain, 1990; Brow, 1990 etc.). This manner of putting questions — like „how does it work” — and the use of notions related to it seems us reasonable because: on the one hand, the terms of „Romanianness” and

„Hungarianness“ mark for themselves, that we indicate the limit of the two entities relying on the meanings relevant today in the examined region; on the other hand, by accurate definition of the sphere of meaning (that is by studying the stuff of the public discourses) we sign without detailed expounding, that „Romanianness“ and „Hungarianness“ have different senses in the „official“ sphere and in the everyday life of „common people“.

Analysing the texts of the mentioned daily papers one must pay attention to *the broader field of political and social conditions under which here and today the Romanian respectively the Hungarian identity is built and the relationship between them is defined*. For lack of space here we sketch out just three features of these conditions:

— in the framework of the territory which forms Harghita county, the Hungarians — the biggest national minority of Romania — form the majority (85 percent) of the population (it is obvious that this situation determines decisively the formation of local Romanian—Hungarian relations — at least until the problem of co-existence is formulated in “national” and “ethnic” terms; in this context it is sufficient to mention that the ideas concerning the other’s wanted attitude in his position lead to disagreement and experiences of injustice; the phenomenon is explained by the fact, that in these interethnic relations the inversion of “majority” and “minority” roles takes place);

— while from the middle of the eighties the main local representatives of the political power were Romanians, today the leading positions are occupied by Hungarians (due to the situation before December 1989 “the Romanian”-became — in the eye of the local Hungarian population — the symbol of the evil foreign power and the responsibility of the Hungarian supporters of the Ceaușescu regime looked small besides this; after December 1989 the Hungarian leaders — more or less devoted to the communist ideals — legitimated their power through their Hungarianness; thus in this region “Romanianness”, respectively “Hungarianness” played and plays an important role in the current game of the political power);

— while during the Ceaușescu regime in the official discourse the so-called “national problem” was considered as resolved, today we can observe the resurgence of the “ethnic” and the “national” public discourses (in the political language of the last regime the “Romanian nation” was built — in historical, economical, cultural respect — round the communist party and the Ceaușescu family, respectively the problem of “national minority” was more and more driven out of this language and mentioned in rather hidden forms; that’s why the “national identity”, respectively the “ethnic identity” — which is intended to be redefined — is a frequent theme of the political public discourses; of course this phenomenon is based on the illusion that all what is said on this theme will become a mobilizing force, because they treat this theme differently than in the past; but if we analyse carefully these discourses, we can realise, that their vocabulary has changed, but their grammar is almost entirely the past one: some discourses try to present their

identity-defining as being the only true, relevant, the best, the most legitimate, the one which must be sacred for everybody).

As we already mentioned, the case study which forms the basis of our investigation was *the anthropological content analysis of the texts of the Romanian and Hungarian daily papers* from Harghita county. We use the notion "anthropological content analysis" as David L. Altheide defined the expression of "ethnographic content analysis", as "the reflexive analysis of documents", which "is used to document and to understand the communication of meanings" and which "is embedded in constant discovery and constant comparison of relevant situations settings, styles, images, meanings and nuances" (Altheide, 1987 : 66).

How did we use this method? We collected those texts in the framework of which the authors formulated the meaning of "Romanian" and "Hungarian" in Harghita county and discussed the features of the Romanian—Hungarian relationship in this social-cultural area. The collected texts were written on the following topics: the reorganization of schools according to the mother tongue of the school-children, the celebration of major historical events (24 January, 1 December, 15 March), the Romanian—Hungarian conflict from Târgu Mureş, the attitude toward different monuments, the denomination of the localities, streets, institutions and schools of the county. We considered these texts as the publicly constructed definitions of the Romanianness and of Hungarianness, definitions made by the intellectuals acknowledged as spokesmen by themselves and by some readers. Interpreting the texts in point we did not focus on the influence of public discourses on the opinion and the behaviour of the readers. Similarly we didn't concentrate on the question whether the public representations of Romanianness and Hungarianness correspond or not to any actual experiences observable in the Romanian and the Hungarian communities today.

The presented result of our analysis can be handled as a *possible interpretation of the public representation of Romanianness and of Hungarianness*, because, as Clifford Geertz argues, "...the anthropological writings are themselves interpretations..." (Geertz, 1973 : 15). Our analysis wanted to find too an explanation why exactly the interpretations in question are relevant in the actual public discourses; because we share Eric Wolf's opinion, that in such analysis it is important to ask "for what and for whom is all this going on, and — indeed — against whom?" (Wolf, 1990 : 591).

The techniques of identity-building. So far it's obvious, that we join that trend of anthropological research, which stresses the processual character (the dynamism) of the identity and seeks the regularities (the strategy) of this process. So we aren't interested in the structural respects of identity, but in the way it is formed. In order to discover the assembly of the techniques forming the strategy of identity-building — for the moment — we disregard the problem of finding the proper attribute for the identity in point ("ethnic", "national", "local" or "regional").

We analyse these techniques by working up the collected data (the press texts regarded as public discourses) and by identifying models of procedures: that is we deconstruct and reconstruct the building process. We characterize the procedures by giving concrete examples, but we don't mention all the texts revealing a typical technique.

Before treating them in detail, just a few general remarks about these techniques:

— they are culturally and historically determined (their usage is not accidental: the fact that they are used here and now squeals about the present situation here, while the mode of their application, the identity-building style, is a component of the built identity);

— they act properly until they function hiddenly: that is until their cultural-historical determination is not revealed and until the world created by them is "seen as a self-evident and natural order" (Bourdieu, 1977 : 166);

— the identity is built out of the simultaneous work of these techniques — they complete, help or compensate each other — and their work can never be considered finished;

— their usage is not absolutely conscious, since it's an outcome of a certain mentality and just under particular conditions is subordinated to well-considered interests.

Among the techniques by means of which the Romanianness and the Hungarianness is constructed and the image of the relationship between Romanians and Hungarians is built in the analysed texts, we identified the following procedures: the substitution, the polarization, the idealization and the generalization. In what follows we characterize these techniques and we illustrate them through a few examples.

When we are speaking about *substitution* we are actually thinking of two processes which function in two opposite directions. One can be called particularization and the other universalization or de particularization.

Particularization is a process through which some meanings — which are considered as relevant on the level of a larger community than the community in point (on the level of a nation or of a nationality for example) — are represented as they would be relevant on the level of that smaller community which searches its identity. This technique is used in the Romanian texts to resolve somehow the tension which is the result of the special situation of Romanians (who form the minority of the population on local level) and to affirm that their rights are locally threatened. In the following text we can observe how the organization Vatra Românească regards the situation of the Romanians living in Harghita county with reference to the national history built on the idea of "the unified national state":

The Vatra Românească requests respect for the very reality and the historical rights of the majority of the Romanian population being homogeneous from the very beginning on this ancestral land; it protests against any injury concerning the state-unity by creating distinct administrative enclaves (Adevărul Harghitei — in what follows AH — 15 February).

Still, when there is a need of solving concrete problems, this procedure "recognizes" its weakness and it is replaced by another scale of arguments: the starting point of this changed attitude is the acceptance of the situation of the local Romanian population:

The local Romanian Democratic League came into being due to a sorrowful necessity: that of organized militation for obtaining rights for the Romanians of Harghita county equal to the rights of the Hungarian minority (AH, 6 March).

The technique of particularization is adopted in some of the analysed Hungarian texts too, when these intend to determine the identity of the local Hungarian population appealing to the Hungarian culture in general. For instance:

We, too, can propose to name our schools after our progressive forefathers who embody — in the growing — up generations thinking — persistence, pretension, faithfulness to the native country, people-service, co-existence relied on respecting each other and the democratic ideals (Harghita Népe — in what follows HN — 20 February).

Departicularization is the process whereby some meanings are emptied of their local relevance and are universalized, made the property of a larger community. We borrowed this term from Ana Maria Alonso, who in her study — searching the different procedures of past-usage — characterizes this technique together with "idealization" (Alonso, 1988: 44—45). This technique is used in the Hungarian texts when it is necessary to support the identity of a larger Hungarian community and when the place of the local Hungarians in the whole Hungarian culture has to be defined. For example:

This land, Kissomlyó, and the surroundings — as far as the eye can be reach and even farther — relate about the heroic persistence, about our past and great personalities. Every inch of land here cherishes the memory of those ancestors whose example help us to persist (HN, 9 January).

It is obvious, that the local features of the Hungarians (the elements of the "Székely" character) are emphasized just until they do not weaken the image of the unified Hungarian minority. The following text is a good example of this:

They revive old theories maintaining that the language spoke, by the Székelys differs from the Hungarian. They declare that the Székelys and Hungarians are of totally different origin. But how could the Székely dialect be so different from the Hungarian language when it reflects the other Hungarian dialects (HN, 24 February).

The technique of departicularization functions in the Romanian texts too, namely in those situation when the local Romanian grievances are interpreted as attacks addressed to the whole Romanian nation. For instance:

It is inadmissible what at the anniversary of the 15th of March happened. The sequence of setting up the flags was: the Hungarian and then the Romanian flag. The point being the state flag and considering the fact that Miercurea-Ciuc is situated in Romania, this act — symbolically — places the Romanian nationality the second in its own county (AH, 16 March).

In the analysed texts one of the most frequent techniques of the construction of the Romanianness and of Hungarianness is what we call *polarization*, the process whereby for example the characteristics of the Hungarians are defined in opposition with the characteristics of Romanians and inversely. During the identity-building we have to do with a double polarization: on the one pole the Romanians' identity is building and this identity has also two poles, a positive (the selfmade) one and a negative one (the image of Romanian constructed by the Hungarians). On the other pole the Hungarians' identity is created and this identity has also two poles, a positive and a negative one.

In what follows we give some examples of this process of double polarization. Romanians affirm about themselves:

We are a people wanting to live in peace with all the nations which coexist on this blessed land (AH, 25 January). The spiritual structure of the Romanians from Transylvania is characterized by temperance. They have always an acute feeling of history. They believe in its truth. For them justice is a saint idea. It is the ground of their national existence (AH, 21 February).

In the same time the Hungarians say about the Romanians:

We are shocked by the malicious slogans of Vatra Romaneasca like: „Hunish, back to Asia“. Should we, Hungarians go? Should we leave our motherland, the land which was — for centuries — sprinkled by our ancestors blood? And who say this? (HN, 16 February).

We can see, we can witness the vehement protest of the intensified Romanian nationalist consciousness, the charges brought against us, the accusation of separatism, just as we bitterly take notice of the government's indifference concerning minority problems (HN, 28 February).

The Hungarians texts claim about the Hungarians:

I don't intend to praise ourselves, but the march and the demonstration organized in Miercurea-Ciuc on the 1st of February should be taught: it set an example of how civilized people can give voice to their will in a civilized manner (HN, 8 February).

It's a release, that the great majority of the Székelys' passed the examination of staidness with "very good". I believe, I'm convinced, that — learning democracy — the Székely bravery will not lose its common sense (HN, 20 January).

In the same time in the Romanian texts the followings are affirmed about the Hungarians:

They are anxious to act rapidly, if it is possible immediately and in their eagerness they make many mistakes, thoughtless things take place. Friendship and love are replaced by some people for hostilities and hatred (AH, 27 January).

The cited examples clearly show, that the mechanism of determination against each other requires — on both the Romanian and Hungarian identity pole — parallel with the design of a more and more positive self-image an increasingly negative image of the other. Consequently, the contrast between the positive and the negative image being deeper and deeper, the two identities too, get more and more incompatible. This means that the technique of polarization, the contrasting definition has an autogenetic feature and one of its consequences is that

the differences inside the Hungarians respectively inside of Romanians are muted, while differences between Hungarians and Romanians are loudly affirmed. The polarization has also a processual character, its work is never finished and the identity constructed by it it's actually a battle-ground where different interests use arguments one against the other without any self-reflection.

What we call *idealization* is a technique of the uses of the past, a process through which the representations of the past are subordinated to the legitimation of what is done in present. From the analysed texts two different senses of the past are outlined, one which is dominant in the Romanian public discourses and one which is dominant in the Hungarian ones. In each case we have to do with the "invention of traditions" (Hobsbawm and Ranger, 1983), with the process by which the origins of the present are "recognized", and a sense of historical continuity is produced. As a result the artificially created traditions are presented as self-evident, natural and inevitable "givens".

In the Romanian texts we could observe on the one hand that the "tradition of a peaceful coexistence" is rooted in the recent past:

For many years Romanian and Hungarian pupils and teachers learned and worked together in a complete harmony and understanding and a really friendly atmosphere existed (AH, 7 February).

On the other hand when the Romanian public discourses want to emphasize the fact that the Romanians are oppressed by the Hungarians, they return to a distant past, like in the following case:

Citing a document from 1909 we didn't aim to evoke the century-long privation of the Romanians in this region, privation due to the Hungarian leading authorities. We republished the text with the aim of reactualizing the situation in which — while one can hear slogans about liberty, democracy and unity — more than 160 Romanian teachers of this county and several pupils had to find a job, a school in other counties (AH, 18 February).

The Hungarian public discourses also make references to the recent and to the distant past. The recent past in these texts is interpreted like a period when the oppression of Hungarians was obvious and really did not exist fraternity and equality between Romanians and Hungarians:

How many of our "sincere friends" did pronounce — before 22th of December 1989 — in the defence of our national existence being in extreme danger, in the defence of our mother tongue, of our schools? Who cared about the atmosphere in the different places of work, where the apparently peaceful existence tried our patience and well-education?! (HN, 16 February).

In the same time from the distant past those moments are selected which prove that the Hungarians were cheated repeatedly and they have to be now very self-confident in what they do, for example:

Sorrowful experiences urge the necessity of firm attitude: namely the gradual cutting down of the national rights promised in 1918 then in 1915—16 (HN, 21 January).

As the cited examples show, "idealization is the process through which the past is cleaned up and made the palatable embodiment of dominant values" (Brow, 1990: 5) and through which are dismissed other traditions (which at their turn would not legitimate the existing socio-political order).

In the identity-building process — mostly in critical situations — the technique of *generalization* is used. Through this procedure very general principles on the relationship between Romanians and Hungarians are included in the public discourses. The generalization is a gradual process which comes to transcend the misunderstandings between Romanians and Hungarians and the used general principles have to become inclusive symbols. This technique can be considered as a process of searching for some undiscussable, sacred authorities which are relevant for everybody and which work even in critical situations. Both in the Romanian and in the Hungarian texts the following general principles are mentioned: the so-called Revolution from December 1989, the blood of the Heroes having no nationality, the spirit of Justice, of Equality and of Fraternity, the values of Liberty and Democracy, the principles of solidarity and of the mutual respect etc.

As it's obvious from the following passages, the generalization as technique produces a poetic image of reality; and we suppose that this procedure is not able to surmount the gap between the experienced reality and the normative values, on the contrary, it maintains it.

We live, think, hope, act in a new manner. In this wonderful basin of the Carpathians, at the foot of the Harghita Mountain, in our blood-sprinkled motherland, in this cradle of Romanian, Hungarian, Slavonian common sorrow echoing the voice of the Danube and the Olt (IIN, 4 January).

We appeal to everybody's mind, in order that justice, equality, fraternity should triumph in all circumstances, so that — by gathering all efforts — we should establish a real democracy, a peaceful atmosphere of humanity (AH, 20 January)

The hidden tendencies of the identity-building. In the analysed identity-building process — through which an image of Romanianness, of Hungarianness and of the relation between them in constructed publicly — we identified two main hidden tendencies:

1. the construction of the Romanian and of the Hungarian "imagined communities";
2. the cultural competition between different interests respectively the processes of power which work either for the maintainance or for the change of a certain social and cultural order.

1. We use the term "imagined community" as Benedict Anderson defined it. He affirmed that the sense of belonging together is an active process and "all communities larger than primordial villages of face-to-face contact (and perhaps even these) are imagined" (Anderson, 1983: 15).

We consider that in the texts of the local daily papers in constructed a certain conception about the "sense of belonging together" of the Romanians and of the Hungarians and actually is built the imaginary community of the Romanians and of the Hungarians from Harghita

county. The publicly constructed conception about the communities in point can be considered a definition which wants to be an "official" one, which wants to determine what identity must have a "good" member and how it has to relate himself to the members of other communities. This definition is given in the name of the "public interest", by the intellectuals who consider themselves spokesmen: in the name of an imaginary "we" they present the constructed imaginary communities as if they would not be imaginary, as if they would not be the product of certain social and cultural circumstances and mentalities, as other kind of definitions would not be possible and/or relevant.

Considering the communities of Romanians and of Hungarians as imaginary ones, we also affirm that the identity of these communities is a process in which new constructions are always emerging: the imaginary communities which are constructed today in the analysed public discourses are just possible versions of the Romanian and Hungarian communities.

In these versions several elements — interpreted as being "ethnic", "national" or "local" — are unconsequently mingled. This proves in itself, that the analysed texts are in fact experimenting to find the "correct" identity-definition considered relevant in the new (after December 1989) period. In such cases the researcher has to be very careful: he must be careful not to declare the defined identity — based on his previous prejudice — as being ethnic, national or local. This cautiousness is the more reasonable as searches in a region where the majority nation of the country (which on national level too is trying to find its new identity) is in minority as against to the largest national minority of the country (which too is searching its identity, clearing up on the one hand his adoption to the Romanian nation, and on the other hand his joining to the Hungarian nation).

The following examples illustrate that the identity of the Romanians living in Harghita county is defined in different terms: once in the terms of the Romanian national interests, then in the traditions of the Romanian villages situated in the northern part of the county or in the dimensions of the national history or culture or in the rules of local co-existence:

Vatra Românească wants — beside others — to defend the legitimate right of Romanians from Transylvania by lawful means. It aims the national and spiritual rebirth of villages, it is engaged to inform the public opinion about actions contrary to the national Romanian interests (AH, 15 February).

The Romanian Democratic League proposes the research and study, of the spiritual and material values of the Romanian village from Harghita county, stressing their authenticity and significance. It proposes the re-starting of the „Miorița“ Festival of pastoral songs, the revival of old peasant-dances and other folk customs, the opening of ethnographical museums, the protection of some typical country-houses (AH, 2 March).

The Union on the 1st of December 1918 expressed the will of all Romanians from Transylvania (AH, 1 December).

1st December is a day for all Romanians, a historical day (AH, 4 December).

In the Transylvanian schools large quantities of text-books, History and Geography books — printed in Hungarian — were brought from abroad. This practice is contrary to the democratic spirit of understanding with the Hungarian minority. It falsifies the truth, the spirit of recognition of the thinking and cultural traditions of this ancestral land (AH, 21 February).

The base of our new life must be the conviction that we are sons of the same and unique free motherland, Romania (AH, 30 January).

The identity-building of the Hungarian texts too, works with various elements such as: local history and local historical personalities, Hungarian cultural traditions from Transylvania, respectively from Hungary, the mother-tongue, the values of cultivation-maintaining-fidelity, the Romanian-Hungarian common past, the linking role between two nations and so on:

There was once a street named Zöld Péter. The old regime didn't like it, so it was forbidden. Perhaps because they were against everything reminding of the heroic past, of the leader of the uprising from 1767... (HN, 13 January).

We, too intend to maintain our national culture and identity. This can be realized only if we get back our schools founded by our ancestors, by our churches (HN, 15 February).

The only institution which can serve our ethnical identity, our minority culture is the Hungarian school (HN, 13 February).

It should be allowed for every nationality to use the placenames in its own language, so as it was formed in the course of the history (HN, 22 February).

This newspaper, the "Harghita", educated its readers — behind the lines — to love of motherland, respect and preserve the traditions inherited from our ancestors (HN, 16 January).

Alba Iulia (the 1st of December) is a symbol of the Romanian-Hungarian interwoven destiny, of the common past (HN, 30 November).

We can confess our homeland the country which declares us its own sons only (HN, 9 February).

We can't renounce our rights, at last to be the bridge of fraternity on the road of sincere approach of Romanians and Hungarians (HN, 11 February).

2. When affirming that certain power relations and cultural competitions influence the identity-building process we use the term "power" as Eric Wolf defined it. Talking about the relation between meaning and power, he affirmed that "power is implicated in meaning through its role in upholding one version of significance as true, fruitful, beautiful against other possibilities that may threaten truth, fruitfulness or beauty" (Wolf, 1990: 593). In today's Romania, and of course in Harghita county too, this role of power is very evident, because the transformation beginning in December 1989 put old significances under challenge and made the emergence of new ones possible. From the analysed public discourses we can deduce that the following power relation work in the process of identity-building, namely in the construction of new definitions on what Romanianness and Hungarianness means:

— a struggle for power between the Romanian and the Hungarian elit; two remarks have to be made here: on the one hand that the Ro-

manian elit — which occupied leading positions in the framework of the old regime — is interested in the maintainance of the old definitions of what being Romanian respectively Hungarian means in this county and of what kind of relations should be between Romanians and Hungarians; on the other hand the Hungarian elit — which occupies leading positions in our days — is interested to maintain the actual order and the actual interpretations;

— a competition inside the Romanians and inside the Hungarians on “who represents more” the “national interests”, “who fights stronger” on behalf of the imagined Romanian respectively Hungarian community, who is the “best” Romanian respectively Hungarian; in the framework of this competition the analysed public discourses on identity are used as “arguments” by those who are able to uphold their leading positions and to hide their compromised past through delivering national speeches, through organizing national, popular festivals and so on;

— the struggle for power of other forces which try to strengthen their position in the political and cultural life of Romania; we have to mention here — on the one hand — the Party of Romanian National Unity, which adheres to the organization Vatra Românească and which proves its legitimacy and importance — among others — with the reference to the state of the Romanians from Harghita county; on the other hand the Hungarian Democratic Union from Romania has to be mentioned here, which — as a country — wide association too — is interested in upholding the public discourses dominated by “national” and “ethnic” elements because: thus it supports the image of unity of Hungarians from Romania and it hides those inner social, economical, regional, generational differences, which “traten” this unity; the mentioned forces are interested to maintain the analysed public discourses on the Romanian and Hungarian identity and on the relationship between Romanians and Hungarians because these discourses — at their turn — uphold, legitimate their power.

The results of our research in a broader context. Instead of conclusions and summing up we should like to outline — in some paragraphs — how do we manage our analysis made on the identity-building process in a broader context.

The techniques of identity-building and the hidden tendencies of this process revealed by our analysis are not working only in the local Romanian and Hungarian press. They can as well be pursued in the discourses of some public programs, such as different “popular” feasts, cultural programs, political meetings. Now we must contend with the mere mentioning of this similarity, having no place — in the framework of this study — of any detailed analysis of the whole scenario of these programs, scenarios which perform the work of identity-building in its own way.

The identity-building endeavour — the regularities of which we tried to reveal analysing a local example — can be really understood if we place this local example in a larger context. We must know, that all

what is happening here and now is only a part of those changes and identity-building endeavours, which started in Romania, respectively in the whole East-Central European region after/during the dissolution of the structures of totalitarianism. But revealing in details the relation between local and general tendencies should be the theme of another study.

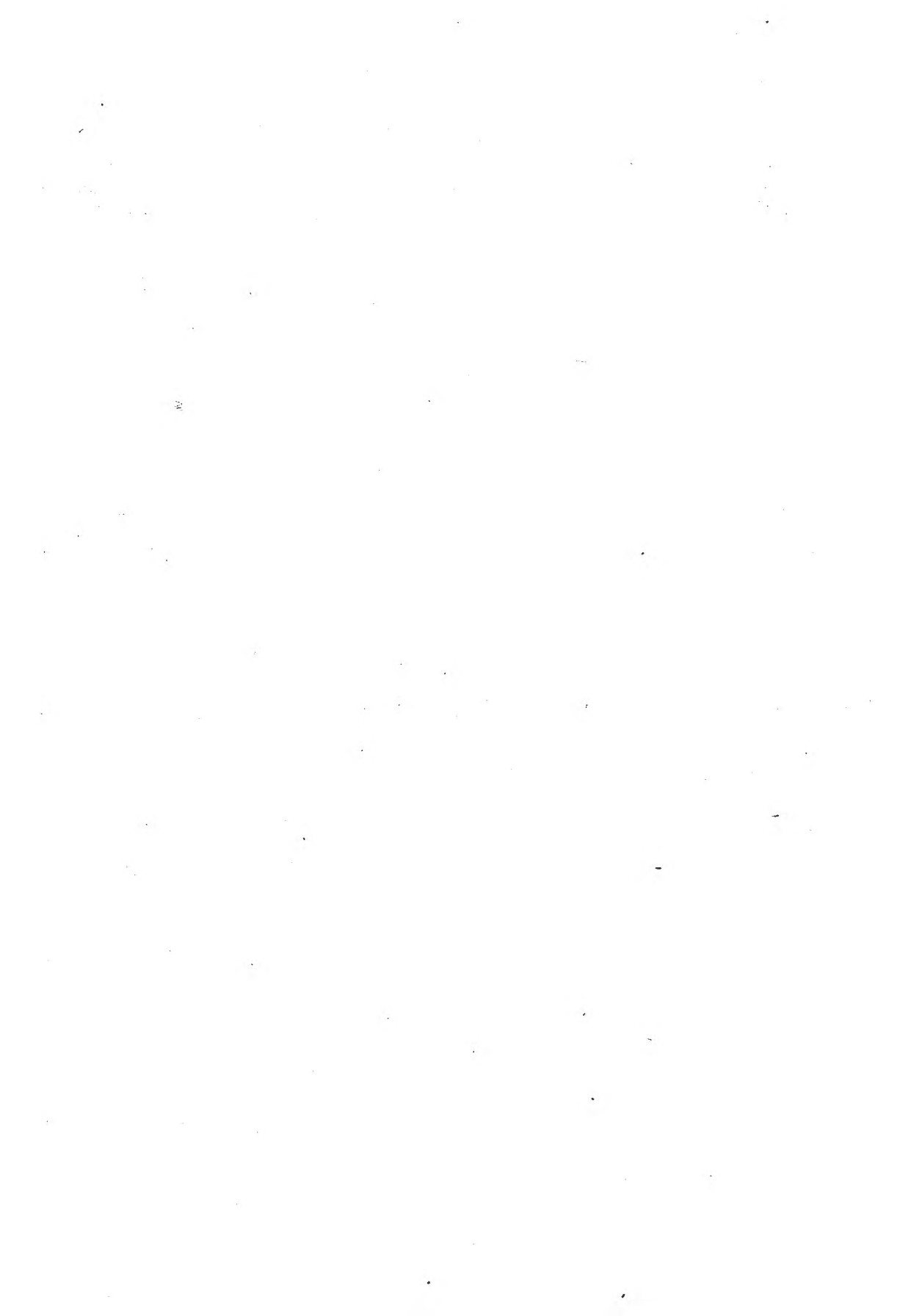
The texts of the daily papers analysed by us can be considered as the publicly constructed representations of the process of communalization which is going on in today's social life. We use here the term "communalization" as James Brow defined it, namely as "any pattern of action that promotes a sense of belonging together" which "takes place on various bases" and "always contains an imaginative aspect" (Brow, 1990: 1—2), and — we add to all these — which can have different representations, which — at their turn — can be in a cultural competition. In the representations of the process of communalization — which get control over the analysed texts — the relations inside the Romanian and inside the Hungarian communities "are promoted and experienced as if they possessed an original and natural inevitability" (Brow, 1990: 2), so in the analysed texts one can observe the working of the "primordialization". By reason of this we can place the public discourses in point in the line of the today working "new projects of primordialization", which "are nationalism and ethnicism" (Brow, 1990: 2). As we've demonstrated, in these discourses the local Romanian and Hungarian communities are marked off like homogeneous "popular communities", mainly in the dimension of common origine, language, history and culture; that is in an ideological framework which doesn't take into account either the functioning of these communities as interest groups or their inner differentiation. Our hypothesis is, that until this way of identity-building and of communalization dominates in an ethnically differentiated region, no such regional identity can be built, which could break the ethnical dividing line.

REFERENCES

1. Alonso, Ana Maria, (1988): *The Effects of Truth: Representation of the Past and the Imagining of Community*. "The Journal of Historical Sociology". 1. 33—57.
2. Altheide, David L. (1987) *Reflectins: Ethnografic Content Analysis. Qualitative Sociology*, LO (1). Spring. 65—75.
3. Anderson, Benedict, (1983). *Imagined Communities: Reflection on the Origine and Spread of the Nationalism*, London. Verso.
4. Bourdieu, Pierre, (1977). *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press.
5. Brown, James, (1990). *Notes on Community, Hegemony and the Uses of the Past*, "Anthropological Quarterly", January. 1—5.
6. Crain, Mary. (1990). *The Social Construction of National Identity in Highland Ecuador*, Anthropological Quarterly. January. 49—59.
7. Geertz, Clifford, (1973). *Thick Description: Toward on Interpretative Theory of Culture*. In: Geertz, Cl.: *The Interpretation of Culture*, New York. Basic Books. 3—30.

8. Frykman, Jonas, (1989). *Social Mobility and National Character*. Paper presented at the first workshop on "National culture as process" in Budapest, 1–3. May.
9. Hobsbawm, Eric and Rangers, Terence, (1983). *Introduction: Inventing traditions*. In: Rangers, T. — Hobsbawm, E. (eds.): *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press.
10. Hofer, Tamás, (1988). *Bevezetés: nemzeti kultúrák és néprajzi kutatás*. In: Hofer, T. — Niedermüller, P. (ed.): *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*, Budapest. 7–19.
11. Hofer, Tamás, (1989). *Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok — adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben*. In: Janus, VI, Pécs. 59–75.
12. Löfgren, Orvar, (1989). *The Nationalization of Culture*. *Ethnologae Europaea*, XIX, 5–23.
13. Löfgren, Orvar. (1990). *Being a Good Swede. National Identity as Cultural Battle Ground*, Working paper presented to the panel "Social Movements and Ideologies". Papers in Honor of Eric R. Wolf, New Orleans.
14. Niedermüller, Péter, (1989 a). *Kulturális identitás és társadalmi identitás: a néprajzi megközelítés eredményei és kérdőjelei*. In: Váriné szilágyi, I. — Niedermüller, P. (eds.) *Az identitás kettős tükörben*, Budapest. 204–233.
15. Niedermüller, Péter, (1989 b). *Paraszti kultúra, városi kultúra nemzeti kultúra: antropológiai megjegyzések*. In: Janus, VI, Pécs. 75–87.
16. Wolf, Eric, R. (1990). *Distinguished Lecture: Facing Power — Old Insights, New Questions*, *American Anthropologist*. September, 586–596.

IPOSTAZE ALE IMAGINII STRAINULUI ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

VASILE SEBASTIAN DÎNCU

RÉSUMÉ. *Hypostases de l'image de l'étranger dans la littérature roumaine.* La recherche part de l'hypothèse que la littérature contient une série de stratégies de gestion symbolique des conflits identitaires et y l'auteur fait une analyse du discours littéraire de quatre romans de la littérature roumaine. La conclusion est que la littérature est, par excellence, un espace de communication interculturelle. Par comparaison à l'ego- et ethnocentrisme du discours politique ou historique, le discours littéraire est un espace du dialogue avec l'altérité, un espace sans dimension conflictuelle de l'image de l'étranger.

Ipotezele și imbodul acestei încercări vin din două surse. Una a constituit-o o afirmație a celui mai mare critic al literaturii române, G. Călinescu care în „Istoria literaturii române de la origini până în prezent”, prevalându-se de împrejurările istorice ale existenței poporului român scrie „din cauza marelui concurs de grupuri alogene poporul nostru a căpătat o silă de străin și de venetic, pe care nu și-o acoperă”¹ dând ca exemplu pentru această stare de spirit opera lui Eminescu și Goga. O alta au constituit-o achizițiile psihologice și sociologice sau filosofice privind mecanismele de identificare și reprezentare a alterității, teorii care accentuează teama, conflictul (real sau simbolic) ca mecanisme de identificare și în același timp de raportare la altul. Dintre abordările devenite clasice amintim tratarea freudiană din „Viitorul unei iluzii” unde se scria: „Nu numai clasele privilegiate se bucură de binefacerile acestei civilizații, ci și cei oprimați pot avea partea lor de satisfacție, prin faptul că se văd îndreptățiți să-i disprețuiască pe străini, ceea ce îi despăgubește de prejudiciile suferite în propria lor societate”².

Unele date ale psihologiei sociale din ultimii ani se plasează tot în interiorul acestei paradigme de tip conflictualist cu alteritatea. Identitatea ca aprehensiune cognitivă a sinelui, se raportează la sentimente de similitudine și diferență pe de o parte și necesitatea unei imagini de sine suficient de pozitivă și de centrală³. S-ar putea presupune că nu doar la indivizi dar și la grupuri există un proces general de centrism cognitiv, de favoritism intra-grup. După Codol⁴, centralității imaginii îi

¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1941, pag. 886.

² S. Freud, *Viitorul unei iluzii*, în *Opere* I, Ed. Științifică, București, 1991, pag. 373.

³ P. Hassenteufel, *Pratiques représentatives et construction identitaire. Une approche des coordinations*, în *Revue Française de Science Politique*, nr. 4, 1991.

⁴ J.-C. Codol, *Semblables et différents. Recherches sur la quête de similitude et de la différence sociale*, these d'Etat, Université de Provence, 1979.

corespund două structuri importante ale cogniției care, considerăm noi, trebuie luate în calcul atunci când gândim interculturalitatea. În primul rând este vorba de faptul că un obiect nu primește sens, valoare și semnificație decât în raport cu alte obiecte deja cunoscute, identificate și cu semnificații. O altă presupunere este că nu putem să identificăm ceva dacă acel ceva nu are un anumit grad de invarianță și constanță în timp⁵.

Identitatea și alteritatea se construiesc într-o mișcare de extensie crescândă a personalității în care individul reușește să ajungă la conștiința de sine prin diferențiere de altul, înscriindu-se în grupuri funcționale sau ideologice din ce în ce mai cuprinzătoare. Într-o manieră fenomenologică, J. P. Sartre reliefa continua prezență a altuia în conștiința de sine („ajunge ca altul să mă privească pentru ca să știu cine sunt“)⁶, acesta altul nefiind imaginea exterioară, imaginea în oglindă, ci una la care subiectul aderă, această întâlnire cu altul putând însă produce o destabilizare a reperelor identitare. Ideea nu este nouă, dar este confirmată de multe studii de psihologie socială și sociologie după care identitatea se construiește nu în raport cu sinele și identicul, ci mai ales în raport cu altul și diferența.

Literatura este un spațiu al interacțiunii simbolice cu alteritatea, un *metadiscurs al identității și reprezentării străinului*. De ce vorbim despre un metadiscurs? Pentru că, în toate cazurile, chiar și când este vorba de identități profesionale, construcția identitară relevă un proces de construcție de sens, de factură simbolică, efectuată de actorii sociali înșiși. Literatura va fi în acest caz mai ales un porte-parole, un element de vizibilizare socială a coordonatelor principale ale discursului identitar. Ea autentifică acest discurs și-i conferă legitimitate pe piața bunurilor simbolice. Ne aflăm, ca și la E. Goffman⁷, într-o situație de comunicare ce conține în sine întotdeauna riscul de a nu se confirma identitatea pe care o revendicăm și de aici o posibilă pierdere a „fațadei“. Literatura devine în acest caz un mecanism de legitimizare și vizualizare a unei identități.

Consecințele acestor teorii au fost ipotezele noastre legate de modul cum va reflecta literatura imaginea străinului. Am presupus așadar că românul va prezenta o imagine a românului de importantă centralitate și preponderență pozitivă și o imagine a străinului încorporată incertitudinii ce declanșează reflexe biologice de: teamă, fugă sau agresiune defensivă. Am crezut că vom găsi în literatura emergentă unor asemenea reflexe intelectuale, analize generate de experiența culturală a scriitorului care este menită să reducă incertitudinea la certitudine și necunoscutul la cunoscut. Dacă acest fenomen se petrece în mod curent la nivel psihologic, numit fiind de *Serge Moscovici* „proces de atribuire“⁸, atunci este de presupus că și scriitorul, ca și demiurg, crea-

⁵ *ibidem*, pag. 126.

⁶ J. -P. Sartre, *L'etre et le neant*, Gallimard, Paris, 1943, pag. 289.

⁷ E. Goffman, *Les rites d'Interaction*, tr. fr. Minuit, Paris, 1974.

⁸ S. Moscovici, (sous la direction), *Introduction à la psychologie sociale*, 2 tomes, Paris, Larousse, 1972.

tor de lume, va avea imaginea unui străin la care evaluarea inițială va fi validată prin toate caracteristicile și semnele descrise ulterior. Lucru care vom vedea mai departe că s-a verificat prin faptul că în secvența de prezentare a străinului personajul este clasat și judecata rămâne până la sfârșitul cărții, căutându-se doar argumente în sprijinul ei.

O ipoteză provine din repercusiunile noțiunii de „*identitate negativă*“⁹, expusă de Erickson după care în conștientizarea identității sale, individul construiește o imagine de altul formată dintr-un ansamblu de trăsături și calități pe care le respinge și le evită, această identitate negativă (un fel de umbră în sensul lui Jung) însoțind necesar identitatea pozitivă. Dacă sentimentul de diferență naște în ultimă instanță imaginea identității grupale, culturale și etnice este presupus ca literatura să exploateze în crearea imaginii străinului acest model de identitate negativă. Tot în acest sens, din aserțiunea lui Mead¹⁰ după care fiecare membru al unei comunități nu-și poate evalua acțiunile sale decât în funcție de altul generalizat, am dedus că scriitorul va prezenta în imaginea străinului, *imaginea acestui altul generalizat* ca și reper, ca element de diferențiere.

Am putea distinge aici ceea ce am numit *ipostaza alterității ca pretext sau străinul-ogindă*.

Reprezentativ este romanul lui M. Sadoveanu, „*Zodia cancerului sau vremea Ducăi-vodă*“¹¹. Personajul central al acestui roman este abatele Paul de Marrenne care în drum spre Istanbul face o călătorie în anul 1679 prin Moldova. Aici sintagma de „*identitate*“ negativă nu are nici o conotație valorizantă, personaj pozitiv definit ca o imagine în oglindă a moldovenilor, solul lui Ludovic al XIV-lea este un pretext pe care scriitorul îl folosește pentru a exprima o serie de caracteristici cu valoare de stereotip al poporului român. Elementele de diferențiere sunt multe: francezul nu cunoaște limba locului, este catolic, este puternic spiritualizat, călătorește într-o țară unde este „*antipodul civilizației*“, venind din „*lumea cealaltă*“ cum se exprimă două personaje. Un personaj îi cere să aducă „*lauda lui D-zeu că l-a făcut om nu fiară, francez nu moldovean, nobil și nu prost, abate și nu sfânt*“¹². Nu lipsesc elementele de apropiere: credința creștină, calitățile sufletești, prietenii legate și recunoștința străinului, lupta comună împotriva necredincioșilor. În acest roman se poate observa cel mai bine centralitatea reprezentării imaginii de sine căci autorul presupune un acord total între viziunea moldovenilor și viziunea străinului despre țara lor: *Moldova este: altă lume, un paradis devastat, cealaltă lume, cu toții fiind de acord cu frumusețea sălbatică a naturii*. Imaginea străinului de departe, a străinului-călător corespunde unei viziuni oarecum mitice. El este mai

⁹ E. Erikson, *Adolescence en crise. La quête de l'identité*, Flammarion, Paris, 1972.

¹⁰ H. G. Mead, *Mind, self and society*, Chicago University Press, Chicago, trad. franc. *L'Esprit, le soi, et la société*, Paris, PUF, 1963.

¹¹ M. Sadoveanu, *Vremea cancerului sau vremea Ducăi-vodă*, Minerva, 1974.

¹² *ibidem*, pag. 107.

mult un *SEMN decdt un actant, el mai mult reprezintă decât acționează* (el își ascundea misiunea de sol al regelui Ludovic al XIV-lea presupusă de toată lumea). El vine într-o țară unde domnește haosul unei stăpâniri nedrepte și după trecerea lui se arată o serie de semne rele: lăcrimează o icoană, vine un cutremur, se găsește un înscris prevestind un război al sultanului împotriva creștinătății, întâmplări talmăcite ca semne ale biruinței crucii împotriva necredincioșilor.

Viziunea corespunde stereotipurilor identitare ale românității, străinul fiind oglindă și pretext, călătoria lui trasând o graniță a creștinătății, deci a Europei din acea vreme, fapt ce corespunde sentimentului de apartenență ce caracterizează orice mecanism de identificare. În acest caz se verifică cel mai bine că definirea de sine se face întotdeauna prin altul, identitatea având mereu nevoie de roluri complementare rolului identitar sau aserțiunea lui Jean Stoetzel care scria: „*A percepe pe altul, înseamnă clasarea lui în niște categorii cultural semnificative, este conștientizarea statutului și rolului său*”¹³. Chiar dacă identificarea uzează mai ales de diferența în confirmarea unor stereotipuri, prin străin scriitorul încercând să legitimizeze o imagine de o falsă exterioritate, dar străinul construit de el este unul autohtonizat, care și în gândurile cele mai ascunse furnizează aceeași imagine cu imaginea de sine a locuitorilor Moldovei. *Construirea neutralității străinului prin condiția de călător ce este mai mult un spectator, este un artificiu pentru credibilitatea imaginii unei culturi asupra ei însăși.*

Străinul fără chip sau alteritatea fără referent real. Am încercat să găsim unele *structuri latente* ale literaturii în ideea că scriitorul nu răspunde doar unor deziderate naționale, asupra lui acționând și dezirabilități de ordin umanist, puțini scriitori exprimând explicit atitudini xenofobe, șovine sau rasiste. Am încercat astfel ca prin analiza structurii interacțiunilor sau a structurii narațiunii să descoperim o presupusă stare de spirit de ostilitate de care vorbea G. Călinescu. Am analizat romanul lui Cezar Petrescu „*Aurul negru*”¹⁴, roman ce analizează pătrunderea civilizației industriale și distrugerea unității culturale și identitare a unei comunități rurale. Așa cum se exprimă unele personaje „este un război între două lumi, între două concepții: cea tradițională privilegiază: „patria, drapelul, istoria”; cea modernă: mercantilismul, știința, banul, adică un spațiu cultural-mentalitar unde dispar celelalte determinații identitare de ordin afectiv. Interesant este că romanul începe cu legenda lui Lisimah și Dromichete, unul din miturile fondatoare ale identității române, mit a cărui temă este raportarea geților la străini. Nu străinul este țapul ispășitor pentru răul care se abate asupra micii comunități rurale. Din cele douăzeci de personaje de alte etnii ale cărții (patru fiind centrale), două devin *exponenți ai imposibilității de schimbare, simboluri ale locului*. Conceptul de străin depășește cu mult determinarea etnică. *Primii străini sunt ingineri români care împărtășesc noua mentalitate mercantilă, cei intrați în noua ordine socială. Războiul cu*

¹³ J. Stoetzel, *La psychologie sociale*, Flammarion, Paris, 1978.

¹⁴ C. Petrescu, *Aurul negru*, Minerva, București, 1974.

mentalitatea retrogradă a sălbaticului locului este dusă în primul rând de români. Evreul Leiba Tudic și grecul din străini devin victime, ei nu se pot adapta unei lumi în schimbare. Limba română ca element de diferențiere își pierde conotația de barieră de comunicare. Străinii de etnie vorbesc limba locului pierzându-și alteritatea, iar romanii cu studii în străinătate încep să gândească și să vorbească în limba franceză sau engleză, câștigându-și un atribut simbolic al alterității. Olandezul van der Vendel, deși străin este cel care luminează raportul de alteritate socială, admirând „*curajul omului care opune sufletul unei nații și cel al unui pacient, forțelor fără figură și fără suflet care conduc astăzi lumea*”¹⁵, el fiind singura punte de comunicare între cele două lumi. Alteritatea este în acest caz dezumanizare (un raport de conflict cu altul, dușman asemănător și diferit), agenții noii ordini își pierd orice determinație, inclusiv cele de străini. Cu valoare de simbol este Reginald Gibbons, exponentul acestei dezumanizări a civilizației industriale. El nu impune, nu se enervează, nu cere nimic, nu se emoționează, nu simte, ochii lui sunt ca două mărgelă de sticlă, are degete reci de cadavru. În afară de el și de slugile lui, ceilalți au determinări umane care îi apropie de băștinași. *Singura determinare care contează în conturarea raportului de alteritate ostilă este aici posesiunea, străinul fiind aici imaginea socială a stăpânului și lipsa lui de determinații umane e un simbol pentru amenințarea difuză a nașterii unei noi mentalități.*

Străinul de aproape sau disoluția alterității. După Deschamps¹⁶, articularea între similitudine și diferență constituie 3 cazuri: 1) *Modelul compromisului* (nici foarte asemănător nici foarte diferit); 2) *Modelul asemănător sau diferit* (totul sau nimic); 3) *Modelul covariantei sau concomitenței* (asemănător și diferit). Am văzut în romanele analizate până aici că nu se verifică modelul al doilea (totul sau nimic), modelul implicit presupus de cei care absolutizează teama de străin sau conflictul cu el. Am încercat analiza a două romane reprezentative pentru literatura din Transilvania: „*Mara*”¹⁷ de Ioan Slavici și „*Pădurea Spânzuraților*”¹⁸ de Liviu Rebreanu. Ipoteza era că, în Transilvania, datorită stăpânirii de sute de ani ungurești și austro-ungare și a luptei românilor pentru a scăpa de asuprire națională, imaginea străinului s-a radicalizat, devenind una după modelul sau asemănător sau diferit, noi înclinând să susținem ipoteza a unei xenofobii românești accentuate și explicabile prin anii lungi de stăpânire străină. Analiza de conținut și structurală a celor două romane relevă însă altceva. Imaginea străinului corespunde modelului compromisului (nici asemănător nici diferit). Romanul „*Mara*” este romanul destinului unor familii române, germane, sârbe, punctul central al povestirii fiind drama iubirii dintre Natl, un german, și Persida româncă, din târgul Lipova unde era, spune autorul,

¹⁵ *ibidem*, pag. 214.

¹⁶ J. -C., Deschamps, *L'individuel et collectif dans la représentation de soi: analyse de quelques modèles théoriques*, in Actes du colloque européen: construction et fonctionnement de l'identité, Paris, 1989.

¹⁷ I. Slavici, *Mara*, Editura Minerva, București, 1985.

¹⁸ L. Rebreanu, *Pădurea Spânzuraților*, Editura Minerva, București, 1972.

o amestecătură de tipuri, de porturi și de limbi, de parcă aici ar fi mijlocul pământului unde se întâlnesc toate neamurile. Din cele 19 personaje de alte etnii ale cărții (8 nemți, 4 unguri, 3 sârbi, 2 evrei, 2 cehi), 4 sunt centrale iar 15 episodice; dintre ele doar unul este negativ și acela fiind episodic. Nu există raporturi conflictuale între români și celelalte etnii, fiind sugerate eventual unele stereotipuri și ostilități secundare între celelalte nații: Hubar Natl (germanul) spune despre Bondi că este singurul ungur pe care poate să-l sufere. Un argument important l-ar putea constitui analiza instrucțiunilor comunicative. Lipsa neînțelegerilor reciproce, reciprocitatea viziunilor este un semn de apropiere a perspectivalor. Eroi de diverse etnii se înțeleg în toate limbile acestor locuri pe care le cunosc cu toții, ca un semn al firescului comunicării, autorul foarte rar menționează limba de comunicare și doar atunci când vrea să dea acestui fapt o relevanță specială. Măcelarul Hubar se opune căsătoriei fiului său cu fiica româncei Mara nu pe principii etnice ci mai ales legate de ierarhia socială. Mara numai în aparență este xenofobă afirmând „neam de neamul meu nu și-a spurcat încă sângele“ sau „spurcatul de neam“, indulcind însă de fiecare dată această expresie cu „săracul băiat, vai de sufletul lui“. Lui Natl Mara îi spune „neamțul“ doar după ce fuge cu fata româncă, el câștigând atributul alterității diferențiatoră printr-un conflict simbolic de ordinul subiectivității și geloziei materne. Mara nu are prejudecăți xenofobe ci un voluntarism de neoprit. Invocă deosebiri de religie, sânge dar de fapt este instinctul ei ordonator, o autoritate întinsă peste tot. „D-zeu nu face deosebire între oameni, singura deosebire o face banul“ — afirma ea. Influența filosofiei germane asupra scriitorului este ușor de descoperit, căci tema este aceea a inegalității voințelor, lupta cu sine și cu ceilalți. Autorul proiectează asupra familiei Marei această calitate esențială, diferența față de familia Hubar (plină de calități fizice și umane) fiind, nu etnia sau religia.

Vom putea observa lesne o *disoluție a alterității într-un compromis care funcționează la nivelul mentalității cotidiene* (ceva de genul ordinii sociale menținute prin conversație la E. Goffman). Romanul lui Liviu Rebreanu „Pădurea Spânzuraților“ are acțiunea plasată în primul război mondial, subiectul fiind drama unui ofițer român din armata austro-ungară pus să lupte pe front împotriva românilor, care în final dezertează și este spânzurat. Aici strălunii în număr de 17 (7 fiind personaje centrale, sunt unguri, austrieci, evrei, cehi, slovaci). Identificarea personală și națională a lui Apostol Bologna se confunda cu sentimentul de apartenență ilustrat de amintirea tatălui sau sub forma indemnului tatălui său ucis în lupta națională: „Să-ți faci datoria și să nu uiți că ești român“¹⁹. Ar putea părea că aceasta îi dă personajului caracteristici dacă nu șovine măcar xenofobe. Dar *alteritatea se dizolvă și aici în situația limită care este războiul*. „Patria noastră este moartea“²⁰ îi spune prietenului său ceh, iar când locotenentul Varga recapitulând

¹⁹ *ibidem*, pag. 148.

²⁰ *ibidem*, pag. 46.

naționalitatea fiecăruia și întrebând pe soldatul croat de ce naționalitate este acesta răspunde: soldat. Această ordine a conviețuirii este menținută cu toate că sentimentul identității etnice se păstrează, acest sentiment nefiind unul de alteritate ostilă. Când Apostol Bologa rupe logodna cu Marta, româncea care a vorbit ungurește în fața lui toată comunitatea românească îi blamează, emblematică fiind fraza rostită de fosta lui logodnică: „Urât lucru e șovinismul, tată; Omul să-și iubească neamul, însă nu cu ura pentru celălalt neam”²¹. Apostol Bologa nu e șovin căci rupe logodna pentru a se logodi cu unguroaica Ilona, țărăncă simplă. Un alt argument în sprijinul acestei idei este faptul că *ata simbolică a romanului este cuplul lumină-întuneric, lumina asociindu-se cu starea de liniște sufletească și confort afectiv, iar întunericul cu neliniștea*. „Străinul” în ipostaza etnică este cel care îi oferă lui Apostol Bologa liniștea necesară și prietenia. El vede lumina nu doar pe fața lui D-zeu ci și în ochii lui Svoboda slovacul, Cernenko ucrâineanul, Klapka cehul, Ilonei unguroaica, etc. În analiza discursului, o importantă caracteristică este analiza cuvintelor-teză. Cea mai mare frecvență o are cuplul de sinonime inimă-suflet (80 și 74 apariții) și cuplul minte-creier (49 și 14 apariții)²². Așadar romanul este o narațiune în care prevalează iraționalul, afectul, subconștientul, scriitorul fiind chiar acuzat de critica vremii de primitivism și instinctualism irațional. El nu crează un „erou”, ci un om „slab ca toți oamenii”, creând un fond primar de umanitate care țășnește din țesătura prejudecăților și stereotipurilor ce constituie baza comportamentului social. Ar fi fost de așteptat ca în această ordine de explicații eroul să întrețină relații de ostilitate mult mai tranșante cu alteritatea, pentru că în acest caz răbufnirile simțirii pot fi mai puțin controlate de judecăți raționale odată cu dezirabilitățile umaniste resimțite de scriitor. Nu se întâmpla însă așa, în dramatismul luptei sufletești cu datoriile față de colectivitate, individul învinge chiar dacă își pierde viața. „Niciodată, notează criticul G. Călinescu, cuvântul patrie, nație română sau alte clișee nu vin din gura lui Apostol Bologa”²³. Pornind de la o dramă personală, fratele său fiind în armata maghiară în condiții identice cu cele ale eroului romanului, autorul dezbracă de identitate colectivă personajul său central, făcându-l să parcurgă drumul de la statutul de rotiță în uriașul mecanism al statului, la statutul umanității complete.

Evoluția personajului în definirea propriei identități și raportului ei cu străinul este și drumul unei evoluții a romancierului care își corectează și urmele resentimentale din factualitatea motto-ului acestui roman. Astfel dacă primele 7 ediții ale romanului din perioada 1928—1938 aveau motto-ul: „În amintirea fratelui meu Emil, spânzurat de unguri, pe frontul românesc”, în 1917^a în următoarele ediții dintre 1940—1944, apare modificarea „executat de austro-ungari”²⁴. Se poate vedea cum chiar și realitatea este „ajustată” în sensul unei superioare înțelegeri

²¹ *ibidem*, pag. 153.

²² E. Dragoș, *Structuri narative la Liviu Rebreanu*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981.

²³ G. Călinescu, în „Jurnalul literar”, nr. 4, 1939.

a statutului alterității, statale și nu etnice. De aceea, considerăm că nu se susține afirmația sociologului M. D. Gheorghiu care într-un recent studiu²⁴, observa că scriitorul Liviu Rebreanu a creat „tipuri“, repere în reprezentarea spațiului social, fiind un scriitor al modei, dependent de temele furnizate de societate. Cele două personaje negative, unгурul Varga și generalul austriac Karg sunt simboluri pentru stăpânirea austro-ungară, făcută responsabilă pentru cruzimile primului război mondial. Toate celelalte personaje se disting prin umanism și căldură (evreul Gross, Cernenko, Klapka, Ilona, Vidov și alții). Karg, Varga și încă câteva personaje etnice sunt pătrunși de sentimentul datoriei pentru un sistem politic militar și administrativ opresiv. De aceea nu etnia, cultura, apartenența etnică sau limba constituie bariere, granițe ce îl separă pe român de celelalte nații ci apartenența la acest sistem. Se poate observa totuși că în conflictul simbolic cu aceste embleme ale sistemului opresiv sunt un austriac și 4 unğuri, în cazul unğurilor raportul dintre personajele pozitive și cele negative fiind de 2 la 4.

În general strategiile de supraviețuire dintr-o situație limită, care este războiul, dizolvă alteritatea etnică într-un climat comunitar care apropie dar nu asimilează, dezamorsează tensiunile făcând loc compromisului amintit la început (nici foarte asemănător, nici foarte diferit).

Alteritatea și imaginea corporală. Dacă nu putem gândi străinul decât având la dispoziție asemănătorul, există ceva care apropie imediat, asemănarea fizică. Scriitorul inconștient poate conștientiza aceasta de aceea portretul fizic al străinului apare cu o mai mare frecvență și mult mai amănunțit la străini decât la români. Aminteam la început centralitatea psihologică a sinelui, „privirea este centrul corpului acolo unde se joacă identificarea și se fundează identitatea“²⁵. În cazul descrierii străinului ochii și expresia privirii constituie elementul cel mai important și cu cea mai mare greutate expresivă în definirea străinului. Ca substitut simbolic pe planul spiritualității este inima, acolo unde, considerau stoicii, se întâlnește sinele macrocosmic cu cel microcosmic. Descrierea fizică are în general, așa cum este de așteptat, atât funcția de consonanță cu portretul spiritual (o definiție oarecum lombrosiană) cât și una de expresivitate stereotipică. Nemții sunt mai degrabă blonzi, francezii firavi dar puternic spiritualizați, unğurii mândri și pasionați, evreii roșcați și firavi, interiorizați, etc. Este o confirmare că literatura duce la consolidarea și răspândirea acestor stereotipuri, creând personaje tipice într-o situație de întâlnire simbolică cu cititorul.

Însă analiza pe care am făcut-o a demonstrat că autorii nu fac discriminări între personaje pornind de la o grilă constituită pe o caracteristică aparentă, care prin inferența sa conduce în mod obligatoriu la un raport de ostilitate față de altul.

²⁴ M. D. Gheorghiu, *La construction littéraire d'une identité nationale. Le cas de l'écrivain roumain Liviu Rebreanu*, Actes de la recherche en science sociales, nr. 98, juin 1993.

²⁵ N. Cremel, L. Mathie, *Le visage, support de l'identité?*, in „Bulletin de psychologie“, nr. 38, 1980.

Literatura nuanțează, marii scriitori justificându-și prezența într-un spațiu cultural nu prin închidere ci prin deschidere, literatura fiind poate în ultimă analiză un topos simbolic al disoluției alterității.

Literatura este o strategie de gestiune simbolică a conflictelor identitare, prin diversele sale articulații de construcție literară fiind un discurs de factură performativă și clasificatorie, în același timp.

Creind situații tipice, operează o disoluție a alterității cu scopul de a neutraliza o eventuală privire critică, o posibilă devalorizare a imaginii de sine.

Literatura este un spațiu al deschiderii spre alteritatea culturală, unde din multiplele posibilități de reacție contra acesteia se vor evidenția mai ales prejudecățile și stereotipurile ca autentificări a tendințelor spontane de schematizare și raționalizare. Nu trebuie să privim aceasta într-o manieră valorizantă căci, așa cum scrie J. Maisonneuve, „această operație de simplificare și generalizare pare proprie oricărei gândiri umane care ajută să-și schematizeze mediul său înconjurător pentru a se recunoaște mai bine în mijlocul diversității și schimbării”²⁶.

O altă reacție tipică (evidențiată în romanul analizat al lui M. Sadoveanu) este cea a exotismului, exotismul apărând ca mijloc de valorizare a străinului (un altul mitic, locuitor al unui paradis pierdut, un fel de invers al frustrărilor din propria societate), un elogiu al umanului simplu și autentic sau, cum îl numește T. Todorov, „un elogiu al necunoașterii”²⁷. M. Sadoveanu, folosind strategia reprezentării-oglină, construiește componenta pozitivă a identității prevalându-se tocmai de această atitudine exotică în raport cu alteritatea. Se poate remarca, alături de M. Genette, că ne aflăm într-o situație similară rescrierilor moderne ale întâmplărilor cu Vineri și Robinson, „apologia bunului sălbatic e făcută, ca de obicei, civilizat, iar autorul însuși nu se identifică cu Vineri, ci cu Robinson...”²⁸.

Ca spațiu de disoluție a alterității orice literatură este o tentativă veritabilă de comunicare interculturală, un demers paradoxal însemnând a-l recunoaște pe străin, în același timp, ca asemănător și diferit. Facilitatea acestui demers este dată de faptul că literatura se citește în contextul recunoașterii codului general al ficțiunii, rod al creativității, care, recunoaștem că este atributul cel mai înalt al umanității. Recunoscând aceasta, recunoaștem implicit că ceilalți aparțin aceleiași umanități, și că singura diferență este doar o barieră culturală. În comparație cu ego- și etnocentrismul ce-și găsește adesea concretizare în discursul politic, istoric sau în sport, literatura este în sine un spațiu al dialogului. Traducerea este, considerăm noi, elementul cel mai important al comunicării între popoare, iar scriitorul este conștient de acest lucru (romanul lui Liviu Rebreanu este unul din cele mai traduse

²⁶ J. Maisonneuve, *Introduction à la psychologie*, PUF, Paris, 2. ed. 1975, pag. 138.

²⁷ T. Todorov, *Nous et les autres*, Seuil, Paris, 1988.

²⁸ G. Genette, *Palimpsestes*, Seuil, Paris, 1982.

romane ale literaturii române, el fiind tradus în foileton la numai câteva luni de la apariție, la Cleveland — Ohio).

Dacă nu reducem interculturalul la internațional, atunci literatura este un spațiu intercultural (cu toată contribuția ei la nașterea conștiinței și culturii naționale). Este un fel de ritual de contact, un fel de tampon ce amortizează agresivitatea naturală ce se asociază șocului generat de contactul între două culturi.

În fine, putem afirma că demersul literar este o „chirurgie estetică a alterității”²⁸. Preluând această expresie aparținând lui *Jean Baudrillard*, aflată într-un alt cadru de argumentare, nu putem accepta însă că aceasta este dovada unui „autism” al culturii, o formă de „altruism trucat” și nici că intrăm prin aceasta într-o notă fază de alienare a omului în societatea contemporană.

---

²⁸ J. Baudrillard, *La chirurgie esthétique de l'Alterite*, în *Libération*, 15 juillet, 1993.

RECENZII

(Sous la direction de) Raymond Boudon, avec les contributions de J. Baechler, F. Balle, P. Birnabaum, R. Boudon, F. Chazel, M. Cherkaoui, M. Cusson, E. Friedberg, B. Valade, *Traité de sociologie (Tratat de sociologie)*, Press Universitaires de France, 1992, 375 p.

Cine urmărește cu oarecare consecvență mișcarea sociologilor europene din ultimele decenii — și perimetrul de limbă franceză al acestora, mai ales, — poate constata cum, pe măsură ce interesele și sarcinile de cercetare se specializează, domeniile luate în stăpânire fiind tot mai insolite și mai înguste, premisele teoretice fondatoare tind ele însele să se multiplice și relativizeze, punând mereu la încercare „unitatea disciplinei” și reformulând în alte cadre „problematika legitimă”. Efect al unei diviziuni a activității științifice tot mai accentuate, pe de o parte, aducând cu sine o adevărată „pulverizare a perspectivelor”, — iar pe de alta, consecință a competiției din ce în ce mai acerbe între paradigme și modele explicative, regruparea cercetărilor pe poziții și domenii afine tind să compenseze o „unitate monodisciplinară” într-o tot mai evidentă criză de legitimitate. Manifestările colective și *hit-parade-le* prestigiilor (tinzând, prin însuși evenimentul întâlnirii lor să se confirme reciproc) reprezintă tot atâtea răspunsuri exterioare la suprasolicitățile unui câmp de confruntare științifică în căutare de „centru gravitațional”. O ilustrare a acestei tendințe pare să o constituie și recenta apariție a *Tratatului de sociologie* (PUF, 1992) coordonat de reputatul profesor Raymond Boudon, adunând între copertile sale contribuțiile unor profesioniști de primă mărime în domeniul de afirmare a sociologiei. — eveniment ce confirmă ascensiunea unui curent în răspăr cu sociologia durkheim-iană, dominantă — dacă nu chiar obligatorie! — în Franța până în ultimele decenii, consacrand totodată un întreg set de principii metodologice ce și-au dovedit până acum strălucit eficiența.

Sociologia acțiunii reprezintă perspectiva de la care se revendică autorii TRATATULUI de față — cercetători cu personalități și stiluri diferite, cu exigențe metodologice mai restrictive sau mai laxe, dar împărtășind cu toții „un anumit număr de credințe”, cum notează în *Introducere* coordonatorul lucrării: „În primul rând, ei iau actorul social în serios. Ei refuză să vadă în actorul social, a *fortiori* în actorul individual, o simplă cutie de rezonanță a forțelor colective imaginare care ar fi emise de „inconștientul colectiv”, de „cultură” sau de „clasa dominantă”. Ei se îndoiesc, cu alte cuvinte, de reprezentările deterministe ale comportamentului social, după care actorul social ar fi supus acțiunii unor forțe oculte care l-ar conduce fără știrea sa și ar constitui cauzele profunde ale comportamentului său. Dacă fenomenul „falsei conștiințe” există și poate fi definit cu claritate în anumite situații și pus în evidență, este o cu totul arbitrar să se presupună că ar fi — putem spune — constitutiv conștiinței actorului.

În consecință, autorii acestui volum cred că a explica un fenomen social constă mai întâi în a înțelege acțiunile, comportamentele, atitudinile, credințele etc., individuale al căror rezultat este”. De aici și postulatul esențial al unei astfel de sociologii, pentru care unul din obiectivele sale principale este „reconstituirea rașiunilor pe care le are actorul social de a adopta un anumit comportament sau cutare credință. Fără îndoială, pentru a le explica, trebuie identificate ideile, valorile sau reprezentările în vigoare în contextul în care acesta este situat. Dar miezul analizei sociologice va consta mereu în a regăsi motivele (les raisons) pentru care actorul sau cutare categorie de actori tind să adere la ele”. (pp. 16—17).

Iată, astfel, conturate premisele de fond ale acționismului, ale cărui principii fundamentale vor fi ghidate de *individualism metodologic* (Boudon: „principiu după care orice fenomen social este întotdeauna rezultatul acțiunilor, atitudinilor, credințelor și, în general, al comportamentelor individuale”)

și raționalitate — principiu corespunzând în bună măsură *comprehențiunii* în accepția dată de Max Weber și care încearcă să reconstituie de ce-ul acțiunilor și credințelor actorilor, ca *moment al explicației* și nu atât ca opus al ei, în accepție hermeneutică. „Individualism metodologic”, aici, este o sintagmă preluată de R. Boudon de la J. Schumpeter și popularizată între timp de F. von Hayek și filosoful științei K. Popper. Viziunea individualismului metodologic se legitimează, însă, deja prin analizele lui Tocqville (*De la Démocratie en Amérique*) și *L'Ancien Régime et la Révolution*) și, mai cu seamă, Max Weber (*Die protestantische Ethik und der „Geist“ des Kapitalismus* sau *Wirtschaft und Gesellschaft*). O influență considerabilă, însă, asupra lui Weber par să fi exercitat operele economiștilor austrieci, a căror serie o inaugurează Carl Menger — o direcție de cercetare care va impune apelul la cauze microscopice pentru explicarea cauzelor macroscopice, cauze care trebuie raportate la *motivele* (implicite sau explicite) ale actorilor, grupați, pentru rațiuni de simplificare analitică în „tipuri” (p. 26). Acestei filiații i se adaugă puternica infuzie de metode cantitative de sorginte americană, oferind o puternică armătură metodologică și tehnică tezelor interacționarilor puse în joc.

În calitate de fundament al sociologiei acționiste, individualismul metodologic va respinge astfel *sociologismul* de inspirație durkheimiană și, implicit, viziunile *holiste* în explicarea funcționării „agregatului social”; în consecință, vor fi refuzate și marxismul (cu variantele sale *neo-*, din zilele noastre) și *structuro-funcționalismul* și — chiar — varianta Alain Touraine de „sociologie a acțiunii”, ca stând în afara sistemului de referință boudonian. Nominalizat, mai curând, în premise și reducționist în consecințe, principiul individualist-metodologic va avea neviaie din start de câteva delimitări autocorective: mai întâi, disocierea individualismului metodologic de individualismul *etic* (cel care face din individ sursa supremă a valorilor morale) și de individualismul *sociologic* (pentru care autonomia individului este valoarea dominantă); individualismul *metodologic* postulează doar faptul că fenomenul social are cauze sociale, neexcluzând ca, în anumite condiții, anumite entități colective să poată

fi considerate actori individuali. De asemenea, va evidenția în permanență *latura interacționistă*, respingând interpretarea *atomistă* a realității sociale. „Individualismul metodologic nu implică nici faptul că actorul social este reprezentat ca suspendat într-un fel de vid social. Presupune, dimpotrivă, că actorul a fost socializat, că este în relație cu alți actori care ocupă ca și el roluri sociale, au credințe etc. De manieră generală, individualismul metodologic recunoaște fără cea mai mică discuție că actorul social se mișcă într-un context care, într-o mare măsură i se impune” (p. 28). Nuanțări care asigură un spațiu de joc suficient de larg în vederea aplicării unor modele de analiză dintre cele mai diferite — cum, de altfel, reușește să le panorameze prezentul TRATAT.

Cele 14 capitole, subsumat fiecare câte unui concept-cheie (*Acțiune, Grupuri și sociabilitate, Stratificare, Mobilitate, Putere, Conflicte, Mișcări sociale, Schimbare socială, Organizare, Devianță, Religie, Cultură, Cunoaștere, Comunicare*) circumscriu zone de cercetare suficient de distincte între ele pentru a nu face recurs la aceleași maniere de abordare și — exceptând principiile unificatoare — chiar metodologii. Și atunci însăși titulatura de „Tratat” poate fi pusă în discuție: nu numai că lipsesc capitole integratoare de genul: „Natură și societate”, „Economie și societate”, „Individ și societate”, „Societate și sistem” — sau sinteze de ramură de tipul: „Sociologie rurală”, „Sociologia familiei” etc. —, dar temele focalizate însele sunt niște decupaje efectuate pe conturul imprimat de programul teoretic, fără prea multe trimiteri la perspectivele complementare. Opțiunea ține, în fond, să evidențieze consecvența programului anti-holist și, implicit, viziunea a-sistemică asupra socialului, în contrast cu maniera academică obișnuită de tratare a acestuia, marcată de voința sistematicității exhaustive. Dacă există, totuși, o miză „totalizantă” a volumului, aceasta pare să indice mai puțin o intenție de sinteză — care să culmineze cu o expunere a articulațiilor și funcționării „organismului”, „corpusului sau „sistemului social — cât să sugereze mișcarea de cucerire treptată a unor mici „forturi” și „puncte întărite” ale sociologilor tradiționali, printr-un „asediu” analitic cuprinzător

și prelungit, mai degrabă decât prin asaltul frontal asupra cetății în ansamblu. Accentul se deplasează dinspre rezultatul încheiat al cunoașterii spre procesualitatea ei — și de pe „cucerirea științifică” pe virtualitatea înfăptuirii acesteia, reliefând utilizările posibile ale unui punct de vedere metodologic alternativ și luminând totodată zonele în care acesta și-a probat eficiența. „Un tratat de sociologie poate fi în definitiv conceput în trei feluri” — se precizează în *Introducere*. „Se pot șterge diferențele importante care despart paradigmele și tradițiile sociologice. Dar atunci există riscul fie de a regăsi cel mai mare numitor comun ca minuscul, fie de a crea convergențe în dauna clarității și a realității. A doua soluție constă în a viza exhaustivitatea respectând totodată diferențele și divergențele. Se riscă astfel a se ajunge la un catalog mai curând decât la un tratat. A treia soluție constă în încercarea de a pune în evidență achizițiile și potențialitățile *uneia* din paradigme: recunoscând totodată că mai există altele”. Iar capitolele *Tratatului de sociologie* coordonat de Raymond Boudon par să facă bilanțul reușitelor întregii paradigmei, acționiste, atestând „forma ei bună” prin câteva realizări remarcabile. Capitolele semnate de Mohamed Cherkaoui sau Francois Chazel, de pildă — pentru a ne limita doar la două exemple — vor fi de aici încolo pagini obligatorii pentru cel care se interesează de problemele stratificării, mobilității sociale intergeneraționale sau ale puterii politice. Restricțiile „punctului de vedere” unic vor împune, însă, și investigații în sens complementar.

MARIUS LAZAR

James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, (London, Macmillan Education, 1991) (*Politica naționalismului și etnicitatea*).

O sinteză izbită poate îndeplini cu succes două funcții majore. Pe de o parte, poate reprezenta o introducere pentru cei care încep să studieze problematica respectivă. Pe de altă parte, oferă celor care studiază mai aprofundat cercul problematic posibilitatea de a-și structura informația acumulată.

tics of Nationalism and Ethnicity) reprezintă, fără îndoială, o asemenea întreprindere.

Pentru a evita iminentele capcane ce pot apărea în legătură cu o tematică atât de vastă precum aceea a etnicității și naționalismului, autorul pornește prin elaborarea unui glosar al principalilor termeni care circumscriu aria tematică abordată. Oferind definiția termenilor-cheie el nu vizează atât originalitatea, cât un consens teoretic între diferitele perspective. Perspective care, în viziunea autorului, mai degrabă se completează decât se anihilează reciproc.

Principiul acesta de complementaritate este dus mai departe de-a lungul tuturor capitolelor cărții, autorul reușind să ne prezinte diferitele teorii nu în competiție una față de cealaltă cât mai curând ca momente ale unui demers unitar ce vizează înțelegerea cât mai profundă a fenomenelor din această arie tematică.

Totuși, nu avem de a face cu o trecere pasivă în revistă a diferitelor teorii și concepții, demersul lui James Kellas fiind, în fond, un demers critic, izvorât nu atât din afilierea (declarată sau nu) la o teorie sau alta, cât din relevarea insuficiențelor teoriei vis-a-vis de realitate. Autorul va încerca să evidențieze, de pildă, în cazul concepției lui Gellner, meritele demersului explicativ asupra apariției naționalismului, subliniind totodată imposibilitatea acestei teorii de a explica impactul afectiv al naționalismului, capacitatea sa mobilizatoare.

Ca problemă socio-culturală, problema etnicului apare strâns legată, la Kellas, de aceea a națiunii și naționalismului. În consecință, problema etnicului va fi tratată sumar, răspunsurile care îl vizează fiind asimilate părților din carte care tratează apariția, tipologia și formele de manifestare ale naționalismului.

Principalele linii de forță ale ideologiei naționaliste sunt tratate în prima parte, preponderent teoretică, urmărind să surprindă caracteristicile generale ale naționalismului. Partea a doua va trata manifestările sale concrete în conexiune cu diferitele tradiții politice dominante, în diferite regiuni ale globului. Astfel, sunt tratate separat naționalismele din „lumea întâi” (Europa de Vest, Canada, S.U.A.) „lumea a doua”

(Uniunea Sovietică, Europa de Est) și naționalismele „lumii a treia” (Orientul Independant, Africa).

Marele merit al acestor capitole constă în faptul că cititorul nu este inundat de datele fenomenului, oferindu-i-se studii de caz relevante atât pentru formele specifice de manifestare a fenomenului cât și pentru caracteristicile generale ale acestor naționalisme. Bănuindu-se pe acestea din urmă, autorul va încerca o concluzie — O „sinteză a sintezei” sub forma unei „Teorii integrate a politicii etnice și naționaliste”. Având în vedere strădania menționată a acestuia de a elabora UN DISCURS care încearcă să integreze teoriile și nu unul original, de fundamentare a unei alte teorii, încercarea lui poate fi privită ca un epilog izbit al cărui notă de originalitate este asigurată de competență și viziune documentată.

ISTVAN HORVATH

Actes de la recherches en Sciences Sociales, Nr. 99/1993

Sub titlul: „Des empires aux nations” (De la impresii la națiuni), ultimul număr al revistei conduse de cunoscutul sociolog francez Pierre Bourdieu, ne propune următorul sumar: Roger Brubaker — De la formarea națiunilor la căderea imperiilor; Afranio Garcia jr. — Intelectualii și conștiința națională în Brazilia; Mihai D. Gheorghiu — Construcția literară a unei identități naționale; Joseph Jurt — Noua Germanie: ce simbolizată?; Jurgen Link — Reuniunea germană ca eveniment simbolic; Galina Teherednitchenko — Un spațiu rezervat.

Într-o perspectivă comparativă, folosind exemple din istorie (cazul turcilor din Imperiul Otoman, al ungarilor din Imperiul Austro-Ungar, al nemților din Imperiul Habsburgic), studiul lui Roger Brubaker încearcă să contureze un răspuns la problemele legate de comportamentul migratoriu al rușilor din statele noi ale Eurasiei post-sovietice. Cum formarea națiunilor este un domeniu în care generalizările s-au dovedit periculoase, studiul pledează pentru o abordare specifică, mai nuanțată, mai diversificată, ce ține seama de pluritatea condițiilor cu care se confruntă rușii

din noile state și reacțiile lor la acestea.

Procesul de constituire a unei culturi, a unei conștiințe naționale poate fi pus în evidență prin analiza traiectoriilor sociale și a operelor cele mai reprezentative ale scriitorilor importanți ce aparțin unei literaturi. Este ipoteza pe care o valorifică, în cazul literaturii braziliene, Afranio Garcia jr. și în special al scriitorilor brazilieni Alberto Torres și Nelson Sodre. Se urmărește evoluția acestui proces care se desfășoară de la simple afirmații până la instituționalizarea lor propriu-zisă, într-un context economic și social favorabil.

Prin ce mecanisme personajele create de un scriitor devin reprezentative pentru universul cultural național? Mihai D. Gheorghiu încearcă să răspundă acestei întrebări în cazul scriitorului român Liviu Rebreanu. Mai mult decât o analiză secundară a textelor produse, investigația se desfășoară de-a lungul genurilor literare diferite practicate în funcție de transformările câmpului literar și poziția sa în spațiul puterii.

Așa cum rezultă din lucrarea lui Joseph Jurt identitatea germană, atât de contrariată de-a lungul istoriei, găsește odată cu reunificarea celor două state germane, create în 1949, o nouă formă de a se putea constitui. Singurul simbol real rămâne, însă, marca germană, care poate oferi sentimentul apartenenței la o putere economică. În aceste condiții se naște întrebarea dacă în spatele acestei slabe identificări nu se află un nou tip de identitate post-naționalistă sau acest vid nu va fi compensat de forme identitare mai puțin controlabile.

CRISTINA MAN

John Naisbitt, Patricia Aburdene, Anul 2000 — Megatendințe, Editura Humanitas, București, 1993.

La întrebarea „Spre ce ne îndreptăm?” John Naisbitt a oferit 10 posibile răspunsuri în anul 1982. Atunci acestea se adresau în primul rând societății americane „Megatendințe” a stărnit un interes deosebit atât în rândul specialiștilor cât și al publicului larg, interes care a depășit sfera de influență anglo-

saxonă. Aplicând metoda analizei de conținut pe un imens număr de publicații timp de 13 ani, distanțându-se de lucrările de prognoză cu caracter speculativ și fundamentându-și ipotezele pe o analiză detaliată a stării de lucruri existente, Naisbitt reușise să fie convingător. La aceeași întrebare J. Naisbitt împreună cu P. Aburdene propun alte 10 răspunsuri în 1990. De data aceasta ele se adresează întregii lumi. Din păcate, majoritatea acestor răspunsuri par a fi mai degrabă rezultatul unui punct de vedere speculativ și ideologizant decât al unei reflecții obiective asupra realității. Absența unei minime informații statistice pune sub semnul întrebării concluziile autorilor emise sub intenționalitatea unei perspective globaliste. Astfel că, din cele 10 tendințe „cele mai importante și care ne influențează viața în cea mai mare măsură, doar trei pot fi considerate ca atare în urma unei minime analize critice: 1. Privatizarea statului bunăstării generale; 2. Uniformizarea stilurilor de viață la nivel global și naționalismul cultural; 3. Era biologiei. Celelalte șapte răspunsuri evaluate de Naisbitt și Aburdene ca megatendințe la sfârșit de mileniu sînt, de fapt: a) realități care fac deja parte din bagajul de cunoștințe al omului comun (*Creșterea rolului zonei Pacificului în cadrul sistemului economic mondial. Decada femeilor în roluri de conducere*) b) rezultatul unui punct de vedere personal excesiv de optimist și ideologizat (*Avîntul economiei globale în anii '90*). Statisticile și prognozele organismelor internaționale, fie din cadrul O.N.U., fie de profil (F.M.I.) apreciază această perioadă ca fiind între recesiune și creștere minimă. Ritmuri de dezvoltare care ar putea fi considerate „avînt economic“ se întâlnesc doar în Asia și câteva țări din America Latină. Anii '90 nu înseamnă însă în nici un caz, așa cum autorii afirmă, „intrarea într-o perioadă de prosperitate economică pentru întreaga lume“. Convingerea autorilor că democratizarea vieții politice generează în mod automat și obligatoriu dezvoltarea economică și o creștere generală a nivelului de trai este nu numai falsă ci și periculoasă. Acest lucru se poate observa cu ușurință analizând situația actuală din unele țări foste socialiste. c) speculative (*Renașterea religioasă în mileniul trei: Triumful in-*

divizilor). d) infirmate de realitate (*Apariția socialismului de piață liberă*). Analizând transformările din statele socialiste autorii prognozează la sfârșitul anului 1989 generalizarea economiei socialiste de piață. Începînd din 1990, țările Europei de Est se află toate într-o perioadă de tranziție spre o economie fundamentată pe piața liberă, dar aceasta se întâmplă în afara cadrului socialist. Singura țară care pare a se îndrepta spre o economie socialistă de piață, în sensul pe care Naisbitt și Aburdene îl dau acestui concept, este la ora actuală China. e) rezultatul unei analize superficiale (*Renașterea artelor*). Autorii nu fac distincția necesară între creșterea ofertei și cererii de artă ca rezultat al unei necesități spirituale și creșterea producției și consumului de artă ca rezultat al transformării acesteia în bun de consum. Baudrillard a sesizat că cererea de artă poate însemna aspirația la o cultură privilegiată, dar și aspirația spre o clasă superioară și în același timp întărirea poziției clasei proprii.

Deși din perspectiva unei analize sociologice cartea are numeroase lacune, rezultând în primul rând din absența oricăror date de ordin statistic fără de care orice analiză la nivelul de exhaustivitate intenționat de autori este cel puțin dubitabilă, dincolo deci de tributul pe care valoarea științifică a cărții îl plătește viziunii speculative-utopice, puternic idealizante și fals globalizante, „Anul 2000 Megatendințe“ se poate constitui într-un excelent exercițiu de seminar, rămânând o lucrare care merită citită atât datorită problematicii abordate cât și pentru cantitatea de informație utilă cercetătorilor din domeniul științelor sociale.

DAN CHIRIBUCA

Vance Packard — *Les ultra riches* (The Ultra Rich, 1989)

Fin observator și analist al societății occidentale, Vance Packard, autorul cunoscutului studiu despre „Persuasiunea clandestină“, ne propune un inedit studiu sociologic asupra unui segment al societății americane, marcată în ultimul deceniu de o explozie fără precedent a marilor averi: cel al oamenilor deosebit de bogați.

Cercetătorul a lucrat cu un eșantion de 30 de multimilionari, ale căror averi se cifrau în momentul începerii anchetei în jurul mediei de 330 milioane \$. La terminarea anchetei — 3 ani mai târziu — averea medie crescuse cu 28%, aproximând 425 milioane \$.

V. Packard a fixat anumite criterii de selecție a subiecților: diversitatea regiunilor rezidențiale (componenții eșantionului locuiesc în 16 state diferite), maniere de îmbogățire (moștenitori ori „self-made mans”), reprezentarea celor 2 sexe, și-a acordat prioritate cazurilor ce manifestau un spirit socialmente constructiv prin maniere de utilizare a averii lor.

Abordarea personajelor este realizată într-o manieră empirică, fiecărui subiect fiindu-i consacrat cel puțin un capitol al lucrării; dincolo de cazurile concrete însă, cititorul are posibilitatea de a desprinde o serie de concluzii de ordin general.

Ancheta a rezervat autorului ei o surpriză: modul de viață al acestor ultra-bogați corespunde prea puțin imaginii stereotipe pe care o avem îndeobște.

Există între ei și personalități remarcabile, ce provoacă admirația. Dar, în ansamblu, acești oameni avuți nu se constituie într-o elită suficient de merituoasă pentru ca ei — apreciază Packard — să fie încurajați de societate să progreseze în sensul înăvuirii și să-și transmită moștenirea din generație în generație.

Constatând deci o relativă absență a rațiunii de a fi a unor averi fabuloase și anumite pericole pe care proliferarea lor le pune în fața societății, Packard afirmă nevoia unei noi politici financiare și a unui control social care să fie exercitate în sensul limitării concentrării capitalului în mâinile unei minorități.

Acumularea de capital privat — afirmă Packard — e esențială pentru funcționarea sistemului american antreprenorial, dar această acumulare are o maximă eficacitate economică și socială dacă este larg repartizată în populație (ceea ce crează deodată o vastă piață potențială și un sentiment de bunăstare generalizată) și devine ineficace atunci când un cerc restrâns de avuți beneficiază de o parte tot mai mare din avuția națională.

Din această cauză, V. Packard propune instituirea unui impozit direct pe avere, cum există în alte 16 țări, majoritatea democrațiilor occidentale.

Sociologul american ridică probleme și avansează soluții care pot fi, fără îndoială, obiect de controverse, pot avea limitele lor, dar au meritul de a exista — motiv pentru care studiul său merită să fie cunoscut și de analiștii societății românești de azi. „Les Ultra riches” — studiul unei probleme sociale de mare actualitate.

DANIELA LAZA

CRONICĂ

Două congrese

Strădania oamenilor de știință din România de a ieși din claustrarea impusă de vechiul regim a găsit, fără îndoială, înțelegere și sprijin din partea multor instituții și foruri de peste hotare, precum în multe alte domenii, așa și în cel al sociologiei. Bibliotecile noastre și-au putut reînprospăta zestre cu multe publicații recente, s-au amplificat contactele personale prin vizite reciproce, s-au înfiripat colaborări de cercetare, s-au înmulțit posibilitățile de participare a noastră la reuniuni științifice internaționale. Astfel, autorul acestor rânduri a avut fericita ocazie de a fi prezent, în cursul anului 1992, la două congrese de sociologie din străinătate, despre care voi relata pe scurt în cele ce urmează. Este vorba de cel de-al XIV-lea confres al Asociației internaționale a sociologilor de limbă franceză (AISLF), ce a avut loc la Lyon între 6-10 iulie și despre cel de-al 26-lea congres german de sociologie, ținut la Düsseldorf între 28 septembrie și 2 octombrie.

Cele două reuniuni științifice s-au deosebit între ele sub un aspect — oarecum formal — dar au prezentat și o anume notă comună, de substanță. Deosebirea se referă la caracterul internațional, așa zice chiar mondial, al celui dintâi și caracterul național al celui din urmă.

Asociația sociologilor francofoni reunește cercetători în domeniul științelor sociale din Franța, Belgia, Elveția, Canada, o seamă de țări africane; la congresele acestei societăți participă însă și sociologi francofoni din toate colțurile lumii; astfel, la cel despre care relatez au fost prezenți, alături de oameni de știință din China, Japonia, America latină și mulți sociologi din Europa centrală și răsăriteană: Polonia, țările baltice, Bulgaria, Ungaria și — bineînțeles — România. Participarea noastră a reprezentat o continuare a contactelor și colaborării ce și-au găsit o primă și fructuoasă concretizare în Colocviul româno-francez de la Cluj, din aprilie 1992, despre care numărul anterior al revistei noastre a relatat pe larg. La

Düsseldorf, dimpotrivă, s-a ținut un congres al asociației sociologilor germani — nu germanofoni — ce are, loc în fiecare al doilea an, cu un număr restrâns de invitați individuali din alte țări.

Nota comună amintită anterior se referă la tematica, exprimată într-un titlu generic, al celor două congrese: *Les nouveaux mondes et l'Europe* — lumile noi și Europa — în cazul primului, *Lebensverhältnisse und soziale Konflikte im neuen Europa* — condiții de viață și conflicte sociale în noua Europă — în cazul celui de-al doilea. „Lumile noi“ avute în vedere de sociologii francofoni sunt constituite din multe țări din afara Europei — până nu demult „lumea a treia“ — dar și din țările centrului, estului și sud-estului european, aflate în tranziția de la economia de comandă la cea de piață, de la totalitarism la democrație. Tema centrală și ideea majoră în jurul căreia s-au concentrat lucrările ambelor congrese — în mod total independent unul de altul, însă drept expresie, cred, al unei adecvări firești la comandamentul perioadei pe care o străbatem — a fost tema și ideea noii unități europene, ca teme pentru structurarea într-un nou fel a relațiilor Europei cu restul lumii. În ambele cazuri, tema centrală a prilejuit abordarea tuturor sau mai tuturor problemelor sociale de actualitate ale contemporaneității, cu multe referințe concrete și exprese la o seamă de aspecte zonale sau locale, avându-se totodată în vedere problemele generale, specifice acestui sfârșit de secol, procesele care apropie, dar și cele care îngreunează sau împiedică integrarea „lumilor“, zonelor și țărilor în această perioadă.

(Voi adăuga că în august 1992 s-a ținut la Viena primul congres european de sociologie — la care n-am participat — reunind oameni de știință din toate colțurile continentului nostru. Titlul generic sub care s-au ordonat debaterile acestei reuniuni a fost: *Sociological Perspectives on a Changing Europe. Paradoxes of Socioeconomic, Political and Cultural Transformation*. Iată

că și o a treia mare manifestare științifică în domeniul sociologiei din vara-toamna anului 1992 s-a consacrat aceleiași idei a unității europene în condițiile post-totalitarismului din Răsărit și a sfârșitului războiului rece. Similitudinea tematicilor oglindește efortul general de adevărare a sociologiei la problematica cea mai vie și mai acută a epocii.)

Congresul sociologilor germani a stat, s-ar putea spune, sub semnul ideilor unui gânditor dispărut cu doi ani în urmă, la etatea de 93 de ani, sociologul Norbert Elias, a cărui lucrare *Über den Prozess der Zivilisation* conține ideea paradigmatică a interdependenței mai accentuate în contemporaneitate, ca oricând înainte, dintre procesele launtrice ale fiecărei societăți și cele intersocietale din Europa și din lume. Într-o civilizație modernă, susține Elias, s-a constituit și s-a dezvoltat ca rezultat al unor împletiri tot mai complexe, al unor lanțuri tot mai lungi de interdependențe, ce se impun coercitiv voințelor individuale ale oamenilor cuprinși în aceste interdependențe, fără a exclude, totodată, varietatea modalităților de acțiune ale acestora și ale grupurilor sociale în cadrul interdependențelor date. Vorbind în cadrul conferinței de deschidere de la Düsseldorf despre *Europa nach dem Ende zweier Diktaturen*, profesorul de la Heidelberg M. Rainer Lepsius a subliniat necesitatea și posibilitatea realizării ideii europene a soluționării nonviolente a conflictelor, prin respectarea generală a regulilor democratice în toate demersurile sociale și politice. Cunoscutul profesor de la Sorbona, Alain Touraine, a vorbit în deschiderea congresului de la Lyon despre rezultatele unui program de cercetare intitulat *Intelligence de l'Europe*, accentuând valabilitatea universală a modelului occidental al statului de drept, cadru de neocolit al tuturor eforturilor de modernizare socială. Sociologul Zygmunt Bauman, emigrat cu ani în urmă din Polonia în Anglia, a conferențiat la Düsseldorf despre *Europe of the Tribes*, pledând împotriva tribalismului revitalizat, pentru integrarea pe baze democratice a țărilor și popoarelor Europei.

Cele două congrese la care am participat au reușit un mare număr de oameni de știință, unii prezentându-se cu mai multe contribuții: peste 500 de par-

ticipanți la Lyon, peste 400 la Düsseldorf. În ambele cazuri, lucrările s-au desfășurat, în afara unor ședințe plenary, în cadrul unor mese rotunde, seminare, grupe de lucru, simpozioane și conferințe cuprinzând practic toate sociologiile de ramură, toată problematica teoretică și metodologică a sociologiei contemporane. Desigur, nimeni nu putea cuprinde, la fața locului, toate acestea, fiecare participant fiind constrâns să-și facă opțiunile selective. Numărul mare de participanți și multitudinea manifestărilor din cadrul fiecăruia dintre cele două congrese au indicat, pentru mine, gradul înalt de instituționalizare și profesionalizare atins astăzi în sociologie: oameni cu certă și atestată calificare se dedică unor domenii și probleme precise, constituind, în cadrul comunității științifice mondiale a profesioniștilor sociologiei, sub-comunități științifice specializate, cu sisteme de comunicație bine elaborate, cu posibilități de „traducere” într-un limbaj comun a ideilor vehiculate. Și aici se cere menționat faptul că, la ambele congrese, s-a evitat, în general, abordarea speculativă a problemelor lumii contemporane; a predominat referirea la fapte, pe temeiul unor cercetări empirice efectuate de comunicanții înșiși, sau a unor date provenite din statistici mai ample, naționale și internaționale. De discutat, însă, s-a discutat nu despre date și fapte, ci despre interpretarea lor; numai ideile, nu simplele constatări au fost cele care au stârnit interes și ecouri.

Dacă am amintit mai sus de gradul înalt de instituționalizare a sociologiei contemporane, o precizare se cere făcută. Am citit în *Sociologia Românească* (nr. 5—6 1990) o relatare despre al XII-lea Congres Mondial de sociologie, la care au participat „circa 500 de delegați din toate țările lumii”. Ei bine, de când s-au prăbușit sistemele totalitare, la asemenea congrese nu mai participă delegați din diferite țări, cum nici înainte, din țările democratice, nu participau delegați, ci numai oameni de știință individuali, care nu vorbesc în numele unui stat sau al unei națiuni, nu prezintă păreri anterior sincronizate (în afara cazurilor în care e vorba de lucrări elaborate de colective determinate de autori), ci doar propriile lor vederi și contribuții. Comunitatea științifică internațională funcționează prin

contribuție liberă, independentă a membrilor săi individuali. Tocmai această împrejurare explică marea varietate a ideilor afirmate, diferențele de păreri chiar în cadrul fiecărei „școli” naționale, a fiecărui curent de idei din sociologia contemporană.

Mișcarea sociologică contemporană reflectă, în felul ei, pluralismul politic și ideologic al lumii contemporane în ansamblu și al fiecărei țări democratice în parte. În același timp, un lucru remarcabil se cere consemnat aici: la cele două congrese despre care relatez s-au auzit păreri foarte variate despre problemele modernității și ale modernizării în continuare a societăților contemporane, ale relațiilor dintre societăți, culturi și etnii, ale conflictelor sociale și căilor de soluționare a acestora. Pot afirma însă cu siguranță că nu s-au manifestat păreri de coloratură antidemocratică. S-au căutat căile înțelegerii, s-au cultivat valorile toleranței și ale respectului pentru demnitatea tuturor. Și aceasta în țări în care, se știe, agresivitatea xenofobă și nostalgia autoritar-antidemocratică produce manifestări îngrijorătoare: comunitatea sociologilor și-a afirmat, la cele două congrese, opoziția fermă față de asemenea manifestări, și nu în mod declarativ, ci prin însăși substanța materialelor

pe care le-a elaborat și le-a pus în circulație.

Starea generală a sociologiei contemporane, așa cum s-a prezentat ea la cele două congrese, este totuși departe de a fi ideală. Nu este lipsită de interese împrejurarea că ecourile de presă ale congresului de la Düsseldorf au fost mai curând negative. Opiniile publică germană a reproșat sociologilor că nu au semnalat înainte, în nici un fel, schimbările fundamentale petrecute în Europa în 1989—1990 (faptul că nici politicienii profesioniști, nici serviciile de informații n-au făcut-o, poate fi o circumstanță atenuantă pentru sociologi?) și că de atunci, contribuția lor prin propuneri de soluții la marile probleme ale actualei tranziții spre Europa unită și democratică este de asemenea sub așteptări. În fapt — cele două congrese m-au convins — sociologia contemporană s-a înscris, prin cele mai bune forțe ale sale, pe firul proceselor sociale principale ale contemporaneității; urmărește, analizează post factum aceste procese, contribuția sa specifică constând în conștientizarea acestora cu mijloacele reflecției de tip științific. Capacitatea ei predictivă și pragmatică este încă redusă.

ANDREI ROTH

În cel de al XXXVII-lea an (1992) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* apare în următoarele serii:

matematică (trimestrial)
fizică (semestrial)
chimie (semestrial)
geologie (semestrial)
geografie (semestrial)
biologie (semestrial)
filosofie (semestrial)
sociologie-politologie (semestrial)
psihologie-pedagogie (semestrial)
ştiinţe economice (semestrial)
ştiinţe juridice (semestrial)
istorie (semestrial)
filologie (trimestrial)
teologie ortodoxă (semestrial)

In the XXXVII-th year of its publication (1992) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* is issued in the following series:

mathematics (quarterly)
physics (semesterily)
chemistry (semesterily)
geology (semesterily)
geography (semesterily)
biology (semesterily)
philosophy (semesterily)
sociology-politology (semesterily)
economic sciences (semesterily)
juridical sciences (semesterily)
history (semesterily)
philology (quarterly)
orthodox theology (semesterily)

Dans sa XXXVII-e année (1992) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* paraît dans les séries suivantes:

mathématiques (trimestriellement)
physique (semestriellement)
chimie (semestriellement)
géologie (semestriellement)
géographie (semestriellement)
biologie (semestriellement)
philosophie (semestriellement)
sociologie-politologie (semestriellement)
psychologie-pédagogie (semestriellement)
sciences économiques (semestriellement)
sciences juridiques (semestriellement)
histoire (semestriellement)
philologie (trimestriellement)
théologie orthodoxe (semestriellement)

43 906

Lei 1200